

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИМ
РОЗВИТКОМ НЕФІНАНСОВОГО СЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

МОНОГРАФІЯ

(за загальною редакцією О.П. Павленко, О.В. Жавнерчик)

ОЛДІПІЮС
2019

УДК 504.06; 338.1
Тен 33

**Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Одеського державного екологічного університету
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 9 від 28.11.2019 р.)**

Рецензенти:

Князь С. В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, НУ «Львівська політехніка»;

Немченко В. В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та аудиту Одеської національної академії харчових технологій.

Тен 33 Теоретичні засади управління еколого-орієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки: монографія / за заг. ред. О. П. Павленко, О. В. Жавнерчик. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 142 с.

В монографії розглянуті новітні підходи в дослідженні теоретичних засад управління нефінансовим сектором національної економіки України з урахуванням екологічних чинників, зокрема, розроблено понятійно-категоріальний апарат у даній галузі, досліджено сучасний стан та інституційне середовище ринку альтернативної енергетики, аграрного сектора, туристсько-рекреаційного господарства, сфери поводження з відходами, запропоновано напрями розв'язання екологічних проблем на регіональному рівні та шляхи підвищення ефективності управління еколого-орієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки.

Монографія рекомендується для використання науковцями, аспірантами і студентами природоохоронних, економічних, екологічних, спеціальностей, фахівців-практиків, що займаються проблемами управління еколого-орієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки та інших зацікавлених читачів.

The monograph considers new approaches to the study of the theoretical foundations of managing the non-financial sector of the national economy of Ukraine with account environmental factors, in particular, a conceptual and categorical apparatus in this area is developed, the current state and institutional environment of the alternative energy market, the agriculture sector, and tourist and recreation facilities are studied, waste management, proposed directions for solving environmental problems at the regional level and ways to improve management efficiency ecology-oriented development of the non-financial sector of the national economy.

The monograph is recommended for use by scientists, graduate students and students of environmental, economic, environmental, specialties, practitioners, who are engaged in the problems of managing the ecological-oriented development of the non-financial sector of the national economy and other interested readers.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ЕНЕРГЕТИКИ.....	9
1.1 Тенденції та перспективи розвитку альтернативної енергетики....	9
1.2 Інституціональне середовище ринку альтернативної енергетики.	18
1.3 Енергетична стратегія м. Одеси.....	33
2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	47
2.1 Збалансований розвиток рекреації та туризму на природно-заповідних територіях.....	47
2.2 Роль природно-заповідного фонду України у безпечному і збалансованому розвитку економіко-екологічних систем водних басейнів.....	62
3 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ.....	70
3.1 Теоретичні аспекти екологізації розвитку аграрного сектора економіки України.....	70
3.2 Інституціональні засади розвитку аграрного сектора національної економіки та їх екологічна складова.....	79
3.3 Перспективи реалізації «зеленої» аграрної логістики в Україні..	84
4 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	97
4.1 Визначення основних термінів сфери поводження з відходами..	97
4.2 Сучасний стан поводження з відходами в Україні.....	101
4.3 Аналіз інституціонального середовища еколого-орієнтованого розвитку сфери поводження з твердими побутовими відходами.....	107

5 РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	116
5.1 Концептуальні засади розвитку фінансів природокористування на регіональному рівні.....	116
5.2 Регіональні особливості природоохоронної діяльності.....	120
5.3 Екологічні проблеми регіону та шляхи їх вирішення.....	127
ВИСНОВКИ.....	132
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	136

ВСТУП

Теоретичні аспекти екологізації розвитку секторів національної економіки (тезаурус еколого-орієнтованого розвитку) було розроблено на Конференції ООН «Ріо+20», яка відбулася у м. Ріо-де-Жанейро 22-25 червня 2012 р., а саме було поглиблено концепцію сталого розвитку з орієнтацією на «інклюзивне зелене зростання».

В основі концепції «зеленої» економіки, «зеленого» зростання лежать такі ключові принципи взаємодії економіки з природним середовищем: відокремлення економічного зростання від використання природних ресурсів, зокрема у виробництві товарів та послуг (англ. – decoupling); створення більшої доданої вартості за меншого обсягу споживання вхідних ресурсів (англ. – doing more with less) [1, с.15].

В базисному документі «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» *сталий соціально-економічний розвиток* будь-якої країни трактується як таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [2].

Відповідно цього документу основні принципи національної екологічної політики включають:

- посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України;
- врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку;

- міжсекторне партнерство та залучення зацікавлених сторін;
- запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає використання даних аналізу і прогнозування екологічних ризиків, стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;
- відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь та невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»;
- участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства;
- доступність, вірогідність та своєчасність отримання екологічної інформації та відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і правдивість екологічної інформації;
- державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище [2].

Для практичної реалізації вищезначених принципів державної екологічної стратегії необхідно запроваджувати еколого-орієнтоване управління розвитком нефінансових секторів національної економіки відповідно до принципів сталого (збалансованого) розвитку з пріоритетом екологічної складової та орієнтацією на зелене зростання.

Отже, *актуальність монографії* полягає в необхідності імплементації екологічних вимог в практику функціонування реального сектора економіки та

зумовлена недостатнім рівнем теоретико-методологічних і прикладних розробок у цьому плані, неоднозначністю оцінок досліджуваних процесів як у світовій, так і вітчизняній науці, оскільки проблеми, методи, способи і механізми забезпечення еколого-орієнтованого розвитку нефінансового сектора національної економіки на сьогодні досліджені недостатньо.

Метою роботи є розроблення методологічного забезпечення досліджень розвитку нефінансового сектора національної економіки України на основі комплексного і системного підходів, обґрунтування критеріїв, завдань, напрямів, механізмів і методів забезпечення еколого-орієнтованого розвитку нефінансового сектора національної економіки.

Об'єктом дослідження є процес розвитку нефінансового сектора національної економіки України та його методологічне забезпечення в умовах інтеграції національної економіки у світовий і європейський економічний простір.

Предмет дослідження - теоретичні, методологічні, організаційні основи функціонування нефінансового сектора національної економіки України в умовах глобалізації та регіоналізації.

Методи дослідження – структурного аналізу, абстрактно-логічний, порівняльно-описовий, економіко-статистичний, просторовий та системний аналіз, математичний, історичний та інші.

У монографії опрацьовано значний і різнобічний масив статистичної офіційної інформації, яка характеризує особливості економічного, соціального та екологічного розвитку України та її регіонів. Досліджено нормативно-правову базу з питань, що стосуються проблематики еколого-орієнтованого розвитку, яка була сформована в Україні, а також проаналізовано інституціональне середовище, в якому відбувається розвиток нефінансового сектора національної економіки..

В результаті дослідження розроблено понятійно-категоріальний апарат управління еколого-орієнтованим розвитком нефінансового сектора

національної економіки; запропоновано теоретичні засади еколого-орієнтовного розвитку в енергетичній сфері, в аграрному комплексі, туристично-рекреаційному господарстві, сфері поводження з відходами; запропоновано напрями розв'язання екологічних проблем на регіональному рівні.

Авторами монографії за розділами є: Павленко О.П. (розділ 1, п.1.1, 1.2); Жавнерчик О.В (вступ, розділ 3, п.3.1, 3.2, висновки); Розмарина А.Л. (розділ 1, п.1.2, розділ 5, п.5.1); Головіна О.І. (розділ 1, п.1.3); Волкова А.О. (розділ 2, п.2.1); Смірнова К.В. (розділ 4, п.4.1, 4.2, 4.3); Улибіна В.О. (розділ 5, п.5.2, 5.3); Колонтай С.М. (розділ 2, п.2.2); Єгоращенко І.В. (розділ 3, п. 3.3); Юзва І.М. (розділ 5, п.5.2, 5.3); Соколовська В.О. (розділ 2, п.2.2).

Авторами монографії з позиції системного підходу представлено напрями вирішення багатоаспектної проблеми еколого-орієнтованого розвитку секторів національної економіки, які передбачають забезпечення збереження екосистем і зменшення екоризиків шляхом врахування об'єктивних законів природи та ретроспективно сформованих особливостей господарської структури регіонів шляхом використання еколого-орієнтованих методів господарської діяльності.

В запропонованій науковій монографії міститься вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу у сфері забезпечення еколого-орієнтованого розвитку секторів національної економіки, актуалізована необхідність визначення генеральної мети й парадигми еколого-орієнтованого розвитку, а також здійснено обґрунтування першочергових заходів його векторизації в напрямку досягнення стратегічних орієнтирів, що може слугувати методологічним підґрунтям для розробки нових наукових концепцій екологізації та зміцнення екологічної безпеки нашої держави.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ЕНЕРГЕТИКИ

1.1 Тенденції та перспективи розвитку альтернативної енергетики

Основні глобальні проблеми нового століття - зміна клімату та енергетична безпека. Використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) могло б сприяти їх успішному вирішенню, оскільки дані джерела практично невичерпні, мають достатню стійкість і при їх використанні вивільняється істотно менше вуглекислого газу. Зацікавленість у цій області викликана двома ключовими факторами:

– по-перше, виснаження ресурсної бази традиційних джерел енергії, і зростання цін на енергоносії на світовому ринку.

– по-друге, активізація діяльності екологічних організацій, внаслідок серйозного погіршення екологічного фону планети. Використання альтернативних видів енергії, що дозволяють підвищувати вироблення за рахунок використання більш чистої за хімічним складом енергії і без нанесення шкоди навколишньому середовищу, особливо актуально для вирішення глобальних екологічних проблем.

Відновлювальна енергетика (sustainable renewable energy) - енергетика, яка використовує поновлювані потоки і джерела енергії, що відновлюються зі швидкістю не меншою, ніж швидкість їх споживання і не завдають в процесі застосування шкоди навколишньому середовищу і шкоди здоров'ю людей. Ґрунтуючись на наведеному визначенні, можна виділити такі способи виробництва теплової та електричної енергії за допомогою відновлюваних енергоресурсів:

– *сонячна енергетика* - передбачає використання сонячного випромінювання для отримання теплової або електричної енергії в будь-якому вигляді в регіонах з досить великою кількістю сонячних днів;

– *вітрова енергетика* - галузь енергетики, що спеціалізується на використанні енергії вітру (кінетичної енергії повітряних мас в атмосфері) в місцевостях з стійкими вітрами;

– *біоенергетика* - об'єднує всі способи виробництва теплової та електричної енергії в результаті використання біомаси - пряме спалювання як перероблених, так і не перероблених відходів сільського господарства і лісопиляння, виробництво біогазу (метану) з відходів сільського господарства і побутових відходів, виробництва різних видів рідкого палива в результаті перероблювання рослинної біомаси;

– *гідроенергетика* - застосування енергії як великих, так і малих водних потоків; до даного напрямку також відноситься використання енергії морських припливів: виробництво енергії за рахунок приливної і відливного руху морських водних мас, обумовлених фазами місяця. Відзначимо, що в міжнародній практиці великі гідроелектростанції не належать до поновлюваних джерел енергії через їх негативного впливу на навколишнє середовище і потенційною небезпекою руйнування та затоплення великих територій суші, тому в більшості країн до малих ГЕС відносять станції мають потужність менше 10 МВт;

– *геотермальна енергетика* - використання термальної енергії земних надр: виробництво енергії за рахунок фізико-хімічних процесів в земних надрах, в результаті яких відбувається нагрівання підземних вод до стану перегрітої пари.

Поновлювані джерела енергії на цей момент дають 8,6% енергії, споживаної в світі, показник щорічно зростає на ~ 3%.

Світовими лідерами по загально встановленій потужності ВДЕ є США, Німеччина, Китай. США характеризується найбільшою встановленою

потужністю геотермальних, вітрових, сонячних, термальних і біогазових станцій, Німеччина - мережевих фотоелектричних станцій, а Китай потужностями малої гідроенергетики. Сонячна та вітрова енергетика в останнє десятиліття були одними з найбільш швидкозростаючих галузей економіки в світі із середньорічним темпом зростання 32% і 27% відповідно при середньому світовому темпі зростання виробництва електроенергії за 2000-2015 роки 3,4% [6]. У гідроенергетиці до поновлюваних джерел заведено відносити тільки малу енергетику. За оцінками, потужність малих ГЕС світу становить 9% загальної потужності гідроенергетики.

Протягом останнього десятиріччя спостерігається стрімке зростання (в 7,2 раза) виробництва енергії з поновлюваних джерел, включаючи енергію вітру, геотермальної, сонячної енергії, енергії біомаси (рис. 1.1, 1.2).

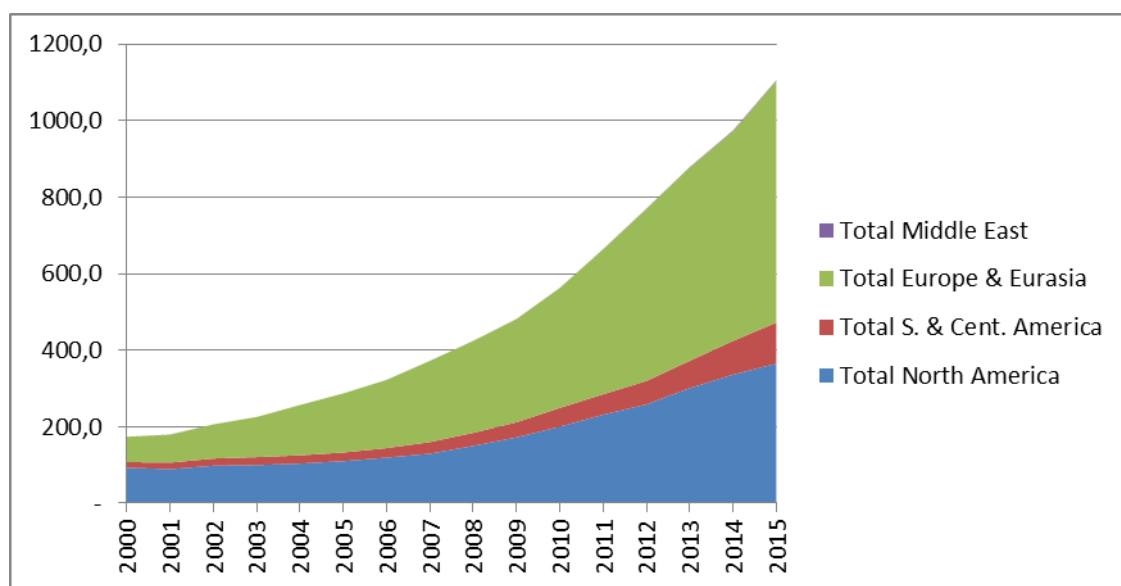

Рисунок 1.1 - Виробництво енергії з поновлюваних джерел, тВт/час

Світове виробництво енергії склало 1612,5 тВт. год., що в нафтовому еквіваленті становить 365,9 млн. тонн (8,6% від світового видобутку нафти).

У 2015 р. основними виробниками енергії з альтернативних джерел є США (19,7%), Китай (17,2%), Німеччина (10,9%) (рис. 1.3). Україна виробляє 0,1% від рівня світового виробництва ВДЕ.

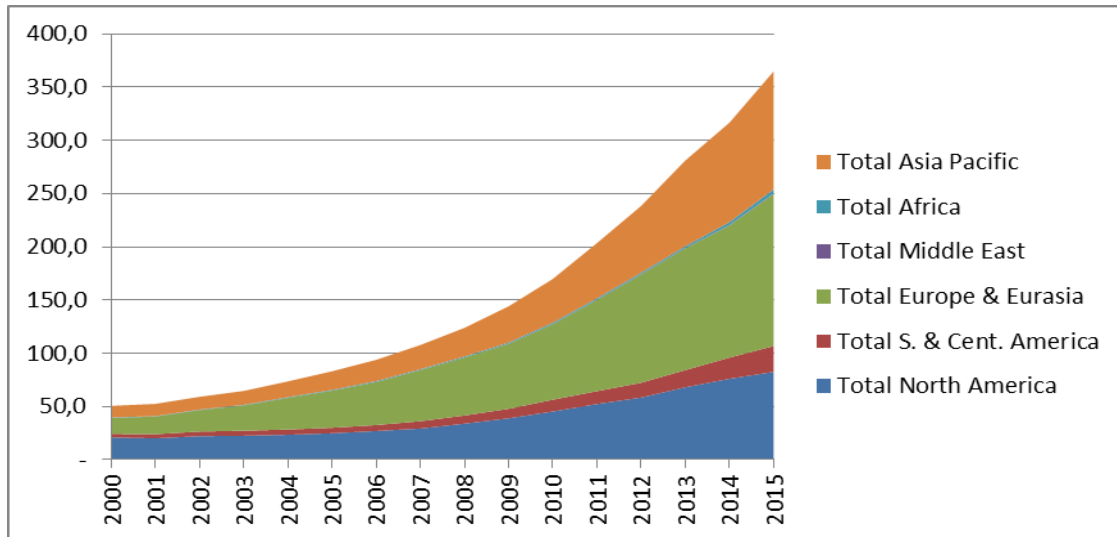

Рисунок 1.2 - Динаміка виробництва енергії з поновлюваних джерел, МЛН. Т. Н.е.

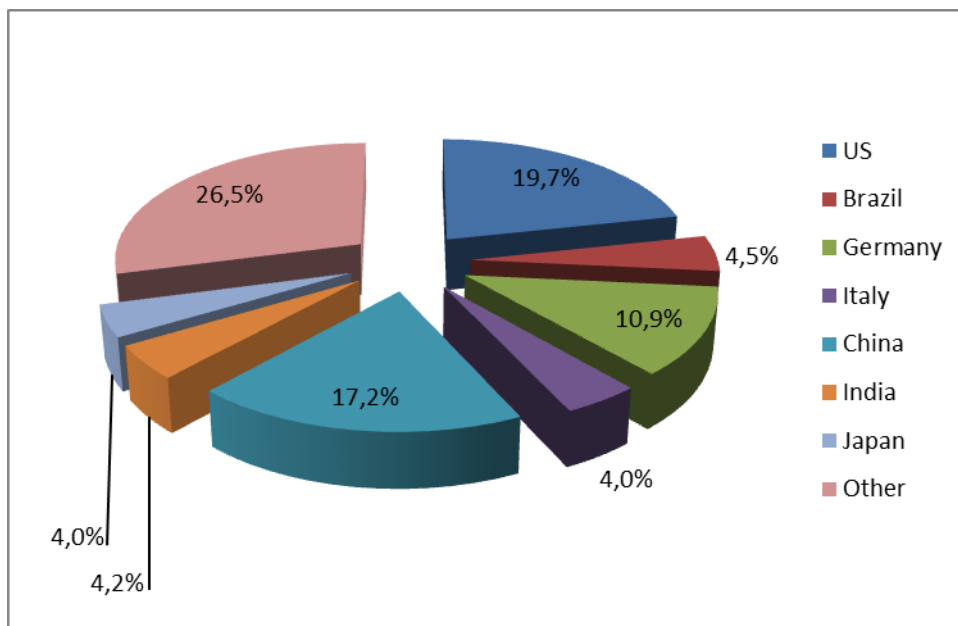

Рисунок 1.3 - Структура світового ринку альтернативної енергетики (основні виробники енергії від ВДЕ)

За 2015 р. світове виробництво електроенергії з ВДЕ зросло на 15,2%, найвище темпи зростання даного виду виробництва спостерігається у Румунії (49%), Пакистані (199%), Катарі (52%). Держави, що входять до складу Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) (Європа: Австрія, Бельгія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція,

Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Великобританія. Інші країни-члени: Австралія, Канада, Чилі, Ізраїль, Японія, Мексика, Нова Зеландія, Південна Корея, США) виробляють 67,5% енергії від ВДЕ.

Максимальний внесок у виробництво альтернативної енергії здійснює вітрова енергетика (рис. 1.4). У 2015 р. обсяг виробництва вітрової енергії досяг 841,2 тВт.час (52%), річний темп росту склав 17,4% (рис. 1.4).

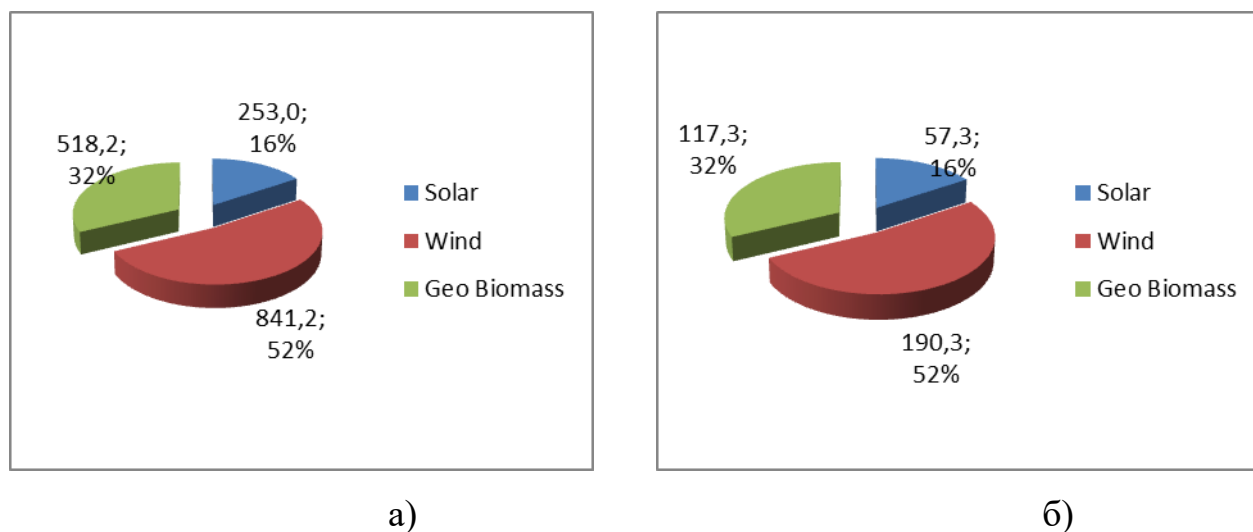

Рисунок 1.4 - Структура виробництва енергії від ВДЕ а) тВт.год.; б) МЛН.ТОН.

Динаміка розвитку виробництва вітрової енергії за 2000-2015 рр. представлена на рис 1.5. Спостерігається стрімкий розвиток цієї галузі починаючи з 2006р. Основними виробниками вітрової енергії є США (35%), Китай (33), Німеччина (16%), Іспанія (9), Англія (9) (Рис.1.6). З 2010 р. розпочався розвитку вітроенергетики в Україні. Внесок України в світове виробництво вітроенергетики залишається на протязі 5 років на рівні 0,1%.

Для промислового вироблення електроенергії біомаса в основному використовується в твердому вигляді. Перш за все, це різні види деревного

палива, у тому числі і відходи, які широко використовуються для виробництва тепла та електроенергії в деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості, а також в комунальному господарстві.

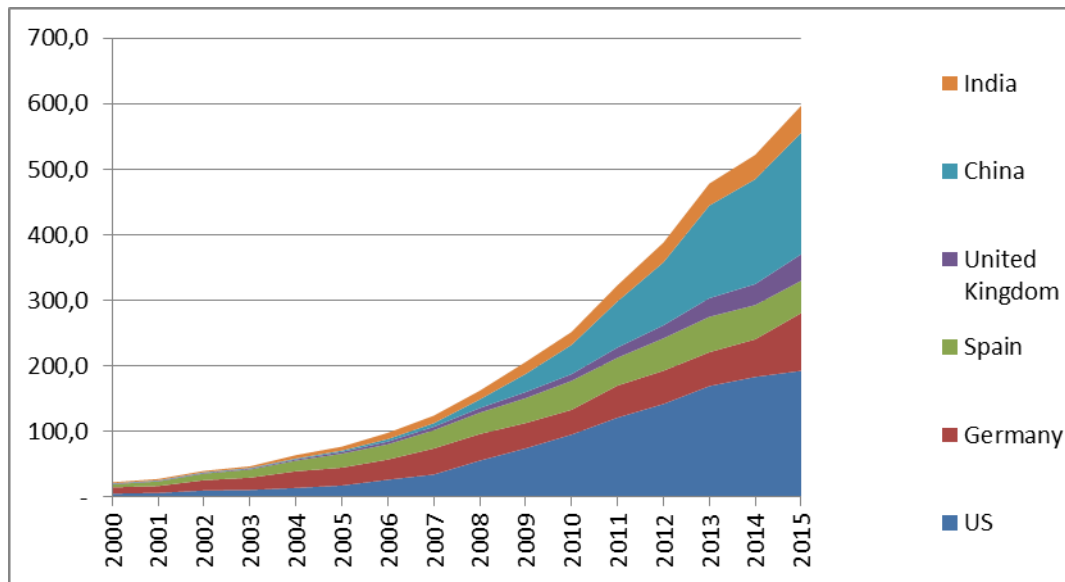

Рисунок 1.5 - Динаміка виробництва вітрової енергії у 2000-2015 рр., тВт.год.

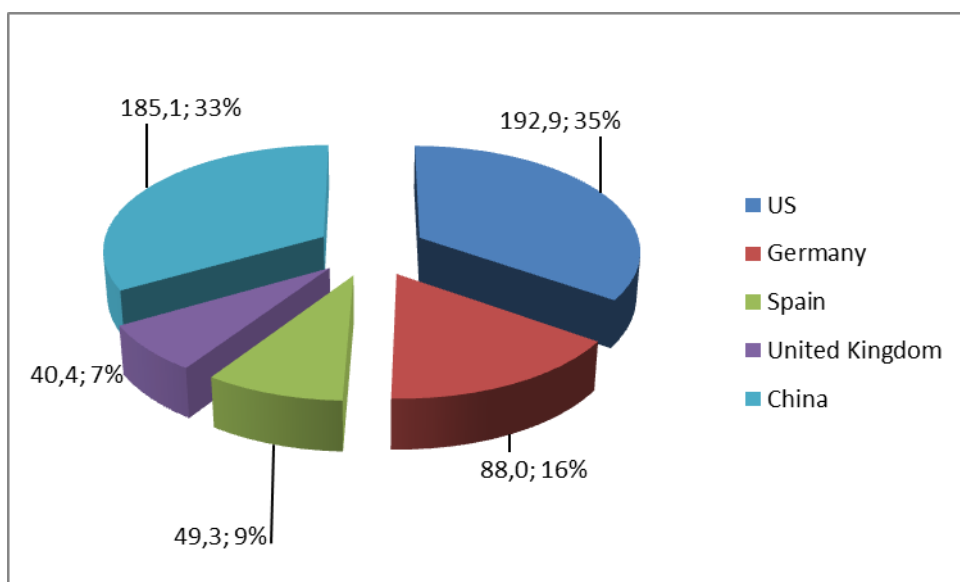

Рисунок 1.6 - Основні виробники вітрової енергії у 2015 р.

Виробництво рафінованого (ущільненого) палива (пелет) стає все більш поширеним. Світове виробництво біогазу склало 518,2 тВт.час (32% від ВДЕ) у 2015 р., що незначно, на 5,4% перевищує виробництво 2014 р. основними виробниками на ринку енергії з біогазу є США (36%), Німеччина та Бразилія (по 21%), Англія (21%) і Німеччина (10%). У порівнянні з США, в Європі набагато вище частка використання біогазу (рис 1.7). У 2015 році він забезпечив вироблення 194,3 тВт-год електроенергії, з яких 21% (50,2 тВт.час) довелося на частку Німеччини. У Китаї в останні роки також активно збільшується використання біомаси 52 тВт.год. (10,2%). Україна на ринку біогазу відсутня.

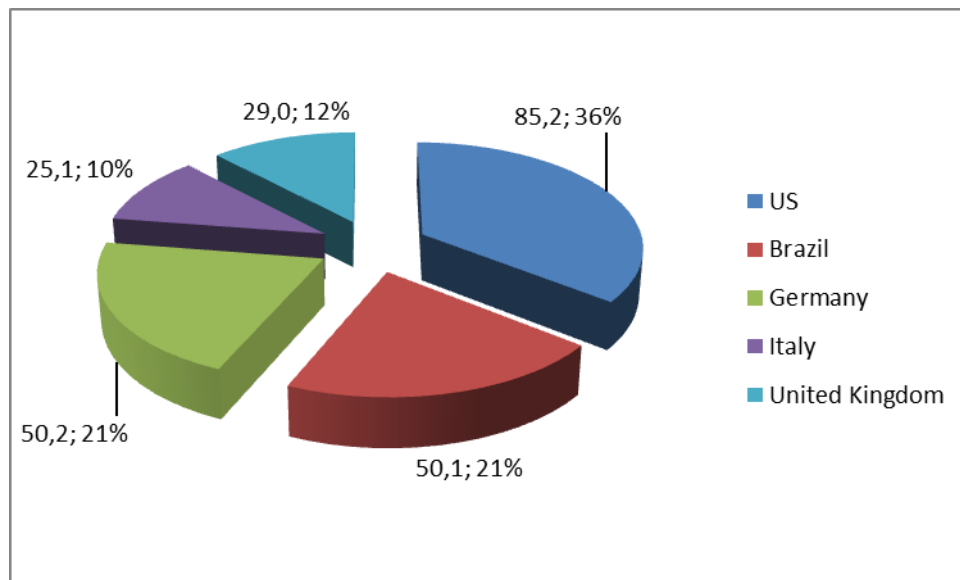

Рисунок 1.7 - Основні виробники енергії з біогазу у 2015 р.

На рис. 1.8. представлена динаміка використання енергії сонця за 15 років, де видно що інтенсивний розвиток виробництво сонячної енергії починається з 2008 р. Дана тенденція збереглася і в 2015 р., спостерігалось збільшення виробництва сонячної енергії на 32% і склало 253 тВт.год. (16% від ВДЕ).

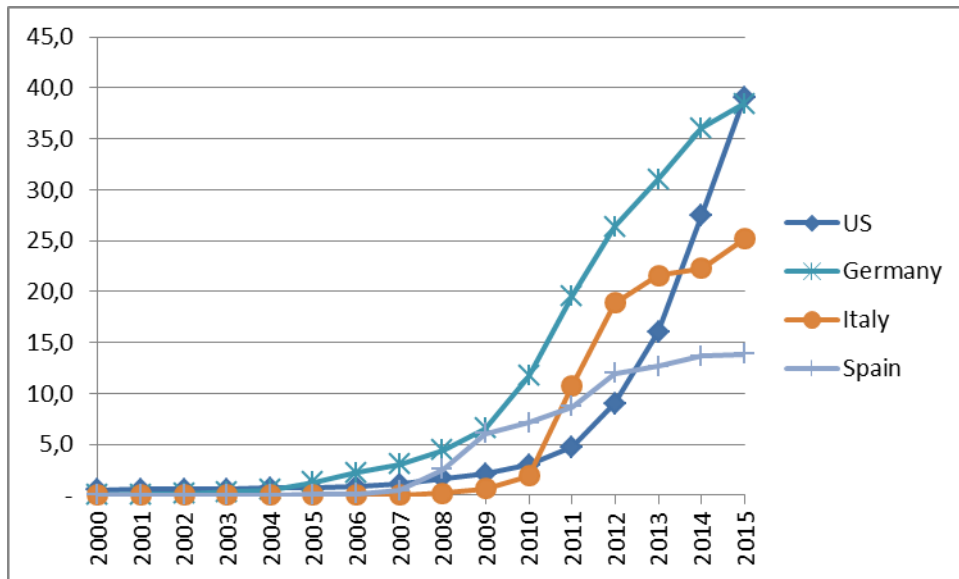

Рисунок 1.8 - Динаміка використання сонячної енергії 2000-2015 рр.

Основними виробниками на ринку сонячної є Китай, США і Німеччина (по 15%), Японія (12%) і Італія (10%) (рис. 1.9).

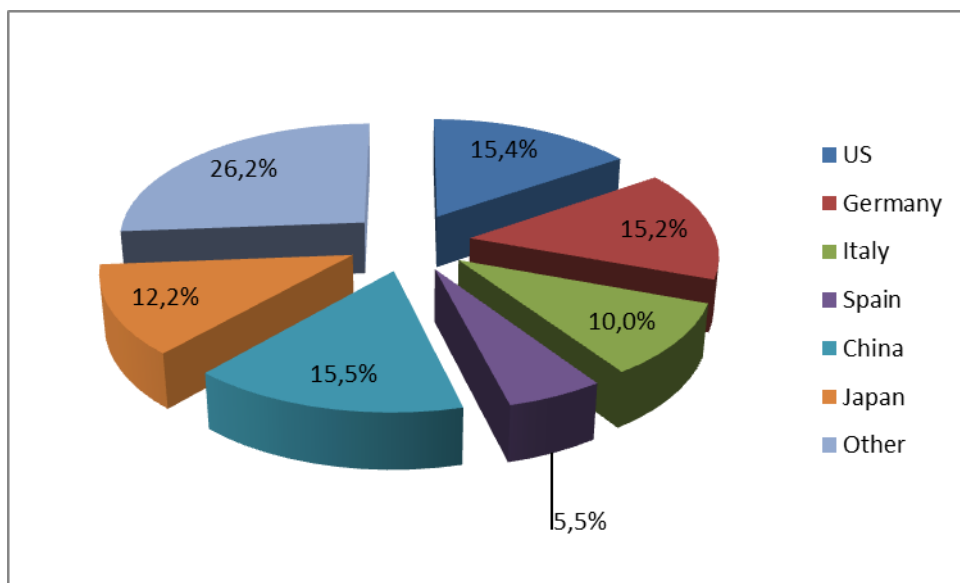

Рисунок 1.9 - Структура ринку сонячної енергії у 2015р.

Україна на ринку сонячної енергії з 2010 р. Проте, загальносвітові тенденції розвитку виробництва сонячної енергії її не торкнулися. Темпи зростання виробництва сонячної електроенергії в Україні відсутні, а її частка на ринку сонячної енергії в 2015 р. становить 0,4%.

З огляду на необмеженість поновлюваних джерел енергії, розвиток альтернативної енергетики має величезні перспективи. Звертає на себе увагу стрімкий розвиток альтернативної енергетики в країнах як зі стабільною економікою, так і країнах, які розвиваються.

У 2013 р. КМ України була схвалена «Енергетична стратегія України на період до 2030» в якій зазначається що нетрадиційні і відновлювані джерела енергії (ВДЕ) є важливим фактором підвищення рівня енергетичної безпеки, зниження використання викопних паливних ресурсів (у тому числі імпортованих), розвитку промисловості і сільського господарства, збільшення зайнятості населення в секторах економіки, пов'язаних із використанням ВДЕ, а також зниження негативного впливу енергетики на навколишнє середовище й підвищення якості життя громадян [7].

Всупереч того, що на сьогодні ВДЕ є найчастіше економічно більш витратними, ніж традиційні джерела енергії й види палива, передбачається, що разом із майбутнім розвитком технологій собівартість енергії на базі ВДЕ буде знижуватися, і їх виробництво ставатиме дедалі більш рентабельним. Державі необхідно:

- підвищувати привабливість освоєння та розвитку тих ВДЕ, які мають високу ймовірність економічної окупності в майбутньому і є найбільш перспективними з погляду виробництва на території України;
- підтримувати розроблення і впровадження конкурентоспроможних технологій;
- стимулювати локалізацію виробництва необхідного устаткування. У майбутньому, у міру розвитку технологій і зниження собівартості виробництва електроенергії на базі ВДЕ, необхідно скорочувати державну підтримку даного виду генерації та вирівнювати умови конкуренції між традиційними і нетрадиційними видами енергії.

Загальний потенціал використання альтернативних джерел енергії в Україні до 2030 р. оцінюється приблизно у 25 тВт·год. електроенергії на базі ВДЕ і близько 2 млн т біопалива [7].

На думку експертів, активному розвитку галузі поновлюваних енергоресурсів в Україні перешкоджають кілька чинників: висока собівартість електроенергії та питома вартість капіталовкладень в порівнянні з традиційними електростанціями й котельнями установками; відсутність спеціальних фінансових інструментів підтримки будівництва та експлуатації електростанцій, що використовують ВДЕ; недосконалість законодавчої та нормативної бази; відсутність механізмів регулювання приєднання ВДЕ до розподільних мереж; відсутність механізмів регулювання продажу надлишку енергії мережевим компаніям.

1.2 Інституціональне середовище ринку альтернативної енергетики

Основою інституціонального середовища ринку альтернативної енергетики є інституціональна система, що являє собою сукупність формальних (базисні інститути, інститути ринку, інститути фінансово-економічного регулювання й інституціональні угоди) і неформальних інститутів (ціннісні фактори, рівень правосвідомості, історичні та етнічні традиції, підприємницька етика), які забезпечують господарське освоєння енергетичного потенціалу, відновлення, відтворення й охорону природних ресурсів, а також комерціалізацію природоохоронної діяльності. Інституціональна система альтернативної енергетики характеризується низкою проблем: інституціональні розриви, інституціональні пастки, невиправданий імпорт інститутів, інституціональний вакуум, інституціональний хаос та інституціональні обмеження.

На основі проведених досліджень можна стверджувати, що інституціональні розриви у сфері природокористування проявляються в невідповідності між правовим оформленням інституту та його реальним втіленням і схваленням у системі економічних відносин; інституціональні пастки – в низькій інвестиційній привабливості енергетичних об'єктів, високому рівні відомчості при прийнятті важливих управлінських рішень, звуженій базі стягнення плати за електропостачання; інституціональний вакуум – у загальному послабленні інститутів, різкому збільшенні кількості суб'єктів, які вийшли за межі формальних та неформальних норм, правил, стереотипів поведінки; невинуватий імпорт інститутів – у запозиченні різноманітних інституціональних форм із країн розвинутого капіталізму без ґрунтовної експертизи на можливість їх імплементації в національну систему економічних відносин; інституціональні обмеження – в недосконалості нормативно-правового забезпечення комерціалізації природних ресурсів, а також об'єктів інфраструктури альтернативної енергетики; інституціональний хаос – у стихійному, інерційному та спонтанному демонтажі інститутів попередньої системи і тих, які виходять за межі економічних відносин унаслідок зміни макроекономічної кон'юнктури й упровадження нових інститутів.

Інституційне регулювання розвитку сфери альтернативної енергетики є індикатором фінансових, інфраструктурних, інвестиційних параметрів підтримки державою цього процесу, що в нинішніх формаціях є декларативною, фрагментарною і дисонує між запланованими й отриманими результатами розвитку альтернативної енергетики.

Інституціональне середовище представлене надскладною системою, що акумулює різновекторні, різноаспектні чинники й фактори через детермінацію суспільством і конкретними економічними агентами. Тому необхідно актуалізувати формування інституціональних умов і конструювання дієвої інституційної моделі регулювання розвитку підприємств альтернативної енергетики.

Аксиоматичний шлях до енергонезалежності та енергоефективності полягає через розбудову ринкових інститутів, а також цілісної державної політики щодо підтримки підприємств альтернативної енергетики. Виникає необхідність розробки моделі інституційного розвитку підприємств альтернативної енергетики, яка б урахувала особливості функцій, структури, бізнес-процесів, цілей підприємства й трансформувала їх у комплекс відповідних заходів з боку держави.

В Україні існують наступні органи державної влади, на які покладені відповідні завдання і які тому прямо або опосередковано впливають на енергетику України.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ є основним органом, на який покладено функцію формування та забезпечення реалізації державної регіональної політики, у т.ч. у таких сферах:

- енергоефективність;
- відновлювана енергетика та альтернативні види палива;
- наземне фототопографічне знімання та картографія;
- землеустрій та землекористування;
- охорона земель (окрім використання та охорони земель сільськогосподарського призначення);
- надання послуг геодезії, картографії та кадастру через підпорядковану міністерству державну службу геодезії, картографії та кадастру.

Державне агентство України з енергоефективності та енергозбереження, відповідно до покладених на нього завдань:

- створює систему моніторингу за ефективним використанням паливно-енергетичних ресурсів, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;
- надає підтвердження, у встановленому порядку, про належність палива до альтернативного;
- проводить кваліфікацію когенераційних установок;

- забезпечує розроблення державних норм, правил, технічних регламентів та стандартів у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

- виступає державним замовником наукових, технічних досліджень, а також проєктних робіт;

- розробляє, погоджує та здійснює контроль за виконанням державних цільових програм у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, погоджує галузеві та регіональні програми у цій сфері.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, (НКРЕКП) є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президентові України і підзвітним Верховній Раді України. До 2014 р. цей орган мав назву Національна комісія регулювання електроенергетики (НКРЕ). Основними сферами нагляду з боку НКРЕКП є:

- регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах електроенергетики, включаючи електростанції всіх типів;

- здійснення нагляду на ринках природного газу, включаючи об'єкти видобутку нафтового (попутного) газу, газу (метану) вугільних родовищ та газу сланцевих товщ (далі - природний газ);

- на ринках нафти та нафтопродуктів;

- проведення цінової і тарифної політики у сферах енергетики, включаючи зелений тариф;

- перероблення та захоронення побутових відходів.

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України через підпорядковане йому державне підприємство «Укренерго» забезпечує технічні умови та укладає угоди на підключення об'єктів відновлюваної енергетики до електромереж.

Міністерство екології та природних ресурсів України здійснює перегляд планів будівництва об'єктів відновлюваної енергетики на предмет врахування екологічних міркувань та затверджує їх.

Нижче наводимо закони, кодекси та директиви, рішення та нормативні акти, які також регулюють питання енергетики в Україні.

1. Закон України «Про альтернативні види палива» визначає правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва та використання альтернативних видів палива, а також стимулювання збільшення його використання.

2. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» визначає правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії, а також стимулювання збільшення їхнього використання.

3. Закон України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» визначає правові засади для підвищення ефективності використання палива в процесах виробництва енергії або інших технологічних процесах, розвитку та застосування технологій комбінованого виробництва електричної і теплової енергії, підвищення надійності та безпеки енергопостачання на регіональному рівні, залучення інвестицій у будівництво когенераційних установок.

4. Закон України «Про електроенергетику» визначає правові, економічні та організаційні засади діяльності в електроенергетиці і регулює відносини, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, постачанням і використанням енергії, забезпеченням енергетичної безпеки України, конкуренцією та захистом прав споживачів і працівників галузі.

5. Податковий кодекс України визначає особливості оподаткування та надання пільг суб'єктам господарювання, які розробляють, виробляють, впроваджують та використовують відновлювані джерела енергії.

На цей момент всі податкові пільги для об'єктів відновлюваної енергетики були скасовані, за винятком:

- згідно з підпунктом 213.2.8 пункту 213.2 Статті 213 Податкового кодексу України електрична енергія, вироблена кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії не підлягає оподаткуванню акцизним збором;

- наступні операції звільняються від ПДВ до 1.01.2019 згідно з Статтею 7 Закону України «Про альтернативні види палива» - постачання техніки, обладнання, устаткування - виробництво та реконструкція транспортних засобів, які не виробляються в Україні та працюють на біопаливі у тому числі самохідних сільськогосподарських машин.

6. Митний кодекс України встановлює правила імпортування обладнання, техніки та матеріалів для проєктів відновлюваної енергетики.

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про прийняття державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2015 роки» визначає умови зменшення рівня енергоспоживання у відсотках від ВВП на період 2010 – 2015 рр. на 4% щорічно, всього на 20% і підвищення частки енергії з відновлюваних джерел та альтернативних видів палива у структурі паливного балансу України.

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Енергетичної стратегії України на період до 2030 року». На меті Стратегії – забезпечити збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у структурі енергоспоживання країни, що є одним зі шляхів до підвищення енергетичної безпеки та скорочення негативного впливу на навколишнє середовище, пов'язаного з енергоспоживанням. Конкретними завданнями для досягнення цієї мети є: визначення шляхів і створення умов для безпечного, надійного та сталого функціонування енергетики та її максимально ефективного розвитку; забезпечення енергетичної безпеки держави; зменшення техногенного

навантаження на довкілля та забезпечення цивільного захисту у сфері техногенної безпеки ПЕК; скорочення втрат енергії при генерації та ефективне споживання енергетичних продуктів шляхом впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, раціоналізація структури державних виробничих потужностей та скорочення залежності від енергомістких технологій; інтеграція об'єднаної енергетичної системи України до європейської енергетичної системи та постійне збільшення обсягів імпорту електроенергії, що зміцнить позицію України як країни-транзитера нафти та газу.

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 №791-р «Про затвердження Плану заходів з імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС від 23 квітня 2009 р. про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії та якою вносяться зміни до, а надалі скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС».

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 1014-р «Про затвердження плану коротко- та середньострокових заходів щодо скорочення обсягу споживання природного газу на період до 2017 року». В Україні створена система відповідних фінансових пільг для стимулювання енергозбереження та використання відновлюваних джерел енергії і прописана у Податковому та Митному Кодексах та Законі України «Про електроенергетику», а саме:

- введений зелений тариф;
- зменшені податки для підприємств відновлюваної енергетики;
- певні типи обладнання для відновлюваної енергетики звільнені від сплати мита на імпорт при імпортуванні.

Законом України «Про електроенергетику» передбачені певні винятки, коли зелений тариф не застосовується. Серед альтернативних джерел енергії зелений тариф не надається на електроенергію вироблену з використанням

доменного та коксівного газів. У гідроенергетиці кваліфікаційними вимогами виключаються великі ГЕС [8].

Підходи та сценарії формування інституціонального середовища розвитку складової національного багатства не завжди прийнятні для сфери природокористування, де основною формою капіталу є природні ресурси й умови, які створені внаслідок дії природного чинника та об'єктивно містять потенціал накопичення природно-ресурсної та екологічної ренти. Цей фактор підвищує інвестиційну привабливість об'єктів природокористування і водночас стимулює надмірне залучення природних ресурсів та умов у господарський оборот, що підриває асиміляційний потенціал територій і стійкість еколого-економічних систем.

Передувати трансформації існуючих та становленню нових інститутів у сфері природокористування має врахування значимості природних ресурсів для соціально-економічного розвитку окремих регіонів, їх рідкості, доступності, а також впливу на асиміляційний потенціал територій. В умовах залежності переважної більшості регіонів від трансфертів з Державного бюджету магістральним напрямом інституціональних змін у сфері природокористування має стати інституціоналізація перспективних форм комерціалізації та капіталізації природного капіталу, що посилять бюджетонаповнюючу функцію природокористування і сприятимуть перерозподілу природно-ресурсної ренти в інтересах населення регіонів.

Для вітчизняних реалій характерною ознакою є поглиблення кризових явищ у сфері альтернативної енергетики.

Особливою актуальністю відзначаються проблеми формування інституціонального середовища енергетичного сектора через посилення інституціональних розривів у системі управління альтернативними видами ресурсів, відсутність механізмів стимулювання впровадження альтернативних джерел енергопостачання і способів пошуку ефективного їх використання.

Вирішення інституціональних проблем має передбачати комплекс заходів: трансплантацію інститутів – перенесення і впровадження інституту в інше інституціональне середовище та реанімація інституту, який функціонував у минулому – впровадження інтегрованої системи управління природними ресурсами; конвергенцію інститутів – злиття інститутів, утворення інституту-гібрида та принципово нового інституту – інституціоналізація державно-приватного партнерства; інституціональне проектування – свідомо, цілеспрямована діяльність, орієнтована на організацію і розвиток інститутів – формування інституціональних передумов реалізації пілотних проєктів для поширення позитивного зарубіжного досвіду у вітчизняну практику; інституціональний реінжиніринг – реорганізацію інституту без зміни його основної сутності.

Дослідження проблем і перспектив формування інституціонального середовища альтернативної енергетики, що забезпечить більш дієвий вплив природного чинника на темпи соціально-економічного розвитку, дають підстави говорити про необхідність синхронізації інституціональних змін у національному енергетичному комплексі з пріоритетами природокористування, котрі визначені міжнародними форумами, а саме створення інституціональних передумов щодо максимально можливого використання фінансових ресурсів для реалізації енергоефективних проєктів і посилення впливу органів місцевої влади на природоохоронну діяльність.

Формування інституціонального середовища енергоефективного природокористування в умовах ринкових відносин дасть змогу розв'язати низку інституціональних проблем, які накопичились в системі управління природними ресурсами протягом багатьох років, обмежити волюнтаристське поширення приватної власності на енергетичні об'єкти, диверсифікувати систему фіскальних регуляторів спеціального природокористування, стимулювати розширення джерел інвестиційного забезпечення реалізації проєктів альтернативної енергетики.

Поняття «зеленого» тарифу в українській енергетиці з'явилося у жовтні 1997 р. з підписанням Закону України «Про електроенергетику», але безпосереднього функціонування цього тарифу передбачено не було і на розвиток альтернативної енергетики в той час він не вплинув. Реальні зрушення відбулися лише через дванадцять років у 2009 р., коли Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу». Зміни були внесені до двох законів: Закону України «Про електроенергетику» та Закону України «Про альтернативні джерела енергії» [9,10].

У Законі України «Про електроенергетику» статтю 1 доповнили двома абзацами, давши наступне визначення «зеленому» тарифу та малим гідроелектростанціям, а також внесли зміну до статей 15, 17 та 19. Так, «зелений» тариф – спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблена лише малими гідроелектростанціями), а мала гідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію за рахунок використання гідроенергії, встановлена потужність якої не перевищує 10 МВт.

Але у більш широкому розумінні ми розуміємо «зелений» тариф як економічний механізм, спрямований на заохочення генерації електроенергії відновлюваною енергетикою. Застосування зеленого тарифу зазвичай включає використання наступних інструментів:

- гарантований доступ до енергомережі;
- довгострокові контракти на придбання електроенергії;
- встановлення відносно високих закупівельних цін, які враховують вартість відновлюваних джерел енергії.

Відповідно до Постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електроенергетики та комунальних послуг України від

29 вересня 2016 р. № 1678 «Про встановлення "зелених" тарифів на електричну енергію для приватних домогосподарств» величина «зеленого» тарифу становить [11]:

1) для електричної енергії з енергії сонячного випромінювання об'єктами електроенергетики, які вмонтовані (встановлені) на дахах та/або фасадах приватних домогосподарств (будинків, будівель та споруд), величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт, та які введені в експлуатацію:

- з 01 квітня 2013 року по 31 грудня 2014 року - 1055,85 коп/кВт·год (без податку на додану вартість (далі - без ПДВ));

- з 01 січня 2015 року по 30 червня 2015 року - 949,63 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 липня 2015 року по 31 грудня 2015 року - 589,75 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 січня 2016 року по 31 грудня 2016 року - 559,63 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 січня 2017 року по 31 грудня 2019 року - 532,68 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 січня 2020 року по 31 грудня 2024 року - 478,78 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 січня 2025 року по 31 грудня 2029 року - 426,46 коп/кВт·год (без ПДВ).

2) для електричної енергії з енергії вітру об'єктами електроенергетики, величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт, та які введені в експлуатацію:

- з 01 липня 2015 року по 31 грудня 2019 року - 342,44 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 січня 2020 року по 31 грудня 2024 року - 307,56 коп/кВт·год (без ПДВ);

- з 01 січня 2025 року по 31 грудня 2029 року - 274,27 коп./кВт·год (без ПДВ).

За підсумками 2015 р. «зелені» тарифи в Україні в деяких випадках були вищі ніж у Німеччині, де вони складали при переведенні в гривні від 39 коп./кВт·год (об'єкти гідроенергетики потужністю понад 50 МВт) до 448,15 коп./кВт·год (об'єкти сонячної енергетики потужністю до 30 кВт), що пов'язано з підвищеним економічним ризиком для інвесторів [12].

До недоліків вище зазначених законодавчих актів можна віднести те, що «зелений» тариф не поширюється на геотермальну енергетику, а це, відповідно, стає суттєвою перешкодою для розвитку даних напрямів альтернативної енергетики. Другим суттєвим недоліком є складнощі з підключенням об'єктів альтернативної енергетики до мереж.

Одним з основних позитивних моментів є те, що альтернативна енергетика в Україні завдяки «зеленому» тарифу отримала новий стимул для розвитку і дійсно почала розвиватись, чого фактично не спостерігалось протягом всього попереднього періоду незалежності.

Проведемо дослідження розвитку найбільш перспективних для України напрямів альтернативної енергетики, зокрема, вітрової енергетики, сонячної енергетики, гідроенергетики, геотермальної енергетики та використання біомаси.

Вітроенергетика України тривалий час знаходилась у стані стагнації. Вітроенергетичний потенціал України оцінюється в 30 000 ГВт·год електроенергії в рік (відповідно даних Національної академії наук України). Найбільш перспективними регіонами розвитку вітроенергетики в Україні є узбережжя Чорного та Азовського морів і Карпати.

На початок 2011 р. загальна потужність ВЕС Об'єднаної Енергетичної Системи (ОЕС) України складала 87,5 МВт. Всі діючі ВЕС були побудовані в межах виконання Державної Комплексної програми будівництва ВЕС в Україні.

Відповідно до Наказу Президента України № 159 від 2 березня 1996 р. «Про будівництво вітрових електростанцій» і Постанови Кабінету Міністрів України від 2 лютого 1997 р. в Україні діяла Комплексна програма будівництва ВЕС. Основною ціллю програми було створення національного виробництва вітрових турбін та введення в експлуатацію 1 990 МВт вітрових потужностей до 2010 р. За підсумками 2010 р. можна констатувати не виконання Комплексної програми з будівництва ВЕС в Україні. Серед основних причин зазначають наступне [13, с. 4]:

- помилки в розрахунку фінансової моделі;
- невідповідність вітроустановки USW 56-100 вітровим умовам в Україні;
- низька якість виготовлення основних елементів вітроустановок;
- відсутність належного обслуговування вітроустановок.

За даними Державної служби статистики України по регіонах України потужності вітроенергетики було розміщено наступним чином: Запорізька обл. – 200 МВт, Донецька обл. – 88 МВт, Миколаївська обл. – 37,5 МВт, Луганська обл. – 50 МВт, Херсонська обл. – 34 МВт, Київська обл. – 0,45 МВт, АР Крим – 87,7 МВт.

Тож, враховуючи вище зазначені проєкти можна констатувати кардинальні зрушення в українській вітроенергетиці та перехід від проєктних робіт до виробництва основних вузлів і агрегатів ВЕУ, будівництва сучасних ВЕС, експлуатації установок мегаватного класу.

Реальний розвиток сонячної енергетики в Україні, як і вітрової енергетики можна відраховувати від прийняття закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу». Від початку незалежності до прийняття вище зазначеного закону сонячна енергетика використовувалась в Україні лише в деяких наукових установах переважно в дослідницьких цілях. Серед виробників обладнання можна зазначити підприємство «Квазар» (м. Київ), що виготовляє готові сонячні

панелі різної сфери використання. Однією з головних проблем підприємства продовж тривалого часу було і на сьогодні ще залишається майже повна відсутність збуту в Україні, і як наслідок 98 – 99 % своєї продукції воно відправляє на експорт маючи торговельні представництва у Швейцарії, Німеччині, Канаді та Португалії. Протягом 2010 – 2011 рр. в Україні розпочалося будівництво СЕС у промислових масштабах. Жорсткої конкурентної боротьби між розробниками проєктів і компаніями, що будують СЕС на сьогодні ще не спостерігається.

За 2009–2014 рр. в українській сонячній енергетиці відбулись кардинальні зміни, які привели до відновлення потужностей з виробництва кремнію, побудови значних, за світовими масштабами, фотоелектричних станцій і мають гарні перспективи на майбутнє. Так, за підсумками 2014 р. загальна потужність сонячних електростанцій в Україні досягла 820 МВт(440 МВт на материковій частині України, а інші у АР Крим).

За своїм гідроенергетичним потенціалом Україна суттєво поступається світовим лідерам (Китай, Бразилія, Канада) у розвитку гідроенергетики. Це пов'язано з незначною кількістю великих рік на території України до яких можна віднести лише р. Дніпро та з переважною рівнинністю рельєфу.

До великої гідроенергетики в Україні можна віднести об'єкти, якими управляє найбільша гідрогенеруюча компанія України ПАТ «Укргідроенерго». До її складу входять дев'ять станцій: сім на р. Дніпро (Київська, Канівська, Кременчуцька, Кам'янська, Дніпровська, Каховська ГЕС та Київська гідроакумулююча електростанція (ГАЕС)) і дві на р. Дністер (Дністровська ГЕС та Дністровська ГАЕС). У 2014 р. загальна кількість гідроагрегатів на об'єктах «Укргідроенерго» складала 101 шт., а їхня сумарна встановлена потужність досягала 5 036 МВт.

Динамічний розвиток малої гідроенергетики в Україні розпочався в 20-30-х рр. ХХ ст. У 1924 р. експлуатувалось 84 малих ГЕС загальною потужністю 4 000 кВт., а вже у 1929 р. їхня кількість зросла до 150 шт. при потужності 8 400

кВт. На початок 1950 р. в Україні експлуатувалось 956 малих ГЕС. Відкриття у 60-70-х рр. ХХ ст. значних покладів нафти та газу призвело до занепаду малої гідроенергетики України [11].

З введенням у дію Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу» мала гідроенергетика почала етап відновлення. За підсумками 2014 р. в Україні працювало 98 малих ГЕС за «зеленим» тарифом загальною встановленою потужністю 79,08 МВт.

Розраховувати на динамічний розвиток геотермальної енергетики в Україні найближчим часом навряд чи варто, що зумовлено значними початковими інвестиціями та певними технічними та екологічними складнощами при реалізації проєктів.

Окремої галузі, що спеціалізується на вирощуванні біомаси для її подальшої переробки в Україні на сьогодні фактично ще не існує. Але потенціал використання біомаси залежить від широкого переліку факторів, найважливішим серед яких є рівень господарської діяльності. Енергетичний потенціал біомаси складається з тваринницької та рослинницької сільськогосподарської біомаси, відходів лісу та побутових відходів. Україна, як велика сільськогосподарська країна (найбільша площа в Європі, 70 – 71 % якої за різними оцінками складають сільськогосподарські угіддя та 53,8 – 56,9 % земель розорано, у порівнянні з 32 % у Німеччині та Франції, має один з найвищих в Європі потенціалів рослинницької та в перспективі тваринницької біомаси.

Враховуючи поступове нарощування обсягів діяльності у сільському господарстві України можна сподіватись на збільшення потенціалу рослинної біомаси. При ефективному використанні існуючих ресурсів біомаси та сучасних технологій її перероблення сільська місцевість України може повністю забезпечити себе необхідними енергетичними ресурсами та відмовитись від використання викопних видів палива.

За «зеленим» тарифом в Україні працює 10 виробників електричної енергії з енергії вітру, 5 – з енергії біомаси, 5 – з енергії біогазу, 55 – з енергії сонячного випромінювання та 40 – малими гідроелектростанціями.

Прийняття цього закону надало розвиток не лише самій енергетиці, а й забезпечило роботою деякі підприємства галузі, що задіяні у виробництві енергетичного обладнання (вітроустановки, панелі фотоперетворювачів). Але зниження «зелених» тарифів на 55 % для сонячних електростанцій та на 50 % для інших видів альтернативних технологій у 2015 р. ставить під сумнів подальший розвиток альтернативної енергетики. З урахуванням відсутності індексації тарифів та зниження курсу гривні до євро «зелені» тарифи знизились у тричі. Таке рішення НКРЕКП може завадити виконанню Україною зобов'язань з досягнення альтернативною енергетикою 11 % у енергобалансі країни до 2020 р., що було однією з вимог при підписанні угоди про асоціацію з ЄС, а іноземні інвестори, що вклали понад 3 млрд дол. в альтернативну енергетику України, можуть зупинити подальше інвестування існуючих та нових проєктів.

1.3 Енергетична стратегія м. Одеси

Для розв'язання проблем енергопостачання міста Одеси необхідний енергетичний аудит галузі, енергетичний баланс міста та системний підхід у плануванні та впровадженні заходів. Правильний енергоменеджмент дозволить оцінити сьогоdnішній енергетичний стан міста та визначити для впровадження тільки ефективні дії.

Сучасні технології дозволяють більш ефективно розв'язувати проблеми енергопостачання будівель та підприємств міста. Бюджетне фінансування в першу чергу повинно бути направлене на впровадження пілотних інноваційних проєктів, результатом яких є не тільки економія енергетичних ресурсів більш ніж на 20%, але й значне підвищення якості послуг енергетичного постачання.

Впровадження проєктів енергоефективності не повинно бути тягарем на міський бюджет, тому потрібна активізація у залученні зовнішнього фінансування та інвестицій у ПЕК, житлово-комунальне господарство та проекти ресурсозбереження. Стратегія має визначити основний напрямок розвитку для подальшої розробки цільових програм, які визначають правила, механізми та конкретні дії щодо залучення приватних інвестицій, кредитних коштів, міжнародної технічної допомоги, грантів тощо.

Стратегія містить в собі заходи, що націлені на вирішення таких завдань:

- переведення економіки міста на енергозберігаючий шлях розвитку із забезпеченням енергетичних потреб населення та організацій;
- підвищення ефективності шляхом переобладнання, реконструкції та технічного переоснащення галузей ПЕК на новій технологічній основі;
- розроблення механізмів глибокої переробки та комплексного використання паливно-енергетичних ресурсів;
- розвиток нетрадиційної енергетики;
- використання високоефективного обладнання та вітчизняних науково-технічних досягнень для прискорення технічного переоснащення діючих та створення нових об'єктів енергетики;
- зниження шкідливого впливу ПЕК на довкілля;
- підвищення рівня раціонального використання палива та енергії за рахунок впровадження енергозберігаючих технологій і відповідного обладнання;
- започаткування виробництва установок для використання нетрадиційних джерел енергії;
- суттєве скорочення енергоспоживання у місті шляхом всебічного енергозбереження та незалежність від лімітованого постачання енергоносіїв;
- скорочення обсягів дотацій населенню за спожити теплову енергію;
- зниження бюджетних витрат на оплату енергоресурсів, що спожиті соціальною сферою міста (освіта, культура, охорона здоров'я та інше).

- забезпечення матеріальної зацікавленості споживачів та енергопостачальників у результатах енергозбереження у т.ч. впровадженням диференційованих тарифів.

Для впровадження принципів енергоефективності необхідно здійснювати такі заходи:

- фінансування за рахунок міського бюджету пілотних проєктів, які матимуть подальше поширення;

- проведення тотального енергоаудиту суб'єктів господарювання всіх видів власності;

- залучення інвесторів і кредитів (коштів банків та фондів);

- запровадження системи ступеневого навчання з енергоменеджменту;

- залучення до обігу енергоносіїв вторинних, побічних та поновлювальних енергоресурсів;

- розробка та реалізація дійових механізмів заохочення до енергозберігання постачальників і споживачів (фінансова підтримка населення через виділення дотацій на погашення відсотків за кредитами, що отримуються для виконання робіт з енергозбереження, договори спільної діяльності із суб'єктами господарювання для переоснащення виробництва тощо), а також санкцій за марнотратство та неощадне ставлення до використання ресурсів (адміністративно-дисциплінарна відповідальність керівників комунальних підприємств і установ, відмова фінансування проєктів, що не містять заходів, робіт та енергоощадних матеріалів і обладнання тощо);

- удосконалення законодавчо-правової бази енергозбереження на рівні міста;

- забезпечення протягом 3 років фінансування за рахунок коштів міського бюджету, комунальних підприємств і підприємств інших форм власності впровадження новітніх енергозберігаючих технологій в усіх галузях народного господарства, заміна застарілого неефективного обладнання;

- проведення пропагандистської діяльності серед постачальників, споживачів енергоресурсів та населення;

- забезпечення споживачів та енергопостачальників матеріальною зацікавленістю у результатах енергозбереження.

- реалізація програми поетапного відновлення житлового фонду через механізм співучасті влади та громади на умовах спів фінансування.

Результати SWOT- аналізу розвитку міста Одеса наведені в табл.1.1.

Очікувані результати та ефективність впровадження даної стратегії.

Виконання стратегічних заходів, у тому числі за основними напрямками підвищення ефективності використання енергоресурсів на об'єктах міського комунального господарства Одеси дозволить покрити, шляхом економії ПЕР, потреби Одеси у паливно-енергетичних ресурсах і розробити ефективний паливно-енергетичний баланс.

Економічний ефект від енергозберігаючих заходів, що підвищують енергетичну ефективність виробництва продукції, може бути в багатьох випадках доповнений випуском енергозберігаючого устаткування, технічних приладів, матеріалів і конструкцій, використання яких у м. Одеса та в інших регіонах країни сприятиме переведенню економіки на енергоефективний шлях розвитку.

Зниження потреби економіки Одеси в енергоресурсах (що передбачається стратегією стійкого розвитку, внаслідок їхнього збереження) дозволить суттєво скоротити викиди в атмосферу шкідливих речовин.

Виконання заходів, що спрямовані на зниження викидів парникових газів, стане найважливішим етапом реалізації в Одесі вимог Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату й одним з факторів, що будуть сприяти залученню інвестицій до економіки Одеси.

Таблиця 1.1 - SWOT- аналіз м. Одеси

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> · Вигідне географічне розташування на перехресті міжнародних транспортних коридорів; · Стійкі стереотипи в рекреаційній значимості міста для країн СНД. · Природно-кліматичні умови; · Найвищий природно-рекреаційний потенціал (море, лимани, пляжі, лікувальні грязі, ропа, мінеральні води) для лікувального відпочинку та туризму · Історичні визначні пам'ятки зі світовим ім'ям (Оперний театр, Потьомкінські сходи); · Імідж торговельного міста, закріплений популярністю найбільшого в Україні торговельного ринку "7-ий км". · Активне міжнародне співробітництво бізнес-структур. · Соціальна активність бізнесу в підтримці спортивних, культурних й інших подій міжнародного масштабу; · Значний інтелектуальний, освітній, науковий та науково-дослідницький потенціал; · Розвинена транспортна мережа (морський, повітряний, залізничний, автомобільний транспорт); · Системний моніторинг атмосферного повітря; · Наявність розгалуженої мережі електропостачання, водопостачання, каналізації, теплопостачання; · Велика кількість санаторіїв та будинків відпочинку; · Наявність значного економічного потенціалу (промислового, транспортного, рекреаційного та інших); · Велика кількість суб'єктів малого та середнього бізнесу 	<ul style="list-style-type: none"> · Невідповідність дійсності популяризації міста Одеси як курорту. · Мало дитячих розважальних комплексів. · Зниження якості товарних брендів, створених в Одесі з її ім'ям. · Одеса - альтернативний курорт (мається на увазі той факт, що вибір Одеси для відпочинку - це свого роду компроміс між якістю й ціною). · Проблемна демографічна ситуація (тенденція зменшення населення, у т.ч. працездатного, та його питомої ваги) · Високий рівень захворюваності на туберкульоз, ВІЛ-СНІД; · Розтягнутість міста, а, відповідно, інфраструктури і комунікацій через розташування міста переважно вздовж моря по вісі «Південь-Північ»; · Розташування в межах міста основних об'єктів транспортної інфраструктури – порту, аеропорту, товарних залізничних станцій; · Високий рівень забрудненості атмосферного повітря; · Недостатній рівень екологічної безпеки одеських акваторій, пляжів та довкілля міста; · Висока зношеність інженерної інфраструктури міста (магістральних і розподільних мереж електро-, тепло-, водопостачання, каналізації) · Висока аварійність на комунальних інженерних комунікаціях · Недостатній рівень інвестицій на відновлення та розвиток комунального господарства міста · Висока зношеність, неефективність та моральна застарілість ТЕЦ, яка вичерпала свій ресурс і потребує заміни; · Не розгалужена інноваційна інфраструктура; · Недостатня конкурентоспроможність міста-курорту на вітчизняному та світовому ринках
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> · Розробка програм з санації великих промислових підприємств · Інвестиційна привабливість сфери відпочинку й розваг. · Наявність інвестиційних проєктів розвитку й приватних проєктів будівництва парку розваг. Невповністю реалізований туристичний потенціал, включаючи культурно-історичну спадщину (історія, архітектура) · Збільшення кількості відпочиваючих та туристів · Включення історичного центру міста до основного списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО · Збільшення обсягів внутрішнього та зовнішнього туризму; · Міжрегіональна співпраця; · Активне співробітництво громадських організацій з міською владою щодо вирішення проблем міста 	<ul style="list-style-type: none"> · Негативне відношення до збільшення туристичних потоків у жителів. · Неготовність співпрацювати з міською владою туристичного бізнесу. · Екологічні кризи (розливи нафти й т.д.). · Продаж Припортового заводу й пов'язаний із цим PR-потік на тему погіршення екології. · Дії "на випередження" територій-конкурентів в області туризму (будівництво об'єктів відпочинку й розваг, створення програм для ділового туризму). · Відсутність засобів фінансування Програм; · Посилення конкуренції з боку інших міст України та світу з позицій ціни, дотримання стандартів якості, безпеки та споживання, екологічності товарів та послуг тощо; · Збільшення кількості іноземних мігрантів з найбідніших країн; · Зростання антропогенного, екологічного та техногенного навантаження · Забруднення твердими побутовими відходами · Забруднення повітря · Скорочення пляжної зони загального користування; · Обмежена фінансова база місцевого самоврядування

Концепція енергоефективності та енергозбереження м. Одеси

Мета:

- раціональне та економне використання паливно-енергетичних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності,
- зменшення загальних витрат на споживання паливно-енергетичних ресурсів, підвищення ефективності їх використання.

Основні завдання:

- впровадження проєктів, спрямованих на використання заощаджуючих технологій, зокрема, альтернативних та нетрадиційних видів палива;
- проведення спеціалізованими організаціями енергетичного аудиту будівель, установ, у тому числі власності територіальних органів громадських об'єднань, для подальшого планування заходів з енергозбереження;
- затвердження лімітів споживання енергоносіїв для кожної бюджетної установи, виходячи з обсягів відповідних бюджетних асигнувань;
- розміщення соціальної реклами, інформаційних та аналітичних матеріалів у друкованих засобах масової інформації, інтернет-виданнях та інформаційних агентствах, створення тематичних радіопрограм для стимулювання населення до здійснення енергоощадних заходів;
- проведення ПАТ «Одесагаз», ПАТ «ЕК Одесаобленерго» та підприємствами комунальної теплоенергетики інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо ефективного використання енергетичних ресурсів і питної води.

Критерії досягнення:

- продовження модернізації електричних підстанцій;
- завершення будівництва електричної підстанції «Маразліївська», яка забезпечить необхідним електричним навантаженням центр м.Одеса;
- встановлення електричних та теплоаккумуляційних котлів для скорочення споживання природного газу як в закладах соціальної сфери, так і населенням;

- реалізація заходів з енергозбереження установ соціальної сфери та житлових будинків (заміна віконних блоків на металопластикові, впровадження енергозберігаючих ламп, ремонт та утеплення покрівель та інше).

Реалізація пропозицій із впровадження джерел чистої енергії у провідних галузях міського господарства наражається на певні обмеження.

Серед них можна виділити:

- технічні,
- фінансово-економічні,
- екологічні,
- обмеження, що пов'язані із людським чинником тощо.

Технічні обмеження.

У секторі теплозабезпечення можна виділити технічні обмеження, що мають місце як на національному, так і на місцевому рівнях. На національному рівні:

1. В Україні потенціал джерел альтернативної та відновлювальної енергії для забезпечення об'єктів із великими енергетичними потребами є недостатнім.

2. Питома вартість генерації чистої енергії є високою.

Відповідно, успішне втілення проєктів із чистої енергії на об'єктах міської інфраструктури можливе, як правило, за рахунок упровадження заходів із підвищення енергоефективності (зниження витрат енергії).

Таким чином, з технічного погляду проєкти з чистої енергії мають включати як заходи з упровадження джерел альтернативної і відновлювальної енергетики, так і заходи з підвищення енергоефективності.

3. Відсутність технічної можливості значної економії енергії і коштів за рахунок упровадження основних заходів із енергозбереження в громадських будівлях установ освіти, охорони здоров'я, у житловому фонді через недосконалість законодавства.

Наприклад, чинні відповідно до вимог ДБН В.2.2-15-2005 і ДБН В.2.5 67-2013 обмеження щодо влаштування природної системи вентиляції із надходженням припливного повітря через вікна у приміщеннях житлових і громадських будівель унеможливають доведення показників витрат теплової енергії у багатоповерхівках до мінімально можливих, які властиві, наприклад, «пасивному будинку». У більшості наших будинків основна складова витрат тепла на інфільтрацію зовнішнього повітря є суттєвою і становить (навіть після термомодернізації) 95...110 кВт·год/м² за опалювальний період (рік). Оскільки в першій температурній зоні середній показник витрат тепла на опалення (включаючи вентиляцію) в багатоповерхових будинках становить близько 170 кВт·год/м², максимально можливе скорочення споживання енергії у житловому фонді, навіть у разі його «глибокої» термомодернізації, не може перевищувати 35...40% дійсного рівня споживання енергії. Для громадських будівель цей показник є дещо більшим, але з тих же причин не перевищує 45...50% дійсного рівня енергоспоживання.

Подолання цього обмеження можливе лише за умови внесення змін до законодавства та переходу на системи вентиляції із механічним спонуканням, що дасть змогу впроваджувати системи рекуперації теплоти вентиляційного повітря для уникнення витрат енергії на інфільтрацію.

4. Відсутність у міському секторі централізованого теплопостачання комплексного підходу до підвищення енергоефективності системи в цілому.

Невіддільними елементами системи міського централізованого теплопостачання є такі об'єкти: споживачі тепла – житлові і громадські будинки; система обліку палива, електричної енергії, води і теплової енергії на котельнях, ЦТП (центральний тепловий пункт) та ІТП (індивідуальний тепловий пункт); паливоспалювальне і теплогенерувальне обладнання (котли, теплогенератори, їхні пальники і система підготовки палива); тепломеханічне обладнання котельні, ЦТП і ІТП; внутрішньокотельні трубопроводи, трубопроводи на ЦТП; тягодуттєве обладнання паливоспалювальних агрегатів;

автоматична система керування роботою обладнання котельні, ЦТП і ІТП; трубопроводи теплових мереж, теплові камери, канали тощо.

Будь-які зміни на одному з етапів трансформації теплової енергії (її виробленні, транспортуванні чи споживанні) вимагають відповідних змін на інших етапах. А це потребує спільної роботи всіх учасників процесу: теплогенерувальної компанії, організації, яка здійснює транспортування теплової енергії, органу міської влади як надавача послуг і споживачів теплової енергії.

Наприклад, цілком позитивний ефект – зменшення витрат теплової енергії на опалення за рахунок термомодернізації (тобто на етапі споживання) – супроводжується низкою побічних негативних наслідків на інших етапах, зокрема: збільшенням тепловтрат на етапі виробництва і транспортування; зменшенням коефіцієнту корисної дії відпуску теплової енергії у мережу; розрегулюванням теплової мережі; необхідністю реконструкції або заміни котлів, тепломеханічного обладнання, вузлів обліку витрат газу. Все це зумовлює збільшення витрат первинного палива на етапі генерування теплової енергії, спричиняє значні додаткові фінансові витрати, які збільшують термін окупності інвестицій і зменшують привабливість таких проєктів.

В сучасних умовах України лише комплексні проєкти з чистої енергії «від виробника до споживача» (термомодернізація будівель, заміна мереж на попередньо ізольовані труби оптимального відповідно до приєданого навантаження діаметру, реконструкція котелень із установкою енергоефективного газового обладнання (резервне паливо) та біоенергетичного обладнання (основне навантаження) є максимально ефективними. Вони поєднують інтереси як виробника, так і споживача, сприяють максимізації коефіцієнту корисної дії системи (інтегральний коефіцієнт ефективності), мінімізують витрати на її функціонування. Узгодженість інтересів всіх основних зацікавлених сторін – виробник, споживач, місцева влада – є особливо важливою для міст, де підприємства теплопостачання не є

комунальними (працюють на умовах оренди, концесії тощо). Саме комплексні проекти з чистої енергії за інших рівних умов дозволяють максимально диверсифікувати джерела фінансування, залучити приватні інвестиції. У більшості випадків такі проекти мають коротший термін окупності та більш високий рівень рентабельності, ніж окремі проекти.

На місцевому рівні:

1. Відсутність необхідного потенціалу відновлювальних джерел енергії в окремих регіонах.

Обмеження пов'язане з відсутністю необхідної кількості конкретного виду біомаси, недостатньою швидкістю вітру, відсутністю високотемпературних вторинних енергетичних ресурсів (наприклад, використання теплового насоса стає економічно доцільним за наявності різниці температур у 50...60°C) тощо. Це може призвести до неефективного використання відновлювальних джерел енергії або до низької економічної ефективності процесів рекуперації теплоти.

2. Необхідність влаштування дублюючих теплових потужностей під час використання відновлювальних джерел енергії.

З огляду на порівняно невеликий обсяг енергії, отриманої із відновлювальних джерел, та суттєву залежність виходу такої енергії від багатьох природних чинників виникає необхідність у дублюючих теплових потужностях і обладнанні, які працюють на традиційних видах палива.

3. Відсутність об'єктивного обліку витрат і втрат енергії у системі теплозабезпечення.

4. Відсутність регулювальних пристроїв у індивідуальних теплових вузлах вводу в житлових і громадських будівлях.

Це обмеження гальмує впровадження проектів зі зменшення витрат теплоносія в теплових мережах та скорочення витрат електричної енергії на транспортування теплоносія. Відсутність регулювальних пристроїв не дає змоги забезпечити регулювання відпуску теплової енергії у споживача.

5. Несанкціоноване втручання мешканців житлових будинків і обслуговуючого персоналу громадських будівель у роботу абонентських систем опалення і теплових вузлів вводу.

Це призводить до непередбачуваних проектом і експлуатаційним регламентом змін теплового і гідравлічного режимів роботи системи теплозабезпечення. Зміна режиму відпуску тепла споживачам, що не відповідає конфігурації мережі і джерел теплової енергії, призводить до погіршення технічних і економічних показників роботи системи.

Для впровадження проєктів із використанням одного з основних видів відновлювальних джерел енергії – біомаси – існують нижчеперелічені обмеження.

6. Відсутність державних стандартів щодо обов'язкових вимог до біомаси як до палива, що може використовуватись для промислового і комунально-побутового споживання.

7. Вимога відповідності біопалива критеріям сталості; протипожежні та містобудівні обмеження при розміщенні котелень на біомасі на території міста тощо.

У секторі електрозабезпечення існують технічні обмеження при використанні електричної енергії для технологічних потреб комунального господарства. Основний сенс цих обмежень з огляду на необхідність економії електроенергії та зменшення викидів полягає в тому, що рівень скорочення витрат електроенергії на технологічні потреби має бути таким, щоб забезпечити як задоволення цих потреб, так і надання послуг необхідної кількості та якості у сфері міського господарства.

Фінансові обмеження

Для фінансування інвестиційних проєктів із чистої енергії можна задіяти такі джерела та інструменти: державний бюджет, міський бюджет, кредити міжнародних фінансових організацій, кредити українських комерційних банків, комерційний (товарний) кредит, заохочувальні (товарні) кредити виробників

енергоефективного обладнання/матеріалів, власні кошти підприємств, грантові кошти в рамках проєктів міжнародної технічної допомоги, фінансовий лізинг, створення державно-приватних партнерств, енерго-сервісний підряд (ЕСП)/енергосервісна компанія (ЕСКО), інші джерела коштів, не заборонені законодавством України (як-то: добровільні внески громадян, юридичних осіб, пожертви, спонсорські кошти та ін.).

Проте, практично всі перелічені вище джерела та інструменти фінансування інвестиційних проєктів із чистої енергії та енергозбереження мають певні обмеження та специфіку використання.

Так, використання коштів державного бюджету для фінансування інвестиційних проєктів із чистої енергії та енергозбереження у 2014 році регламентувалося Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2014 р. №1652 «Деякі питання використання у 2014 р. коштів щодо здійснення заходів у сфері енергоефективності та енергозбереження». Згідно з нею, передача бюджетних призначень відбувалася у межах видатків розвитку і спрямовувалася на впровадження заходів із ефективного використання енергетичних ресурсів та енергозбереження, затверджених Постановою КМУ від 17 жовтня 2011 р. № 1056, та завдань і заходів із виконання Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв із відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2015 роки, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 01 березня 2010 р. № 243.

Фінансування інвестиційних проєктів міськими бюджетами відбувається відповідно до Бюджетного Кодексу України та обмежене таким.

Капітальні видатки здійснюються за кошти бюджету розвитку місцевих бюджетів, який поповнюється в основному за рахунок продажу майна та землі, а також до якого залучаються місцеві запозичення як зовнішні, так і внутрішні.

Місцеві зовнішні запозичення можуть здійснювати лише Київська, Севастопольська міські ради, міські ради міст обласного значення. При цьому місцеві зовнішні запозичення шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати всі міські ради.

Загальний обсяг місцевих запозичень (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду, не може перевищувати 200% (для міста Києва – 400%) середньорічного індикативного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів), визначеного прогнозом відповідного місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Міжнародні фінансові організації, як-то: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (Світовий Банк), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та ін. видають кредити переважно під державні гарантії; мінімальний об'єм кредиту здебільшого становить не менше 5 млн. дол. Гранти в основному видаються як «супровід» кредиту для реалізації інвестиційного проєкту та покращення його фінансової ефективності.

Українські комерційні банки переважно кредитують проєкти, що реалізуються в межах одного (1) року, оскільки оперують в основному «короткими» грошима. Проєкти, що реалізуються в період більше одного року, кредитуються українськими комерційними банками за наявності державних чи інших (наприклад, від МФО чи урядів іноземних держав – USAID DCA) гарантій.

Комерційні (товарні) кредити надаються як відстрочка сплати за продані товари чи надані послуги здебільшого виробником цих товарів чи надавачем послуг і переважно в межах одного (1) року. Конкретні строки і розмір кредиту залежать від виду та вартості товару, фінансового стану контрагентів та

кон'юнктури ринку. Визначальним фактором є фінансовий стан контрагентів, оскільки розмір комерційного кредиту, з одного боку, залежить від фінансових можливостей кредитора та можливостей рефінансування тимчасово вилучених із господарського обороту обігових коштів і, з іншого, – від кредитоспроможності позичальника. За цих обставин комерційний кредит вважається особливо ризиковим для кредитора.

Заохочувальні (товарні) кредити виробників – це короткострокові (в межах одного року) заходи фінансового характеру, які надаються для популяризації та реклами їхньої продукції/послуг.

Для оформлення договору фінансового лізингу лізингоодержувач має сплатити аванс у розмірі від 20 до 50% вартості основного засобу. Крім того, вартість об'єкта фінансового лізингу переважно включає не лише відсотки, але й винагороду лізингодавця та витрати на страхування майна, яке передається в лізинг, тому вона може бути вищою у порівнянні з кредитом.

Проте для комунальних підприємств, які фінансуються виключно за рахунок місцевого бюджету (КП Міськвітло), фінансування інвестиційних проектів відбуватиметься з відповідного місцевого бюджету. А для КП Теплоенерго та Водоканалу таке фінансування відбуватиметься відповідно до затвердженої Національним регулятором або ОМС інвестиційної програми через спеціальні інвестиційні рахунки.

Проекти міжнародної технічної допомоги переважно спрямовані на надання фахової висококваліфікованої технічної допомоги у підготовці та реалізації інвестиційних проектів і далеко не завжди їхня реалізація супроводжується грантовим фондом для готівкового співфінансування інвестиційних проектів.

Важливим бар'єром, що гальмує діяльність енергосервісних компаній, є відсутність нормативних умов для застосування механізму енергосервісних контрактів бюджетними установами та неможливість для бюджетних установ укладати з ЕСКО довгострокові договори (на термін більше як рік).

2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1 Збалансований розвиток рекреації та туризму на природно-заповідних територіях

Ставлення до заповідних територій, як до закритих установ, що охороняє в наукових цілях незаймані природні території, призвело до серйозних проблем - відірваності від загального соціально - економічного розвитку регіонів і відсутності підтримки з боку місцевого населення.

Перші роки економічної кризи ще більш загострили суперечності між безробітним місцевим населенням і заповідником, тому що основна маса населення вважала, що природні ресурси вилучені з використання з незрозумілих причин і з невизначеними цілями. Питання про необхідність розвитку економічно-екологічної просвіти та екологічного туризму встав з усією гостротою, коли скорочення бюджетного фінансування змусило всерйоз задуматися про необхідність пошуку позабюджетних коштів. Розвиток туризму і, зокрема, екологічного, являє собою один з можливих джерел таких коштів. Багато заповідників слабо уявляють собі сутність екологічного туризму та принципи його організації. У цьому полягає серйозна небезпека. Без належного планування та управління при відсутності знань і досвіду в цій специфічній сфері діяльності, екологічний туризм не забезпечить істотних економічних переваг охоронюваним територіям і місцевим жителям. Замість цього він може завдати непоправної шкоди унікальним екосистемам і дискредитувати саму ідею розвитку екологічного туризму.

Відзначимо, що актуальність розвитку на територіях природно-заповідного фонду рекреаційно-туристичної діяльності, є очевидною. Відповідно до статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд

України» [14], одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду є використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях.

Відзначимо, що *рекреацією на природно-заповідних територіях та об'єктах* вважається відтворення у вільний час витрачених у процесі життєдіяльності (трудової, навчальної, побутової) розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, Культурно-розважального і пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, любительського та спортивного рибальства і полювання, фізичної культури і спорту.

Рекреаційними територіями природно-заповідного фонду є ділянки суші і водного простору, призначені для організації масового відпочинку та оздоровлення населення, туризму, любительського та спортивного рибальства і полювання, фізичної культури та спорту, і які при наявності природних лікувальних факторів можуть використовуватися для санаторно-курортного лікування. Для забезпечення на таких територіях організації рекреаційної діяльності створюються спеціальні структурні підрозділи адміністрації національних природних парків, біосферних заповідників, інших установ ПЗФ, які комплектуються досвідченими спеціалістами у рекреаційно-туристичній сфері. Власники чи користувачі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що беруть на себе відповідальність за їх охорону та збереження, здійснюють рекреаційну діяльність на своїй території за власними міркуваннями.

Основними напрямками рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ є:

- створення умов для організованого, ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

- забезпечення попиту рекреантів у загальнооздоровчому, культурно-пізнавальному відпочинку, туризмі, любительському та спортивному рибальстві і полюванні тощо;

- упровадження економічного механізму плати за надання рекреаційних послуг і використання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ;

- обґрунтування і встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території та об'єкти ПЗФ;

- інвентаризація та кадастрова оцінка природних рекреаційних ресурсів територій та об'єктів ПЗФ;

- організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності, екологічної просвіти серед відпочиваючих, туристів у межах територій та об'єктів ПЗФ.

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється установами ПЗФ, підприємствами, установами та організаціями, у підпорядкуванні яких перебувають ці території та об'єкти, і може здійснюватися ними ефективно при забезпеченні низки *наступних передумав* [15]:

- законодавче оформлення рекреаційної діяльності;

- створення і функціонування сервісної рекреаційно-туристичної інфраструктури на визначених згідно з чинним законодавством територіях та об'єктах ПЗФ;

- впровадження економічного механізму надання платних рекреаційно-туристичних послуг у межах територій та об'єктів ПЗФ, та створення якісного їх асортименту;

- організація (розроблення: опис, нанесення на картографічну основу, винесення в натуру, або маркування) та інфраструктурне облаштування туристичних та екскурсійних маршрутів, еколого-освітніх стежок відповідно до пейзажного різноманіття ландшафтів;

- організація ведення кадастру рекреаційних ресурсів територій та об'єктів ПЗФ;

- координація діяльності курортно-рекреаційних закладів незалежно від їх форм класності та підпорядкування щодо використання природних лікувальних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ шляхом контролю спеціальними підрозділами центрального органу виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та його органів на місцях за укладанням угод про рекреаційну діяльність;

- створення і ведення інформаційного банку даних щодо рекреаційно-оздоровчих закладів, які знаходяться у межах територій та об'єктів ПЗФ;

- участь у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку рекреації, туристичного менеджменту та маркетингу;

- вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації рекреаційної діяльності на природно-заповідних територіях та об'єктах;

- залучення приватного сектора до рекреаційно-туристичного підприємництва;

- організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності [1].

На прискорення розвитку рекреаційної діяльності установ ПЗФ України, поліпшення їх фінансового стану направлена постанова Кабінету Міністрів України №1913 від 28.12.2000р. «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду». Зазначимо, що цією постановою рекреаційна діяльність на абсолютно заповідних територіях (природні заповідники, заповідні зони біосферних заповідників і національних парків) не передбачена. Різновиди такої діяльності перелічені в затвердженому постановою Переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду (табл. 2.1).

Таблиця 2.1- Перелік платних послуг, які можуть надаватися бюджетними
установами природно-заповідного фонду

Послуги, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду згідно з їх функціональними повноваженнями:
Послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду: - екскурсії маркірованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; - екскурсії до карстових печер.
Організація та проведення освітньо - виховних і природоохоронних заходів.
Послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.
Послуги, які можуть надаватися бюджетними установами у сфері господарської діяльності:
Послуги, пов'язані із створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду*: - короткостроковий відпочинок (розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально облаштованих та відведених для цього місцях); - любительське (спортивне) рибальство; - прогулянка (подорож) на велосипеді, на конях; - полювання; - спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах; - подорож на яхті, катання на човнах, водних лижах, віндсерфінг.
Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео-, кіно- та телевізійних зйомок у межах територій установ природно-заповідного фонду.
Перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду*
Розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих.
Рекламно-видавнича діяльність.
Ветеринарні профілактичні та лікувальні послуги.
Реалізація тварин що утримуються на територіях природно-заповідного фонду, їх продукції (молоко, м'ясо, яйця, пір'я, шкіра) та частин (шкаралупа яєць, чучела, черепи та скелети, шкіра, роги), складових частин екологічних колекцій*.
Збирання та реалізація лікарських рослин, трав, ягід, грибів*.
Збирання та реалізація рослин і рослинної продукції як складових частин гербарних матеріалів
Вирощування та реалізація рослин, саджанців, сіянців, насінин*.
Реалізація продукції підсобних господарств*.
Реалізація деревини та виробів з неї (сувенірів, столярних виробів)*
Виготовлення та реалізація предметів декоративно-прикладного мистецтва.
Послуги з надання у користування автотранспортних засобів, обладнання, майна, інструментів, що належать установам природно-заповідного фонду

З метою поліпшення економічних умов, сприятливих, зокрема, для інвестицій у розвиток рекреації на території установ ПЗФ України, вищезазначена постанова звільняє суб'єкти рекреаційної діяльності за надані ними послуги від відрахувань в якості податків.

В структурі механізму надання послуг пріоритетне місце надається таким економічним важелям ринкового типу як ліміти рекреаційного використання, нормативи і коефіцієнти плати за послуги [15].

Економічний результат від розвитку туристичної діяльності визначається таким чином:

$$\mathcal{E}_T = \sum_{i=1}^k C_{ni} \cdot Q_{ni} + \sum_{j=1}^n q_{mnpj} \cdot Q_{mnpj} \quad , \quad (2.1)$$

де: $\mathcal{E}_T$ - економічний результат від туристичної діяльності;

C_{ni} - вартість i -ї туристичної поїздки;

Q_{ni} - кількість туристів беруть участь в i -й поїздки;

q_{mnpj} - вартість i -го туристичного маршруту для індивідуального туризму;

Q_{mnpj} - кількість індивідуальних туристів, що скористалися i -м туристичним маршрутом для індивідуального туризму.

З розвитком туристичної діяльності будуть отримані додаткові фінансові кошти, які можуть бути використані для розвитку природоохоронної діяльності територій природно-заповідного фонду. Сама можливість розвитку туристичного виду діяльності на територіях природно-заповідного фонду донині залишається дискусійною як серед представників наукової громадськості і різних природоохоронних організацій, так і серед співробітників заповідників. Одним з видів туристичної діяльності є екологічний туризм.

Екологічний туризм - це природний туризм, що включає освіту і розуміння природного середовища, управління яким здійснюється таким чином, щоб ця діяльність була стійкою.

Під стійкістю в такому випадку мається на увазі позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних і економічних наслідків туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного. У міжнародній практиці екологічним називають лише туризм, в основі якого лежать наступні принципи:

- невичерпне, стале використання природних ресурсів;
- забезпечення збереження природного, соціального і культурного розмаїття;
- ретельне планування, комплексний підхід, інтеграція екологічного туризму в плані регіонального розвитку;
- підтримка місцевої економіки;
- участь місцевого населення в розвитку туризму і отримання їм фінансових та інших переваг від цієї діяльності;
- підвищення рівня екологічної освіти відвідувачів;
- тісна співпраця організацій різного профілю і навчання персоналу [16].

Вигоди від екологічного туризму повинні розподілятися справедливо. Місцеві жителі повинні отримати значну вигоду в будь-якому випадку: якщо туристичне підприємство знаходиться в іншому населеному пункті, якщо воно належить державі або є спільним підприємством. Вигода для місцевих жителів може складатися у використанні туристичним підприємством місцевих операторів, залученні місцевих гідів, використання знань і навичок, які існують у цій місцевості, покупці продуктів і послуг, використання місцевої інфраструктури.

Залучення місцевих жителів може бути вигідним і для людей і для навколишнього середовища, водночас воно покращує враження, що отримується туристами. Можна залучати місцеві громади в організацію екологічного туризму, вони можуть допомагати своїми знаннями, послугами, продукцією, що своєю чергою створює робочі місця. Екологічний туризм повинен забезпечити дохід для охорони і менеджменту природних ресурсів для

того, щоб допомогти зберегти ті природні цінності, які важливі для місцевих жителів [16].

Тепер відзначимо, що в Україні рекреаційно-туристична діяльність на територіях природно-заповідного фонду на сьогодні в основному проводиться в національних природних парках. Вивченням цього питання активно займається В.І.Гетьман, який активно публікує свої наукові праці з цієї тематики, і є відомим спеціалістом в природно-заповідній сфері.

Сталий розвиток, як відомо, припускає збалансовану взаємодію трьох складових — соціальної, екологічної та економічної. Екологічний туризм є яскравим прикладом поєднання цих складових. Тому представляється доцільним підходити до розгляду екотуризму як соціо-еколого-економічного явища, у якому кожна складова обумовлює дві інші й навпаки.

Отже, екотуристична діяльність може, зберігаючи природу і залишаючись дохідною, виконувати свою важливу соціальну роль. Таким чином, розвиток екотуризму є міцним важелем при вирішенні задач переходу до сталого розвитку через навчання важливості збереження біорізноманіття й місцевих культур.

Отже, екологічний туризм ґрунтується на таких *концептуальних положеннях*:

- мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище та його компоненти при максимальному рекреаційному використанні;
- гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;
- відвідування рекреаційних природно-заповідних територій та об'єктів, ознайомлення із звичками і традиціями територіальних громад;
- науково-пізнавальне освоєння природного (біологічного, ландшафтного, пейзажного) різноманіття і гуманістичного потенціалу рекреаційних територій.

Якщо виходити з принципів сталого розвитку екотуризму, то його концептуальне оформлення доповнюється ще однією суттєвою

характеристикою: гарантія довготривалого збереження природних та культурних ресурсів рекреаційних територій.

До *основних завдань* розвитку екотуризму на рекреаційних природно-заповідних територіях відносяться такі:

- законодавче і нормативно-правове оформлення здійснюваної в межах територій та об'єктів ПЗФ України екотуристичної діяльності;

- розробка економічного механізму надання платних рекреаційних (туристичних) послуг, встановлення нормативів плати та розмірів платежів за надання таких послуг, створення на засадах самозабезпечення, самофінансування та самокупності госпрозрахункових рекреаційних структурних підрозділів установ ПЗФ України;

- фінансове та організаційне забезпечення відповідно до світових зразків соціальною та рекреаційно-господарською інфраструктурою природно-заповідних територій та об'єктів, які використовуються для цілей туризму;

- розробка та облаштування науково-пізнавальних туристських маршрутів та екологічних освітньо-пізнавальних екскурсійних стежок відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів;

- обґрунтування та механізм визначення допустимих величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних у цілях відпочинку, туризму і лікування;

- інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних (бальнеологічні, кліматичні, лісові, пейзажні) та історико-культурних (музеї, пам'ятки архітектури, фортифікаційні споруди) ресурсів;

- формування у туристів, відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної й культурної спадщини своєї країни [15].

Але, на сьогодні, успішний розвиток екотуризму в національних природних парках України *стримується наступними чинниками:*

— відсутність соціально-політичних та економічних умов, сприятливих для інвестицій в розвиток екотуризму (дещо полегшує таку ситуацію вищезазначена Постанова КМУ «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду»);

— неспроможність національних природних парків України забезпечити надання перелічених платних послуг, їх відповідну якість;

— відсутність детальної інформації (включаючи спеціалізовану) про рекреаційні території національних природних парків, їх реклама (зокрема, у вигляді буклетів) та популяризація в засобах масової інформації. Успіх екотуризму в значній мірі залежить від можливості відвідувачів парків отримати адекватну інформацію ще до початку екотуру;

— відсутність туристичного продукту, відповідного зразкам міжнародного туристичного ринку (недосконала розробленість спеціалізованих маршрутів і програм для різних категорій екотуристів);

— відсутність у штатних працівників відповідних структурних підрозділів адміністрації національних природних парків достатнього досвіду і знань щодо організації екотуризму, зокрема, в області маркетингу, ціноутворення, пізнавальних програм для різних категорій відвідувачів;

— в сфері ціноутворення не має єдиних цивілізованих стандартів формування цін на послуги, нерідко ціни за надані послуги не відповідають їх якості;

— спеціалізовані структурні підрозділи адміністрації національних природних парків не забезпечують досконале управління (планування, організація, координація, контроль) рекреаційно-туристичною діяльністю, що здійснюється спільними підприємствами з залученням комерційних структур - туристських фірм (турагенти, туроператори);

— недооцінювання участі місцевого населення в розвитку екотуризму [15].

Проблеми, що ускладнюють розвиток екологічного туризму на територіях природно-заповідного фонду на місцевому рівні, розглянемо на прикладі Дунайського біосферного заповідника, який розташований на території Одеської області.

- Відсутність або низька комфортність інфраструктури.

У Дунайському біосферному заповіднику створена необхідна інфраструктура, яка дозволила розвинути туристичну діяльність. Однак її недостатньо. Найгостріша проблема - це нестача житла. У місті немає готелів. Охочих приїхати дуже багато, але оскільки ніде зупинитися, лише невелика частина з них приїжджає в заповідник. Вирішувати питання розміщення туристів непросто. В першу чергу, намагаються задіяти приватний сектор.

- Брак водних транспортних засобів.

Наша промисловість, на жаль, не випускає недорогі прогулянкові катери, які могли б працювати в дельті. Ті судна, які є, вони чи то дуже дорогі, чи не відповідають технічним вимогам і не пристосовані до роботи в умовах дельти. Як вихід з положення, переобладнали рятувальних шлюпок під прогулянкові катери. Переваги такого плавзасобу - велика надійність і хороші морехідні якості. Недоліки - для дельти Дунаю вони недостатньо швидкохідні.

- Брак туристичних об'єктів.

Це проблема не тільки Дунайського біосферного заповідника, а й регіону в цілому. Зрозуміло, що сам по собі екологічний туризм існувати не зможе. Він успішно розвивається там, де взагалі добре розвинений туризм різних форм. В Дунайському регіоні успішно могли б розвиватися мисливський туризм, рибальський, яхтовий туризм, багато видів природного туризму, зелений туризм. Для цього потрібно розвивати інфраструктуру туристичних об'єктів (ресторани, бари, клуби, всілякі бюро замовлень, прокатні агентства і т. п.). Ці завдання повинні вирішуватися на державному рівні, шляхом пильної уваги до

місце з великими потенційними можливостями для розвитку туризму і з наданням їм відповідного статусу, який буде привабливий для потенційних інвесторів. У світовій практиці туризму таких прикладів багато. Дунайський біосферний заповідник, в свою чергу, створює на території заповідника місця, куди прагнуть потрапити багато туристів.

Наприклад, так звану позначку нульового кілометра, яка вже стала популярною для туристів круїзних суден Дунаєм, а також відпочиваючих на пляжі в селі Приморському. Досить багато місць в заповіднику, які на перший погляд здаються не перспективними, але при певному підході їх можна перетворити в найбільш відвідувані.

- Недостатня кількість підготовлених фахівців.

- Рекламу туристичної діяльності.

Для того, щоб екологічний туризм в заповідниках розвивався відповідно до міжнародних принципів в рамках концепції сталого туризму, необхідна координація дій на всіх рівнях. Тільки об'єднання зусиль, єдність рекламної та маркетингової політики, вироблення корпоративної етики, єдиних стандартів обслуговування та організації екологічного туризму на заповідних територіях забезпечать успішну реалізацію всіх заходів, намічених у всіляких планах різних рівнів.

Зараз необхідно зосередити зусилля на будівництві причалів, спостережних веж, випуску місцевих сувенірів, рекламних буклетів, які могли б зробити гідну рекламу Дунайському біосферному заповіднику і регіону в цілому.

Говорячи про відновлення судноплавства, необхідно особливо підкреслити перспективу заходу на територію заповідника іноземних яхт. За кордоном такий вид туризму стає все більш популярний. Завдяки розгалуженій мережі каналів вийти в Дунай можна з території переважної більшості західноєвропейських країн. Знову ж таки, в цьому випадку не треба надавати туристам спальні місця і організувати їх харчування.

Основною метою розвитку рекреаційної діяльності у біосферних заповідниках України є формування конкурентоздатного на світовому і національному рівнях рекреаційного продукту на основі ефективного використання природного, лікувального, соціально-культурного і оздоровчого потенціалу біосферних заповідних територій, забезпечення соціально-економічних інтересів і їх екологічної стійкості.

Для досягнення основної мети розвитку рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду потрібна реалізація наступних завдань :

Економічних:

- посилення економічної ролі рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду і розвиток пов'язаних з рекреаційною діяльністю галузей господарського комплексу;
- підвищення ефективності використання і охорони наявних на територіях природно-заповідного фонду рекреаційних і природних лікувальних ресурсів.

Соціальних:

- створення умов для соціальної стабільності територій природно-заповідного фонду;
- підвищення якості обслуговування рекреантів і розвиток сфери послуг на територіях природно-заповідного фонду;
- підвищення ефективності культурно-духовного виховання населення і гостей територій природно-заповідного фонду на основі розвитку культурно-пізнавального туризму;
- збереження на територіях природно-заповідного фонду культурної спадщини, як найважливішого рекреаційного ресурсу.

Екологічних:

- ефективне використання, охорона і відновлення природних рекреаційних ресурсів територій природно-заповідного фонду як важливій частині їх природно-ресурсного потенціалу;

- мінімізація антропогенної дії рекреаційного комплексу на стан природного довкілля, природних ресурсів і стан здоров'я населення територій природно-заповідного фонду;

- досягнення нормативної якості природного довкілля для розвитку рекреаційної і туристичної діяльності територій природно-заповідного фонду.

Політичних:

- сприяння ефективнішому входженню територій природно-заповідного фонду України в міжнародне співтовариство і розвиток міжнародних відносин;

- участь територій природно-заповідного фонду в створенні привабливого іміджу України на міжнародній арені.

Важливе значення має створення умов для досягнення основної мети розвитку рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду на основі принципу узгодження інтересів усіх суб'єктів рекреаційного процесу.

Збільшення ролі і питомої ваги рекреаційної сфери в господарській структурі територій природно-заповідного фонду України, сприятиме:

- зростанню надходжень до бюджетів усіх рівнів від підприємств рекреаційної діяльності територій природно-заповідного фонду;

- збільшенню надходжень до бюджетів усіх рівнів від сфери послуг;

- ефективнішому використанню рекреаційних ресурсів територій природно-заповідного фонду;

- розвитку матеріально-технічної бази рекреаційної діяльності територій природно-заповідного фонду до рівня світових вимог.

- отриманню додаткових матеріальних коштів, які можуть бути використані у сфері природоохоронної діяльності територій природно-заповідного фонду.

Розвиток матеріально-технічної бази рекреаційної галузі територій природно-заповідного фонду повинен ґрунтуватися на наступних положеннях:

- модернізація, з доведенням до рівня світових стандартів, матеріально-технічної бази існуючих об'єктів туристської індустрії;
- введення в експлуатацію рекреаційних об'єктів на основі економічного механізму стимулювання інвестиційної діяльності в цій сфері;
- пріоритетний розвиток матеріально-технічної бази і інфраструктури спортивно-оздоровчих видів рекреації, що мають найбільш сприятливі умови для розвитку на територіях природно-заповідного фонду;
- залучення інвестицій для відновлення і реконструкції пам'ятників історії, архітектури, культури місцевого значення для їх подальшого використання в рекреаційному процесі;
- розвиток виробництва товарів курортного попиту, створення ринку сувенірної продукції;
- організація виробництва косметичних засобів і ефективних медичних препаратів на основі використання місцевої рослинної і мінеральної сировини;
- розвиток малого готельного комплексу.

Для розвитку рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду потрібна державна підтримка і створення умов для ефективного управління цією сферою діяльності (створення сприятливих умов для інвестицій, податкового і митного регулювання розвитку рекреаційної діяльності як високорентабельної, конкурентоздатної галузі економіки України).

Розвиток рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду нерозривно пов'язаний з розвитком їх природоохоронної діяльності.

Розвиток рекреаційно-туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду тягне за собою розвиток малого бізнесу у вигляді різного роду виробництв з випуску сувенірної продукції, різних інформаційних установ та організацій з надання платних додаткових послуг. Це, своєю чергою сприятливо позначиться на вирішенні соціально-побутових проблем, що мають місце на територіях природно-заповідного фонду.

2.2 Роль природно-заповідного фонду України у безпечному і збалансованому розвитку економіко-екологічних систем водних басейнів

Одним з найважливіших чинників, які позитивно впливають на екологічно безпечний і збалансований розвиток економіко-екологічних систем водних басейнів України, є ефективна природоохоронна діяльність. Причому природоохоронна діяльність в межах досліджуваних територій повинна розвиватися на основі реалізації комплексних природоохоронних програм, що передбачають охорону від негативної дії з боку виробничих і господарських об'єктів усіх природних сфер.

Як показують результати численних досліджень, ефективність реалізації цих комплексних природоохоронних програм залежить не лише від включення безпосередньо в технологічні процеси відповідних сучасних ресурсозберігаючих технологій, устаткування і рециркуляційних систем, розвитку фінансово-кредитної системи, створення сприятливого інвестиційного клімату і економічно обґрунтованої податкової політики, але і від розвитку на території водних басейнів природних комплексів, що забезпечують збереження природних ресурсів і біологічної різноманітності регіону.

На безпечний і збалансований розвиток економіко-екологічних систем водних басейнів визначальний вплив надають десять основних чинників, в число яких входить і чинник «наявності і розвитку природно-заповідних заходів». У цьому плані особлива роль відводиться природним територіям, що особливо охороняються, - територіям природно-заповідного фонду України.

Весь комплекс природно-заповідного фонду України - ділянки суші і водного простору, природні комплекси й об'єкти, що мають особливу природоохоронну, рекреаційну, естетичну та іншу цінність, охороняється як національне надбання й розглядається як складник світової системи природних територій і об'єктів, які знаходяться під особливою охороною, що забезпечує

збереження незмінної екологічної ситуації на цій території. До основних завдань природно-заповідного фонду належать:

- збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу;
- підтримка загального екологічного балансу;
- забезпечення фонового екологічного моніторингу за станом природного довкілля.

У таблиці 2.2 представлена кількісна структура і площі природно-заповідного фонду України по окремих категоріях об'єктів.

Природно-заповідний фонд України (далі - ПЗФ) за станом на 01.01.2014 мав у своєму складі 8101 територію і об'єкт ПЗФ загальною (фактичною) площею 3,667 млн га в межах сухопутної території України і 402,5 тис. га в межах акваторії Чорного моря. Відношення площі ПЗФ до площі держави ("показник заповідності") складав 6,08%.

Займаючи більше 6,5% площі України, заповідні території розміщені украй нерівномірно. Найменші відносні показники площ природно-заповідного фонду належать до територій Кропивницької (всього 0,40% площі області), Дніпропетровської (1,0%), Вінницької (1,95%), Київської (2,06%) і Харківської (2,14%) областей. Найбільший ресурс природно-заповідних територій, що охороняються, має Закарпатська, Івано-Франківська і Хмельницька області, на які доводиться, відповідно, 12,2%, 12,2% і 16,6% від загальних площ вказаних адміністративно-територіальних одиниць країни.

У розрізі окремих водних басейнів України спостерігається дещо інша ситуація:

- по природних і біосферних заповідниках найбільший ресурс природних територій, що охороняються, мають три водні басейни: Південний (40,1%), Закарпатський (12,65%) і Центральний Поліський (11,15%). На території цих водних басейнів України розташовані заповідники, які займають більш як 77,7% загальної площі цих заповідних територій країни;

Таблиця 2.2 - Структура і площі територій об'єктів природно-заповідного фонду України

Категорія	Кількість		Площа	
	об'єктів	% від загальної кількості	тис. га	% від загальної площі
Заповідники:				
природні	19	0,2	205,3	5,5
біосферні	4	0,1	250,9	6,7
Національні природні парки	47	0,6	1215,8	32,5
Заповідники:	2922	37,8	1281,1	34,2
загальнодержавного значення	306	4,0	419,7	11,2
місцевого значення	2616	33,8	862,4	23,0
Пам'ятники природи:	3245	41,9	27,7	0,7
загальнодержавного значення	132	1,7	5,8	0,1
місцевого значення	3113	40,2	21,9	0,6
Ботанічні сади:	28	0,3	1,9	0,05
загальнодержавного значення	18	0,2	1,8	0,05
місцевого значення	10	0,1	0,1	
Зоологічні парки:	12	0,2	0,4	0,01
загальнодержавного значення	7	0,1	0,1	
місцевого значення	5	0,1	0,3	0,01
Дендрологічні парки:	54	0,7	1,7	0,04
загальнодержавного значення	19	0,2	1,4	0,03
місцевого значення	35	0,5	0,3	0,01
Парки-пам'ятники садово-паркового мистецтва	547	7,1	13,4	0,4
загальнодержавного значення	88	1,1	6,0	0,2
місцевого значення	459	6,0	7,4	0,2
Регіональні ландшафтні парки	58	0,7	648,1	17,3
Заповідні урочища	803	10,4	97,2	2,6
Всього	7739	100	3744,5	100
У тому числі:				
загальнодержавного значення	640	8,3	2106,8	56,3
місцевого значення	7099	91,7	1637,7	43,7
Чорноморський заповідник загальнодержавного значення	1		402,5	

- національні природні парки отримали найбільше поширення на території Прикарпатського (27,2%), Карпатського (15,87%) і Південного (12,86%) водних басейнів. Всього в межах цих трьох водних басейнів розташовано більш як 55,9% загальних площ національних природних парків України.

- Найменша кількість заповідників розташована на території Центрального водного басейну - усього 0,48% їх загальної площі, національні природні парки в межах цього водного басейну взагалі відсутні.

- в цілому по усіх категоріях природно-заповідного фонду загальнодержавного значення лідерами є Південний (17,7%), Прикарпатський (16,9%) і Карпатський (11,6%) водні басейни, на території яких розташовано усього 46,2% площ заповідних територій загальнодержавного значення, що охороняються. Найменше поширення території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення знаходиться в межах Центрального (1,125) і Східного (5,42%) водних басейнів;

- природно-заповідні території місцевого значення, що охороняються, отримали найбільше поширення в Центральному Поліському (21,8%), Північно-західному Поліському (17,7%), Карпатському (13,82%), Північно-східному (11,82%) і Прикарпатському (11,33%) водних басейнах. Всього на території даних 5 водних басейнів країни знаходиться близько 76,5% площ територій природно-заповідного фонду місцевого значення України.

За результатами даних обліку територій об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони природного довкілля, за станом на 01.01.2016 року, природно-заповідний фонд України має у своєму складі 8184 території і об'єкти загальною площею 4082780,55 га в межах території України (фактична площа 3803131,84 га) і 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря.

Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») складає 6,30%.

Впродовж 2015 року кількість об'єктів і територій природно-заповідного фонду збільшилася на 32 одиниці загальною площею 89907,2303 га.

Зокрема, в 2015 році площа природно-заповідного фонду усього збільшилася в Херсонській області (на 80177,8 га), Чернігівській (на 6125,68

га), Київській (на 2006,4 га), Дніпропетровській (на 933 га) і Запорізькій (на 833,6 га) областях [14].

Відповідно до Закону України «Про основні принципи (стратегію) державної екологічної політики України» площа земель природно-заповідного фонду до 2020 року має бути збільшена до 15% території країни. Нормами Закону передбачено розширення площ природно-заповідного фонду країни як за рахунок розширення вже існуючих територій і об'єктів, так і шляхом створення нових на основі виявлення і наукового обґрунтування перспективних природних об'єктів, територій і акваторій.

Роль природно-заповідного фонду України у безпечному і збалансованому розвитку економіко-екологічних систем, як окремих територій (водних басейнів), так і країни в цілому багатовекторна. Залежно від статусу і виду цільового призначення, будь-яка ділянка природного фонду (земельного, водного і тому подібне) виконує певний набір господарських і негосподарських функцій. Як правило, під господарськими розуміються функції, які безпосередньо пов'язані з виробничими стосунками і реалізація яких в ході має прямий економічний ефект. Реалізація негосподарських функцій природних комплексів дає непрямий економічний ефект, оцінка якого безпосередньо в традиційних економічних показниках украї скрутна.

Займаючи менш ніж 6% площі Європи, Україна володіє приблизно 35% її біологічної різноманітності, завдяки розташуванню її території на перехресті багатьох природних зон, шляхів міграції представників тваринного і рослинного світу. Біота України включає немало рідкісних, реліктових і ендемічних видів. На жаль, зростаючий антропогенний тиск продовжує негативно впливати на стан популяцій рослин і тварин, все більша кількість видів потребує охорони і відновлення.

Нині катастрофічна перехімізація сільського господарства у водних басейнах України привела до накопичення в природних сферах шкідливих для здоров'я людей і тварин, а також рослин хімічних елементів і з'єднань (нітратів,

нітриту, важких металів, пестицидів), які стають причиною розвитку ще одного негативного явища, - втрати значної частини площ рекреаційних ресурсів. Проведені дослідження показують, що, приміром, на території Південного водного басейну до 30% усього курортно-рекреаційного фонду, почали втрачати свої рекреаційні і оздоровчі функції.

Об'єкти природно-заповідного фонду у більшій або меншій мірі є інтегральними ресурсами, що функціонують в декількох напрямках економічного розвитку. Можливість реалізації певних виробничо-господарських функцій залежить від типу території і її правового статусу. Ряд об'єктів природно-заповідного фонду України (наприклад, зоопарки, національні парки, ботанічні сади та ін.) одночасно виконують як господарські, та і не господарські функції. Такі території як природні заповідники виконують переважно негосподарські функції.

До основних економічно значимих негосподарських функцій територій природно-заповідного фонду, які надають істотну роль у збалансованому і стійкому розвитку економіко-екологічних систем водних басейнів України можна віднести: природоохоронну (збереження генофонду); середовищезахисну (організацію моніторингу довкілля); науково-дослідну і інформаційну; культурно-просвітницьку і виховну; оздоровчу і рекреаційну.

У загальному вигляді економічним результатом реалізації природоохоронної функції можна вважати економію витрат на збереження одного умовного біологічного виду на даній території природно-заповідного фонду в порівнянні з відповідною територією замикаючого району. В якості замикаючого району слід розглядати територію, де природний комплекс вимагає найбільших витрат на збереження одного умовного виду.

Економічним результатом реалізації середозахисної функції є запобігання зниженню диференціального доходу в ланках виробничих комплексів, що випробовують позитивний вплив природних територій, що охороняються. Зокрема, такий економічний ефект може бути досягнутий за рахунок

інтенсивнішого розвитку туристсько-рекреаційних комплексів, зниження росту витрат у виробництві на суміжних територіях лісогосподарського освоєння або сільськогосподарських землях.

Економічним результатом реалізації науково-дослідної і інформаційної функцій можна рахувати отриманий економічний ефект від проведення фундаментальних і прикладних досліджень, а також від використання в галузях господарського комплексу водного басейну різних інформативних відомостей.

Необхідно також зазначити, що реалізація цієї негосподарської функції об'єктів природно-заповідного фонду може стати щонайпотужнішим стимулом розвитку еколого-безпечного сільськогосподарського земле- і водокористування.

Найбільш неоднозначно стає питання економічної оцінки реалізації культурно-просвітницької і виховної функцій. В цілому можна вважати, що ця економічна оцінка полягає в поліпшенні якісних і кількісних показників стану природних сфер внаслідок підвищення рівня екологічного світогляду населення, прищеплення дбайливого відношення до елементів природного довкілля.

Економічний результат оздоровчої і рекреаційної функцій полягає в підвищенні ефективності трудової діяльності населення регіону, зниженні захворюваності, смертності, інших соціальних показниках, що у результаті виражається в підвищенні продуктивності праці і прирості валового внутрішнього продукту. Окрім, того, реалізація цієї функції пов'язана також і з отриманням прямих економічних вигод від оплати різних послуг в місцях відпочинку і оздоровлення.

Туризм в різних країнах світу грає своєрідну роль важеля, який використовується як один із способів оздоровлення національної економіки. У багатьох країнах світу туризм грає провідну роль у формуванні валового внутрішнього продукту. Створенні додаткових робочих місць і забезпеченні зайнятості населення, активізації зовнішньоекономічного балансу. Він робить

безпосередній вплив на такі галузі господарського комплексу, як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання. Значною мірою сприяє поліпшенню інвестиційного клімату. З цієї точки зору туризм можна розглядати як своєрідний каталізатор соціально-економічного розвитку регіону. За даними Всесвітньої туристичної організації щорічно у світі відбувається близько 1 млрд. подорожей, більше 52% їх яких - в межах Європи, близько 60% усіх туристичних поїздок пов'язано з відпочинком. При цьому доля туризму у світовому експорті товарів і послуг складає близько 13%, а в країнах ЄС - 14%. У туристичному бізнесі на сьогодні задіяно близько 10 % світового капіталу, з ним пов'язане кожне 16 робоче місце і до різних видів туристичних послуг відноситься практично 11% споживчих витрат і до 5 % податкових надходжень. Вже сьогодні, більш ніж в 40 країнах світу туризм став основним джерелом наповнення бюджету, а в 70 країнах - одною з трьох основних статей бюджету.

Оцінюючи роль природно-заповідного фонду у безпечному і збалансованому розвитку економіко-екологічних систем водних басейнів України, необхідно виділити його особливо значиму роль в розвитку, так званого, «зеленого» туризму - галузі сучасного світового туризму, який у свою чергу може підрозділятися на екологічний і оздоровчий, сільський і агротуризм, що найінтенсивніше розвивається. Але у своїй більшості усі ці види туризму безпосередньо пов'язані з відвідуванням заповідних територій, активними формами рекреації на природних ландшафтах без спричинення шкоди довкіллю [16].

3 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

3.1 Теоретичні аспекти екологізації розвитку аграрного сектора економіки України

Принципи еколого-орієнтованого розвитку аграрного сектора національної економіки відповідно до Концепції сталого (збалансованого) розвитку мають враховувати той факт, що аграрний сектор реалізує ряд важливих макроекономічних функцій, серед яких – гарантування продовольчої безпеки країни, забезпечення соціального добробуту сільських мешканців (робочі місця) та формує вагомую частку експортних надходжень та багато інших.

Комплексне вирішення завдань, поставлених перед світовою спільнотою на конференції Ріо+20 передбачає використання принципів сталого і уточнено збалансованого розвитку. Щодо аграрного сектора національної економіки імплементація даних принципів сприятиме екологізації всього ланцюжка виробництва і споживання аграрної продукції.

1. Екологічна збалансованість (англ. *environmental sustainability*) – підтримання таких видів діяльності, які дають можливість не погіршувати або навіть поліпшувати якість довкілля в довгостроковій перспективі.

1.1. Еколого-збалансоване використання (англ. *sustainable use*) – використання природних ресурсів таким чином і такими темпами, які не приводять у довгостроковій перспективі до вичерпання природних ресурсів, тим самим зберігаючи здатність природно-ресурсного потенціалу країни задовольняти потреби теперішнього та майбутніх поколінь.

Формування і використання природно-ресурсної основи аграрного сектора має ґрунтуватися на засадах адаптивності, збереження, відновлення, обмеження.

Принцип адаптивності: максимальне використання біокліматичного потенціалу природно-економічних зон, врахування асиміляційного фактора при здійсненні господарської діяльності.

Принцип збереження: збільшення площ відпочинку ріллі, охорона особливо цінних земель, створення резервних фондів насіння для збереження генетичного матеріалу

Принцип відновлення: відновлення потенціалу родючості, покращення технічного стану меліоративних систем.

Принцип обмеження: регламентація структури сільськогосподарських угідь, посівних площ та застосування науково-обґрунтованих сівозмін.

1.2. Збалансоване споживання та виробництво (англ. *sustainable consumption and production*) – використання системного підходу для мінімізації негативного впливу на довкілля, викликаного системою споживання та виробництва у суспільстві.

Збалансоване споживання і виробництво аграрної продукції поперед всього має вирішувати завдання забезпечення продовольчої безпеки та, що не менш важливо, вимогу не тільки кількісного забезпечення, а й якісного з екологічної точки зору.

Для кількісного збалансування процесів виробництва і споживання аграрної продукції необхідно:

- прогнозувати попит і пропозицію на види сільськогосподарської продукції в масштабах країни і регіонів для покращення адаптивності системи управління;

- поновити планування щодо структури і обсягів вирощування аграрної продукції з пріоритетом забезпечення продовольчої безпеки в регіональному розрізі і, як необхідність, в масштабах країни;

- включити до планування забезпеченості населення основними видами аграрного продовольства вимогу дотримання сівозмін;
- прогнозувати розвиток регіональних ринків продовольчих товарів;
- активізувати державне регулювання цін на стратегічно важливі групи продовольчих товарів;
- реально оцінювати конкурентні позиції вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках для визначення напрямів та ланок першочергової державної підтримки;
- аналізувати динаміку експортно-імпортних операцій для обґрунтування заходів щодо розширення експорту та регулювання імпорту за окремими позиціями сільськогосподарської продукції та продовольства, в масштабах країни запровадити принцип міжнародної торгівлі щодо експортування надлишків продовольства та імпортування товарів за дефіцитними статтями продовольчого забезпечення;
- забезпечити збалансування прибутків товаровиробників та посередників шляхом інформування сільськогосподарських товаровиробників про ціни та кон'юнктуру ринків;
- врахування регіонального аспекту в аграрній логістиці для зниження транспортних витрат і втрат.

Для якісного збалансування, тобто забезпечення екологізації процесів виробництва і споживання аграрної продукції необхідно:

- налагодження постійного моніторингу за екологічними умовами ведення аграрного господарювання;
- посилити дієвість екологічної сертифікації аграрної продукції;
- покращити достовірність екологічного маркування аграрної продукції для виключення маніпулювання суспільною думкою.

1.3. Еколого-збалансоване зростання (англ. *sustainable growth*) – економічне зростання, засноване на екологічно ефективному використанні ресурсів, розвитку еко-орієнтованих галузей, використанні екологічно чистих

технологій, охороні довкілля, збереженні біорізноманіття, поліпшені бізнес-середовища екологічно відповідальних підприємств.

Для забезпечення еколого-орієнтованого зростання аграрного сектора національної економіки необхідно:

- здійснити інвентаризацію земель, придатних для вирощування органічної продукції;
- прискорити процес екологічної сертифікації земельних ділянок;
- розвивати еколого-адаптивне аграрне землекористування, тобто використовувати вхідні екологічні параметри земельних ділянок для планування структури вирощуваної продукції з максимальною еколого-економічною продуктивністю;
- ранжирувати аграрні регіони за ступенем техногенного забруднення середовища, розробити на цій основі заходи щодо екологічного захисту земель і підтримки екологічної безпеки;
- ввести та підтримувати еколого-орієнтовану диверсифікацію сільськогосподарського виробництва;
- сприяти розвитку органічного землекористування;
- активізувати інвестування в розвиток екологічної інфраструктури аграрного ринку, розвиток оптових ринків і біржових операцій з органічною продукцією;
- досліджувати активність підприємств у реалізації завдань екологізації аграрного сектора та оприлюднювати позитивний (у випадках - негативний) імідж агровиробників.

2. Життєстійкість та адаптивність (англ. *resilience*) – здатність системи, громади або суспільства адаптуватися до потенційних небезпек, чинячи їм опір або змінюючись для того, щоб досягти прийняттого рівня функціонування та підтримувати цей рівень і свою структуру.

Життєстійкість соціально-екологічних систем пов'язана:

- 1) з величиною впливу, який система може нейтралізувати та при цьому залишитися в тому самому стані;
- 2) зі ступенем здатності системи до самоорганізації;
- 3) зі ступенем здатності системи до створення потенціалу для навчання та адаптації.

Специфіка агровиробничої сфери спричиняє високий рівень залежності від зовнішніх умов та високий рівень нестійкості. Саме тому впровадження принципів життєстійкості та адаптивності прямо пов'язано із дієвістю наступних, тобто інклюзивності та саморегульованості.

3. Інклюзивність і саморегульованість.

Інклюзивність (від лат. *include* – включаю, укладаю) – процес участі всіх людей в житті соціуму, коли всі зацікавлені сторони беруть активну участь у громадському житті. Інклюзивність передбачає залучення кожного в життя спільноти та відсутність будь-якої дискримінації, інтереси всіх членів суспільства мають максимально враховуватися.

Використання принципу інклюзивності еколого-орієнтованого розвитку аграрного сектора передбачає активізацію програм державно-приватного партнерства з екологічних питань у даному секторі та участі громадськості у вирішенні екологічних проблем.

Партнерство.

Доцільність використання механізму державно-приватного партнерства у сфері екологізації сільськогосподарського землекористування обумовлена диспропорціями між потребами у фінансуванні землеохоронних заходів і фінансовими можливостями держави, яка функціонує в умовах дефіциту державного бюджету. Окремо слід наголосити, що із загальних витрат на природоохоронні заходи у 2014 році лише 1,5% здійснено за кошти Державного бюджету (з них кошти Державного фонду охорони навколишнього природного середовища лише 0,1%) та 1,2% за рахунок коштів місцевих бюджетів (з них кошти місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища –

0,7%), лева частка витрат на охорону навколишнього середовища здійснюється за рахунок власних коштів підприємств та організацій (79,5%).

Враховуючи, що державно-приватного партнерство передбачає скорочення державних капітальних витрат, короткостроковий ефект державно-приватного партнерства полягає у скороченні загального об'єму державних витрат і бюджетного дефіциту. У довгостроковій перспективі, майбутні потоки платежів і виплат приватного сектора також мають бути взяті до уваги [17, С.69].

Саме механізм державно-приватного партнерства виявляється засобом залучення різноманітних суб'єктів до організаційно-управлінської діяльності та реалізації спільних інтересів (рис.3.1).

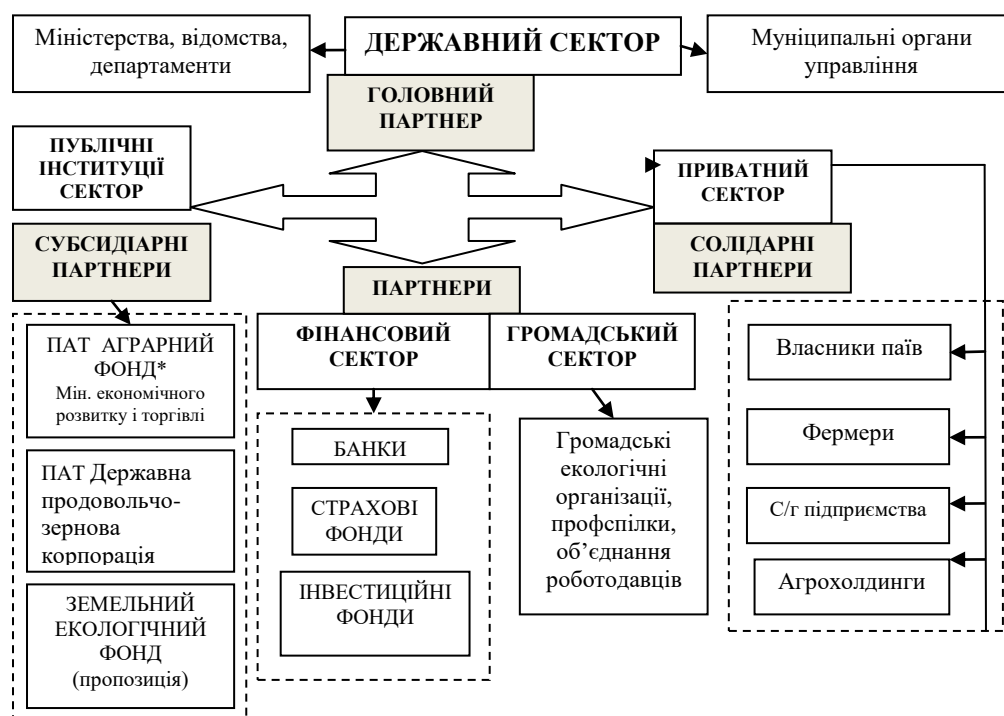

Рисунок 3.1. Структура партнерських взаємовідносин в сфері екологізації сільськогосподарського землекористування

Розвиток партнерських відносин між державним і приватним секторами має відбуватись шляхом включення до організаційної структури ряду публічних інституцій. Нажаль досі не сформована система формальних

інститутів саморегулювання як представників громадянського суспільства, зокрема не використовується в сфері екологізації сільськогосподарського землекористування наявний потенціал громадських організацій, профспілок, об'єднань роботодавців тощо з питань привернення уваги до проблемних питань, залучення до робіт добровольців в рамках екологічного руху та громадського контролю за діями влади.

Замовником проєкту в рамках державно-приватного партнерства має бути зацікавлена сторона: держава в особі конкретних органів як представник суспільних інтересів, суб'єкт землекористування конкретний вигодонабувач або ризиконосій, причому оцінювати результативність проєкту необхідно в комплексі за економічним результатом та попередженням екологічної небезпеки.

Публічні інституції мають мотиваційну основу для фінансування ряду заходів, в питаннях екологізації вони спроможні стати джерелом компенсацій – у випадку прямого ефекту від впроваджених заходів, або на засадах субсидіарності, дольової участі. Безумовне залучення публічних інституцій, таких як ПАТ «Аграрний фонд», ПАТ «Державна продовольча зернова корпорація» (фінансове забезпечення) до програм державно-приватного партнерства разом з громадськими екологічними організаціями (кадрове забезпечення) створить міцну матеріальну базу для реалізації заходів з охорони сільськогосподарських земель і забезпечення трудовими ресурсами.

В структурі приватного сектора селянські домогосподарства на сьогодні - являють собою нереалізований потенціал, незначний внесок яких помножений на кількість суб'єктів спроможний надати результат з мінімальними витратами.

З метою взаємовигідної взаємодії влади, бізнес-структур та громадських об'єднань в рамках державно-приватного партнерства в сфері сільськогосподарського землекористування необхідна структура, яка б забезпечувала координацію дій усіх учасників даного процесу. На нашу думку, такою структурою може стати Земельний екологічний фонд, до функцій якого

слід віднести частину функцій ліквідованого Земельного банку, який так і не зміг повноцінно розпочати свою роботу. Для ефективного функціонування даної структури необхідне вирішення ряду економіко-організаційних питань.

По-перше, розроблення концепції функціонування даної інституції, перелік здійснюваних функцій і переважних операцій. На нашу думку, перелік функцій має охоплювати весь ланцюжок управлінських процедур в рамках державно-приватного партнерства: економіко-екологічний аналіз проєктів, фінансування, організація, координація, консультативна підтримка. Контрольні функції мають залишатись за головним партнером, як представником інтересів держави.

По-друге, вирішення проблеми формування фінансових ресурсів для створення фонду грошових коштів на виконання землеохоронних завдань. Це мають бути добровільні екологічні внески в рамках самопомоги та солідарної участі суб'єктів сільськогосподарського землекористування з метою швидкої мобілізації фінансових ресурсів.

По-третє, потребують розроблення організаційні процедури реалізації державно-приватного партнерства з питань екологізації сільськогосподарського землекористування від замовлення до оцінювання економіко-екологічної ефективності реалізації конкретних проєктів.

Шляхом державно-приватного партнерства з'являється спроможність припинення деградаційних процесів в сільськогосподарському землекористуванні; прискорення здійснення реабілітації порушених і забруднених земель та в підсумку підвищення рівня родючості ґрунтів та ефективності аграрного землекористування, тому що на основі комплексу взаємопов'язаних та хронологічно узгоджених заходів, забезпечується збільшення сукупних та зменшення індивідуальних і бюджетних витрат на охорону сільськогосподарських земель та їх раціональне використання, що дозволяє розмежувати виконання природоохоронної функції між землевласниками, землекористувачами та державою для знаходження

взаємовигідного врахування приватних і суспільних інтересів в сільськогосподарському землекористуванні.

Участь громадськості.

В аграрному секторі України, за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» [18], на національному рівні функціонують близько 50 громадських організацій. Виконуючи роль «єдиного голосу» у відносинах з органами державної влади та функції регулювання діяльності власних членів відповідно до чинного законодавства, фактично ці організації частково можуть бути віднесені до саморегульованих.

Покращенню рівня участі громадськості у вирішенні екологічних проблем розвитку аграрного сектора сприятиме:

- інформування громадськості щодо питань еколого-орієнтованого розвитку аграрного сектора, підвищення рівня довіри до державної влади шляхом роз'яснення основних засад державної екологічної політики та шляхів її реалізації;
- формування дієздатної мережі сільськогосподарських дорадчих служб та системи розповсюдження сільськогосподарських знань, технологій та інформації, залучення до вирішення цих питань вищих навчальних закладів;
- створення консультаційних центрів для формування інформаційного середовища для еколого-орієнтованого господарювання в сільськогосподарському виробництві;
- підтримка інноваційного еколого-орієнтованого розвитку сільського господарства, поширення і впровадження у виробництво сучасних екологічнобезпечних технологій, передового досвіду екологічнобезпечного господарювання;
- створення банку даних агроєкоінновацій й оцінка їхнього використання, використання в інформаційних, аналітичних і практичних цілях.

3.2 Інституціональні засади розвитку аграрного сектора національної економіки та їх екологічна складова

Інституціональні аспекти екологічної складової розвитку аграрного сектора економіки мають розглядатись за блоками: базисні, тобто такі, що визначають принципи і передумови її забезпечення (Конституція, закони), та функціональні (виробництво, споживання, поводження із відходами), у тому числі в регіональному розрізі. Ієрархія документів у сфері регулювання розвитку має включати такі складові як: концепція, стратегія, програма, проєкт.

1. «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року», затверджена Законом України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI визначає метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем [2].

2. **Стратегія** сталого розвитку «Україна-2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року N 5/2015 визначає метою впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Визначено *вектор розвитку* - це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і підвищення стандартів життя, в рамках даного вектору мають бути реалізовані: Програма розвитку українського експорту; Реформа сільського господарства та рибальства; Земельна реформа; *вектор безпеки* - це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності, Програма збереження навколишнього природного середовища; *вектор відповідальності* - це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та

соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах - Децентралізація та реформа державного управління; Реформа у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів [19].

3. Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р, стратегічними цілями розвитку аграрного сектора є раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектора на навколишнє природне середовище, а одним з цільових орієнтирів реалізації Стратегії - забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції шляхом зменшення щороку витрат енергетичних ресурсів на 1 тону виробленої продукції в середньому на 1-2 відсотки, створення та функціонування саморегульованих організацій у всіх галузях сільського господарства [20].

4. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. N 1437-р., метою є створення організаційно-економічних умов для ефективного, соціально спрямованого розвитку аграрного сектора економіки, стабільного забезпечення промисловості сільськогосподарською сировиною, а населення - високоякісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, посилення присутності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства [21].

В програмних заходах концепції акцентовано на необхідності:

- запобігання застосуванню стимулів, включаючи субсидії, що завдають шкоди біорізноманіттю, та впровадження позитивних стимулів для збереження і сталого використання біорізноманіття;

- удосконалення системи кредитного забезпечення, а також розвитку державної підтримки страхування аграрних ризиків;

- здійснення контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, запровадження економічного стимулювання користувача (власника) землі щодо раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення;

- здійснення заходів боротьби з деградацією сільськогосподарських земель та опустелюванням, включаючи проведення моніторингу та агрохімічної паспортизації, консервації малопродуктивних і техногенно-забруднених земель, запровадження енергозберігаючих та енергоощадних технологій, а також сучасних систем живлення, відновлення та розвиток систем меліорації;

- розвитку біржового ринку, запровадження фінансових та інших інструментів на ринку сільськогосподарської продукції (аграрні розписки, ф'ючерсні і форвардні контракти тощо);

- вжиття заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища від надлишку біогенних речовин до рівня, який не завдає шкоди екосистемам та біорізноманіттю;

- стимулювання створення та функціонування об'єднань виробників сільськогосподарської продукції, зокрема через делегування повноважень саморегульним організаціям в агропромисловому комплексі;

- розширення діяльності сільськогосподарських дорадчих служб, орієнтованих на безпосередню роботу з сільським населенням, що сприятиме адаптації дрібних та середніх сільськогосподарських виробників до конкурентних умов господарювання; тощо.

5. Державна **програма** розвитку внутрішнього виробництва, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130, метою визначено створення умов для підвищення економічної стійкості держави за рахунок розвитку внутрішнього виробництва і на цій основі піднесення добробуту її громадян [22].

Саме в даному програмному документі визначено, що екологізація виробництва передбачає впровадження ресурсозберігаючих та екологічно безпечних техніко-екологічних процесів, методів раціонального управління природно-ресурсним потенціалом, у результаті використання якого буде забезпечено охорону навколишнього природного середовища і *створення сегментів "зеленої" економіки*.

Завданнями з екологізації виробництва продукції рослинництва та основними напрямками збереження і відтворення родючості ґрунтів та охорони земель сільськогосподарського призначення визначено: удосконалення нормативно-правової бази з відповідних питань; забезпечення раціонального землеустрою господарств; оптимізація виробництва продукції рослинництва шляхом трансформації і впорядкування сільськогосподарських угідь; запровадження сучасної системи проведення оцінки родючості ґрунтів; розроблення планово-картографічних матеріалів та проведення суцільних ґрунтових обстежень; створення національного банку даних про стан земель і провадження земельно-реєстраційної діяльності; оптимізація використання пестицидів і агрохімікатів; розширення можливостей органічного виробництва; проведення вапнування і гіпсування ґрунтів; запровадження системи землекористування на адаптивно-ландшафтній основі; виділення деградованих земель з метою їх консервації та рекультивації; встановлення зон з особливими умовами використання земель; проведення робіт з водної меліорації земель; відповідальне використання досягнень генної інженерії.

Основні напрями державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки: удосконалення системи балансів основних видів сільськогосподарської продукції; підвищення харчової цінності продуктів харчування у процесі вирощування, збереження та перероблення сільськогосподарської сировини та виготовлення продовольчих товарів шляхом удосконалення технологічних процесів; підвищення якості і безпечності продуктів дитячого харчування; недопущення застосування харчових добавок -

фарбників, емульгаторів стабілізаторів, ароматизаторів, смакових добавок та консервантів, виготовлених із хімічної сировини, що здатні спричинити алергію та інші захворювання; недопущення використання у виготовленні молочних продуктів меламіну та інших амінокислотних (штучних білкових) сполук для підвищення вмісту білка; посилення державного контролю з метою недопущення обігу сортів рослин, заборонених для поширення у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю людей, стану навколишнього природного середовища, заподіяння шкоди тваринному і рослинному світу, а також обігу насіння сільськогосподарських культур, у тому числі у разі виявлення в них генетично модифікованих організмів згідно із законодавством; посилення контролю за якістю кормів та кормових домішок; обмеження застосування хімічних речовин у рослинництві та стимуляторів росту у тваринництві з метою зниження токсичного і надмірного гормонального впливу на людину та сільськогосподарських тварин; підтримання мікробіологічної безпеки продовольчих товарів, посилення санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю, зокрема товарів, що ввозяться на митну територію України; підвищення вимог до дотримання стандартів або технічних умов виробництва харчових продуктів, посилення контролю якості та безпеки продовольчих товарів вітчизняного виробництва; створення мережі міжрегіональних сучасних лабораторій для підтвердження відповідності якості продовольчих товарів та вирішення спірних питань щодо рівня їх якості, забезпечення відповідного маркування продовольчих товарів; посилення ролі науки у розв'язанні проблеми продовольчої безпеки.

Аналіз екологічної складової інституціонального середовища розвитку аграрного сектора економіки наведено в табл.3.1.

Таким чином, аналіз концептуальних засад забезпечення еколого-орієнтованого розвитку аграрного сектора дозволяє зробити висновок, що ланцюжок «концепція – стратегія – програма» не витримується, і не узгоджується, чимало норм існує лише у вигляді розробок і мало пристосовані

на практиці, оскільки для оцінювання досягнення будь-яких результатів необхідна конкретність, вимірність і досяжність цільових орієнтирів.

Таблиця 3.1 - Концепт еколого-орієнтованого розвитку агросектора

Нормативно-правовий акт	Рік прийняття	Позиції щодо розвитку аграрного сектора	Екологічна складова розвитку аграрного сектора
Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року	2007	-	+
«Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року»	2010	-	-
Державна програма розвитку внутрішнього виробництва	2011	+	+
Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020	2013	+	-
Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»	2015	-	-
Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року	2015	+	+

В Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 відсутня складова еколого-орієнтованого розвитку, а в Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» взагалі ці питання не поставлено. Безумовно розроблений у 2015 році концептуальний акт «Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року» можна вважати передовим, комплексним, проте ці положення не розвинуті в конкретних програмах, планах і проєктах.

3.3 Перспективи реалізації «зеленої» аграрної логістики в Україні

Розвиток науки та техніки у ХХІ столітті сприяє формуванню нових, більш ефективних форм та технологій виробництва. Особливо дана тенденція стосується агропромислового комплексу України, котрий складає основну частку експорту нашої держави. Проте, еволюція продуктивних сил неможлива без удосконалення зв'язку між його складовими елементами, що формують

ланцюг валової доданої вартості. Саме розвиток та вдосконалення логістичних мереж в межах аграрного комплексу вважаємо основним елементом здешевлення собівартості продукції, пришвидшення оборотності активів та, як наслідок – підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках. Інтеграція України до світового та європейського економічного простору потребує збільшення потоків капіталу та готової продукції, що вимагатиме посилення пропускну здатності вітчизняних логістичних мереж, їх оптимізації і інтеграції у транс-європейські логістичні маршрути як елементи спільного європейського економічного простору.

Попри великий досвід висвітлення проблеми у закордонній літературі, питання логістики в аграрній сфері України є відносно новим, що пояснюється тривалим досвідом функціонування в Україні командно-адміністративного управління АПК, та його рудиментів, що ставило пріоритетністю плановий розвиток сільськогосподарського виробництва та використання в ньому лише окремих елементів логістики: формування матеріально-технічної бази, маршрутизації видів транспорту та формування матеріальних запасів, тощо. З переходом до конкурентного середовища вказаний підхід довів свою недосконалість та безсистемність, що спричинило зменшення частки українських виробників на внутрішньому ринку. Окрім цього, необхідно зазначити, що у сучасних умовах в Україні практично відсутнє належне нормативно-правове забезпечення логістичної діяльності в аграрному секторі, що обмежується низкою супутніх законів, зокрема: Законами України «Про транспорт» від 1994 р., «Про залізничний транспорт» від 1996 р., та «Про автомобільний транспорт» від 2001 р. [23,24,25]. Певну ясність у діяльність логістичних компаній було внесено тільки у 2009 році із вступом в дію ЗУ «Про транспортно-експедиторську діяльність» [26]. Відповідно, дослідження ефективності організації логістичної системи в агросекторі України, є актуальними, особливо в умовах євроінтеграційних процесів.

Незважаючи на відносну однозначність означення логістики, в залежності від ракурсу досліджуваної проблеми існує ціла низка її визначень та різновидів. Зокрема, згідно із найбільш поширеними, логістика це:

1) новий науковий напрямок, пов'язаний з розробкою раціональних методів управління матеріальними та інформаційними потоками; наука про раціональну організацію виробництва і розподілу;

2) сукупність різних видів діяльності з метою отримання з мінімальними витратами необхідної кількості вантажу у потрібному місці, в потрібний час;

3) процес планування, реалізації, контролю витрат з переміщення і зберігання вантажів від виробництва до споживача;

4) теорія планування різних потоків у людино-машинних системах;

5) інфраструктура економіки; форма управління фізичним розподілом продукту;

6) сукупність різних видів діяльності з метою отримання з мінімальними витратами необхідної кількості вантажу у потрібному місці, в потрібний час.

На думку Т. В. Косаревої [27, с. 23], агрологістика – наука та практика управління економічними потоками в галузі виробництва, розподілу обміну та споживання продукції сільського господарства. При цьому логістика агропромислового комплексу (далі – АПК) (чи агрологістика) включає ресурсне забезпечення АПК та збут готової продукції (рис.3.2).

Завданням аграрної логістики є процес вдосконалення запасів та потоків продукції, а також інтеграція їх у єдину систему в межах виробничого ланцюга. Структура логістичних процесів у агросекторі включає: матеріально-технічне постачання; закупівлі; розподіл та збут агропродукції.

Ключовими сферами логістики в агропромисловому комплексі України є виробництво сільськогосподарської продукції і, відповідно – закупівля підприємствами переробної сфери, зберігання у терміналах, подальше перероблювання, пакування та транспортування в місця кінцевої реалізації (з можливою перевалкою у портах для експорту) (див. рис. 3.3.).

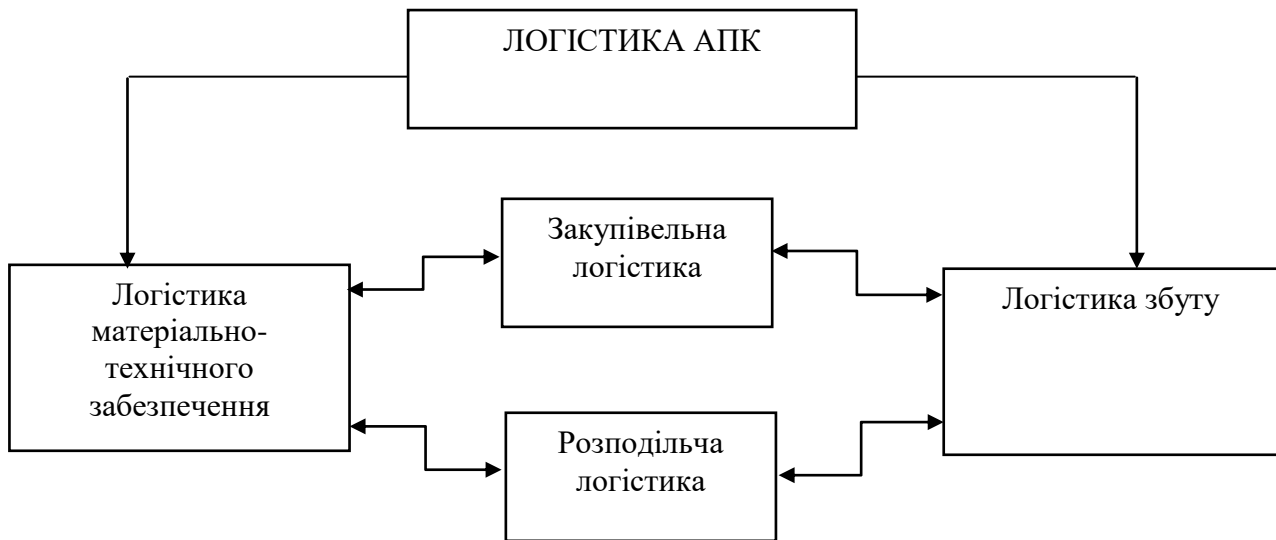
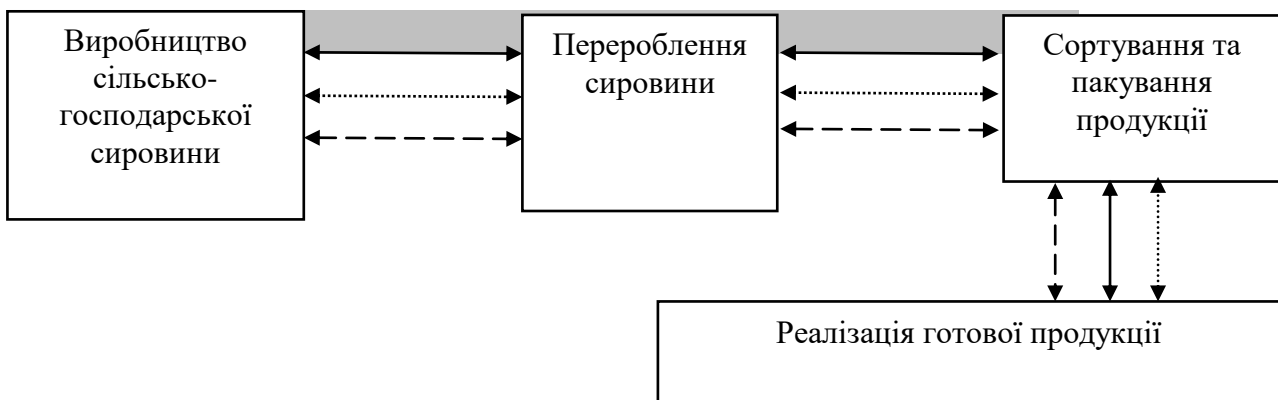

Рисунок 3.2 - Структура логістичних зв'язків в АПК*

*Джерело : авторська розробка

- ◄.....► - Матеріальні потоки
- ◄-----► - Фінансові потоки
- ◄————► - Інформаційні потоки

Рисунок 3.3 - Ключові сфери логістики АПК*

*Джерело : авторська розробка

Кожен із наведених етапів складається із цілого ряду трансакцій, що здійснюються проміжними ланками (підприємствами чи організаціями), що є наслідком трансформаційних процесів в економіці, або новостворених підприємств для задоволення бізнес-інтересів відповідних власників.

Складність та багатогранність сільськогосподарського виробництва зумовлює велику кількість організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, що займаються виробництвом цього виду продукції та відрізняються між собою формами власності та масштабами виробництва. Найбільш успішними є великі експортно-орієнтовані підприємства, що мають вертикально-інтегровану виробничу структуру (табл.3.2). Саме ці великотоварні підприємства формують основний експортний зерновий потенціал України і найбільш органічно показують конфігурацію ефективної логістичної системи. Природа створення корпоративних структур, що ґрунтується на залученні інвестиційних ресурсів, нівелює конфронтацію між її структурними елементами [28].

Таблиця 3.2 - Кількість діючих сільськогосподарських підприємств в Україні за організаційно-правовими формами господарювання*

	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р.в % до 2005 р.
Усього	57877	59059	57152	56493	56133	55866	55858	96,5
Господарські товариства	7900	7879	7819	7769	7757	8121	8295	105,0
Приватні підприємства	4123	4326	4333	4243	4140	4183	4153	100,7
Виробничі кооперативи	1521	1101	1001	952	905	856	810	53,3
Фермерські господарства	42447	43894	42101	41726	41488	40732	40856	96,3
Державні підприємства	386	354	345	322	311	294	278	72,0
Підприємства ін. форм господарювання	1500	1505	1553	1481	1532	1680	1466	0,98

*Джерело : Розраховано на основі [29, с. 77]

Варто зазначити, що організація логістичної діяльності підприємств АПК може здійснюватися у спосіб:

1. Організації складної внутрішньо-логістичної структури.
2. Залучення окремих логістичних компаній для реалізації процесів поставки та збуту.

3. Організації вертикально-інтегрованої виробничої структури.

Вибір способу організації логістичної діяльності визначається масштабною компанією, її напрямом діяльності та досвідом роботи на аграрному ринку.

У ході дослідження логістичних процесів в агробізнесі необхідно виділити таку функціональну галузь логістичного управління як внутрішня мікрологістична система, котра передбачає залучення до виконання логістичних процесів внутрішніх джерел. Суб'єктами такої логістики є підприємства, котрі маючи необхідні фінансові ресурси, масштаб діяльності та організаційну структуру самі формують такі процеси, як постачання, зберігання, збут, переробка та транспортування продукції [30].

Внутрішню логістику підприємства АПК, можна визначити, як систему, за допомогою якої самостійно формуються такі процеси як : постачання, збут, переробка та утилізація відходів [31] (див. рис. 3.4).

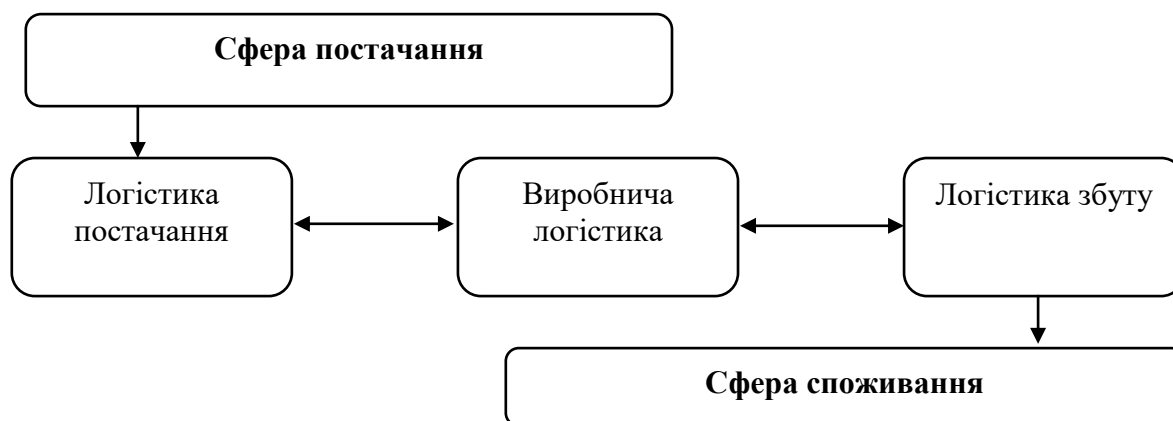

Рисунок 3.4 - Функціональна структура внутрішньої логістики підприємства*

*Джерело : авторська розробка

Аграрний бізнес відносно інших сфер підприємництва відзначається вищим рівнем ризику у зв'язку із наявністю та якістю сировини, що робить необхідним вдосконалення логістичної діяльності як на рівні окремих підприємств, так і на місцевому та державному рівнях. Цим визначається

необхідність комплексного підходу в дослідженні логістики аграрних підприємств [32].

На сьогодні, серед компаній, що закріпилися на ринку аграрної логістики України варто виділити дві групи формувань [33]:

1) Компанії, котрі входять у склад великих вітчизняних агрохолдингів у вигляді структурних підрозділів, зокрема: ПАТ «Миронівський хлібпродукт», ТОВ СП «НІБУЛОН» «Agro-Maas NV»; «TERRA FOOD» (належать ТОВ «Кернел-Трейд»), підприємства «Проект Контакт Сервіс», «ЮК-Постачання» (належать ЗАТ «Райз»);

2) Компанії, що є дочірніми структурами міжнародних логістичних операторів, зокрема : «Агро Інвест Україна», АМАКО (American Machinery Company), Mfs/York/Stormor.

Окрім холдингових структур, що контролюють увесь логістичний ланцюг проходження продукції від виробництва сировини до реалізації продуктів переробки. У секторі АПК України упродовж останніх років поширена і логістична кооперація, яка полягає у встановленні горизонтально-інтегрованих структур, котрі об'єднують формально-незалежних сільськогосподарських виробників шляхом встановлення організаційних та економічних зв'язків. Набуває вона поширення і для малих та середніх сільськогосподарських підприємств, де значна частина логістичних функцій може реалізовуватись також через систему обслуговуючих кооперативів, яких в Україні станом на 2016 рік нараховувалось понад 600 одиниць.

Дослідивши розвиток вітчизняної логістики в розрізі ключових показників, нами виявлено, що найбільш слабкими елементами в ній є недостатній розвиток інфраструктури в логістичній сфері, зокрема – доріг, терміналів та елеваторів (71-е місце у світовому рейтингу), а також низька ефективність діяльності митних органів (69-е місце). Натомість, найбільш оптимізованими ланками логістики в Україні є рівень відстеження вантажів, що

знаходиться на рівні Східноєвропейських держав (45-е місце) та оперативність їх доставки (52-е місце у світовому рейтингу) (рис. 3.5).

Рисунок 3.5 - Аналіз чинників ефективності організації логістики в Україні згідно з даними індексу ефективності логістики (LPI) 2 у 2014 році, балів

Джерело : Розраховано на основі [29, с.14]

Загалом, проаналізувавши поточний стан аграрної логістики в Україні можемо відмітити основні недоліки її функціонування:

- 1) Брак інституційних засад та державних заходів щодо вдосконалення логістичної сфери в аграрному бізнесі;
- 2) Брак справного та економічного автомобільного і залізничного транспорту.
- 3) Необґрунтованість та значні коливання транспортних тарифів.
- 4) Низька потужність елеваторів.
- 5) Недостатня оперативність та якість послуг, що надаються з боку агроперевізників.

б) Низька якість магістральних автомобільних шляхів, брак адаптованого для України програмного забезпечення, призначеного для логістичного геопозиціонування.

7) Брак, а в окремих галузях – і повна відсутність необхідних інвестиційних ресурсів у вітчизняного бізнесу, та низький рівень залученості – закордонного.

Для покращення функціонування агрологістичної системи в Україні можемо запропонувати комплекс заходів:

На нашу думку, знизити витрати на логістичну складову аграрного експорту зможе лише комплекс наступних заходів:

1. Створення сприятливого інституційного та податкового поля для залучення на український ринок міжнародних транспортних та логістичних операторів.

2. Розвиток співпраці холдингових аграрних підприємств із вищими навчальними закладами з метою навчання фахівців у сфері аграрної логістики, з одночасним проходженням ними практики на цих підприємствах.

3. Подолання явищ монополізму на ринку автомобільних та залізничних перевезень.

4. Спрощення або відміну внутрішньої сертифікації ветеринарної та фітосанітарної служби.

5. Побудова нових терміналів за участю товаровиробників та трейдерів.

Проте збалансований розвиток регіональних громад та територій містить не тільки не тільки економічний фактор ефективності виробництва, а й чинник екологічно збалансованого розвитку господарства. Об'єднуючи усі ланки виробництва, логістика здійснює вплив не лише на усі етапи виробництва, а й на навколишнє середовище. Охоплюючи увесь цикл виробництва, переробки, транспортування, пакування та реалізації продукції, логістичні підрозділи підприємств залучають у своїй діяльності обмежені природні ресурси та

здійснюють шкідливий вплив на довкілля здійснюючи викиди в атмосферу і утворюючи відходи та надлишки.

На думку дослідників саме «екологізація» логістичної діяльності в майбутньому стане важливим фактором конкурентоспроможності, оскільки більшості споживачів пріоритетними стануть компанії, що здійснюють транспортування «зеленим транспортом» та використовуватимуть технології, що зберігають природні ресурси.

Погоджуємось із твердженням, що екологічна логістика – це наука та комплекс заходів, що забезпечує рух матеріалу при здійсненні усіх виробничих процесів до його перетворення у готовий товар чи відходи виробництва з подальшим супроводом відходів до утилізації або безпечного зберігання у навколишньому середовищі, а також забір та утилізація відходів споживання, їх транспортування, утилізацію або безпечне зберігання в навколишньому середовищі [34].

Екологічне забезпечення логістики зводиться до комплексу або процесу здійснення організаційних, технічних та наукових заходів, що визначаються теоретичною та прикладною екологією, виконання котрих в певній сукупності та послідовності дозволяє досягти поставлених логістичних цілей та вирішити логістичні завдання в поставлений термін з мінімізацією витрат для виконання логістичних дій.

Врахування екологічних факторів у логістиці проявляється у поступовій екологізації її основних галузей. Розглянемо їх більш детально:

1) Логістика постачання. Екологізація постачання проявляється у впровадженні екологічно безпечних факторів виробництва, необхідних для виробничої діяльності, щоб мінімізувати навантаження на навколишнє середовище.

У зв'язку із цим необхідно виконувати відбір постачальників сировини та матеріалів, базуючись не лише на критеріях витрат, часу та якості, а й на основі екологічності.

2) Інформаційна логістика. Рух інформаційних потоків напряму пов'язаний із рухом інших логістичних потоків. Саме завдяки інформаційній логістиці логістичні процеси стають ефективними та еластичними.

Тому радимо приймати наступні заходи:

а) обробка інформації екологічного характеру в межах та поза межами логістичної системи;

б) використання екологічного маркування, що інформує про екологічність продукції;

в) застосування у логістичній діяльності спеціального програмного забезпечення, що забезпечує оптимальне використання та економію ресурсів;

г) раціональне планування та оптимізація маршрутів із використанням інформаційних технологій, що забезпечує максимально ефективне використання транспортних засобів та зумовлює зменшення транспортного потоку, та, відповідно – зменшенню шкідливих викидів у атмосферу;

3) Виробнича логістика. Враховуючи екологічні аспекти у виробничій логістиці, необхідно дотримуватись правил та норм екологічного законодавства, створити на підприємстві систему екологічного менеджменту (стандарти ISO 14000), дотримуватись екологічних стандартів та використовувати у виробничих процесах сучасні «зелені технології», що забезпечують ресурсо- та енергозбереження, максимальне використання сировини, мінімізацію виробничих відходів. Окрім цього, необхідно забезпечити комфортні та екологічно безпечні умови праці на виробництві.

4) Логістика складування. Організація цієї функціональної області передбачає екологічно обґрунтоване розміщення складського господарства, використання тепло- та енергозберігаючих технологій, а також зменшення кількості відходів на складі. Варто звернути увагу на складування особливо небезпечних вантажів, що здатні нанести шкоду людям та навколишньому середовищу. При зберіганні такого типу вантажів варто використовувати наступні заходи безпеки: склади мають бути розміщені на визначеній відстані

від місця проживання людей та екосистем, збудовані із протипожежних матеріалів та спеціально оснащені, необхідно забезпечити цілодобову охорону та обслуговування.

5) Розподільча логістика. При урахуванні екологічних факторів у розподільчій логістиці необхідно проводити аналіз каналів розподілу на основі критерію впливу на навколишнє середовище. Окрім цього, необхідно сформувати та організувати канали руху зворотнього матеріального потоку, а також використовувати екологічно прийнятні матеріали для упаковки, котрі підлягають вторинному використанню та переробці. Варто зазначити, що розподільча логістика та маркетинг взаємопов'язані, тому варто проводити комплексне дослідження кон'юнктури ринку з урахуванням екологічних уподобань клієнтів для раціональної організації каналів збуту.

б) Транспортна логістика. Транспорт здійснює глибокий еко-деструктивний вплив, що полягає у викиді великої кількості шкідливих речовин, що призводить не тільки до погіршення екологічної ситуації, а й негативно впливає на здоров'я людей. Для мінімізації негативного впливу транспортної системи на навколишнє середовище, варто передбачити наступні фактори:

а) використання екологічних паливно-мастильних матеріалів та палива;

б) використання екологічних транспортних засобів із використанням електричних, газових та гібридних двигунів;

в) поступове збільшення частки водних та залізничних перевезень;

г) підвищення рівня кваліфікації водіїв, їх навчання щодо енергоефективності водіння;

д) оптимізація маршрутів транспортування з урахуванням впливу на навколишнє середовище;

е) реалізація схем мультимодальних перевезень із використанням переважно залізничного та водного транспорту;

ж) використання на виробництві екологічно-безпечної вантажно-розвантажувальної техніки.

Тільки комплексне впровадження запропонованих заходів матиме синергетичний ефект та призведе до збереження глобальної екосистеми Землі з одного боку та економії засобів виробництва для промисловості з іншого.

Таким чином, формування оптимальних логістичних мереж у секторі АПК України є одним із найбільш перспективних чинників підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції. Важливість оптимізації фінансових, матеріальних та інформаційних потоків зростає в умовах циклічності аграрного виробництва та малих термінів зберігання сільськогосподарської продукції. Проте, на даний час, в державі існує чимало факторів інституційного, фінансового та інфраструктурного характеру, що перешкоджають ефективним логістичним підходам в агробізнесі. Тільки виправлення цих недоліків забезпечить ефективну інтеграцію вітчизняного аграрного виробництва у європейську логістичну мережу.

4 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

4.1 Визначення основних термінів сфери поводження з відходами

Відходи - будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. Відходи також є об'єктом права власності (згідно ст.8 ЗУ «Про відходи»), яке може переходити від однієї особи до іншої. Відходи можуть мати різне походження, форми та види, утворюватись на різних стадіях виробництва та споживання [35].

Відходи - будь-які речовини та предмети, утворювані у процесі виробництва та життєдіяльності людини, внаслідок техногенних чи природних катастроф, що не мають свого подальшого призначення за місцем утворення і підлягають видаленню чи переробці з метою забезпечення захисту навколишнього середовища і здоров'я людей або з метою повторного їх залучення у господарську діяльність як матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, а також послуги, пов'язані з відходами [36].

Державний класифікатор відходів - систематизований перелік кодів та назв відходів, призначений для використання в державній статистиці з метою надання різнобічної та обґрунтованої інформації про утворення, накопичення, оброблення (перероблення), знешкодження та видалення відходів.

Небезпечні відходи - відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну

небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

Побутові відходи - відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення.

Тверді відходи - залишки речовин, матеріалів, предметів, виробів, товарів, продукції, що не можуть у подальшому використовуватися за призначенням.

Рідкі відходи - побутові відходи, що утворюються у будинку за відсутності централізованого водопостачання та каналізації і зберігаються у вигрібних ямах.

Відходи як вторинна сировина - відходи, для утилізації та переробки яких в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови.

Відходи виробництва - утворюються в результаті функціонування основних промислових галузей.

Відходи споживання (або тверді побутові відходи (ТПВ)) - утворюються в процесі життя і діяльності людини і накопичуються у житлових будинках, закладах соцкультпобуту, громадських, навчальних, лікувальних, торговельних та інших закладах (харчові відходи, предмети домашнього вжитку, сміття, опале листя, відходи від прибирання та поточного ремонту квартир, макулатура, скло, метал, пластмаси, полімерні матеріали тощо) і не мають подальшого використання за місцем їх утворення [37].

Виробник відходів - фізична або юридична особа, діяльність якої призводить до утворення відходів.

Поводження з відходами - дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення.

Операції поводження з відходами - збирання, перевезення, зберігання, сортування, оброблення (перероблення), утилізація, видалення, знешкодження і захоронення відходів.

Збирання відходів - діяльність, пов'язана з вилученням, накопиченням і розміщенням відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах, включаючи сортування відходів з метою подальшої утилізації чи видалення.

Перевезення відходів - транспортування відходів від місць їх утворення або зберігання до місць чи об'єктів оброблення, утилізації чи видалення.

Транскордонне перевезення відходів - транспортування відходів з території, або через територію України, на територію або через територію іншої держави.

Зберігання відходів - тимчасове розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах (до їх утилізації чи видалення).

Оброблення (перероблення) відходів - здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення.

Утилізація відходів - використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів.

Видалення відходів - здійснення операцій з відходами, що не призводять до їх утилізації.

Знешкодження відходів - зменшення чи усунення небезпечності відходів шляхом механічного, фізико-хімічного чи біологічного оброблення.

Захоронення відходів - остаточне розміщення відходів при їх видаленні у спеціально відведених місцях чи на об'єктах таким чином, щоб довгостроковий шкідливий вплив відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини не перевищував установлених нормативів.

Розміщення відходів - зберігання та захоронення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи об'єктах.

Об'єкти поводження з відходами - місця чи об'єкти, що використовуються для збирання, зберігання, сортування, оброблення, перероблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів.

Відведені місця чи об'єкти - місця чи об'єкти (місця розміщення відходів, сховища, полігони, комплекси, споруди, ділянки надр тощо), на використання яких отримано дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами.

Полігон побутових відходів - інженерна споруда, призначена для захоронення побутових відходів і повинна запобігати негативному впливу на навколишнє природне середовище і відповідати санітарно-епідеміологічним і екологічним нормам [38].

Власник відходів - фізична або юридична особа, яка відповідно до закону володіє, користується і розпоряджається відходами.

Збирання і заготівля відходів як вторинної сировини - діяльність, пов'язана із збиранням, купівлею, прийманням, зберіганням, обробленням (переробленням), перевезенням, реалізацією і постачанням таких відходів переробним підприємствам на утилізацію, а також надання послуг у цій сфері.

Послуги з вивезення побутових відходів - збирання, зберігання та перевезення побутових відходів, що здійснюються у населеному пункті згідно з правилами благоустрою, затвердженими органом місцевого самоврядування.

Послуги з перероблення (оброблення) побутових відходів - здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей побутових відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення.

Послуги із захоронення побутових відходів - послуги з остаточного розміщення побутових відходів після їх перероблення (оброблення) у спеціально відведених місцях чи на об'єктах таким чином, щоб довгостроковий шкідливий вплив відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини не перевищував установлених нормативів.

Сортування відходів - механічний розподіл відходів за їх фізико-хімічними властивостями, технічними складовими, енергетичною цінністю, товарними показниками тощо з метою підготовки відходів до їх утилізації чи видалення.

Джерело утворення побутових відходів - об'єкт, на якому утворюються побутові відходи (житловий будинок, підприємство, установа, організація, земельна ділянка).

4.2 Сучасний стан поводження з відходами в Україні

На сьогодні актуальними соціо-економіко-екологічними проблемами постають проблеми в сфері поводження з відходами, які набувають ще більших масштабів та загрозливих наслідків недбалого відношення до зазначеного питання по всій території країни.

Незадовільна, а іноді критична, ситуація у галузі поводження з відходами потребує серйозної уваги та негайних кроків по реформуванню системи. Станом на 2016 рік в Україні накопичено загалом понад 12 млрд т відходів, з яких більшу частину становлять відходи, захоронені на полігонах (табл.4.1, рис. 4.1) [39].

Україна є лідером з накопичення твердих побутових відходів (ТПВ) – на одного українця припадає до 300 кг побутового сміття. За такої тенденції і бездії влади та суспільства до 2025 року статистика буде ще більш невтішною – близько 450 кг сміття на особу (табл.4.2).

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва і ЖКГ в Україні лише за 2015 рік (без урахування даних АР Крим та м. Севастополь) утворилось близько 48 млн м³ побутових відходів, або близько 10 млн тонн, які захоронюються на сміттєзвалищах і полігонах. При цьому послугами вивезення побутових відходів охоплено лише 77% населення України.

Таблиця 4.1 - Утворення та поводження з відходами, тис.т [39]

Роки	Утворено ¹	Утилізовано	Спалено	Видалено	Загальний обсяг відходів, накопичених протягом експлуатації, у місцях видалення відходів ²
2010	425914,2	145710,7	1058,6	336952,2	13267455,0
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	1659,9	642,4	16,5	306,3	16236,3
2011	447641,2	153687,4	1054,5	277106,8	14422372,1
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	1434,5	597,5	15,6	138,5	15157,9
2012	450726,8	143453,5	1215,9	289627,4	14910104,7
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	1368,1	541,4	14,0	146,7	14324,8
2013	448117,6	147177,9	918,7	288121,1	15167368,9
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	919,1	439,0	15,1	103,0	12641,6
2014³	355000,4	109280,1	944,7	203698,0	12205388,8
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	739,7	327,1	8,2	81,6	11996,0
2015³	312267,6	92463,7	1134,7	152295,0	12505915,8
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	587,3	314,5	5,8	78,6	12055,0

Примітки:

¹ з урахуванням відходів, утворених у домогосподарствах.

² До 2013р. наведено дані з урахуванням відходів, тимчасово розміщених у спеціально відведених місцях чи об'єктах.

³ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

В європейських країнах в середньому переробляють 50-60% побутових відходів, тоді як в Україні ці показники не перевищують 4,5%.

Площа сміттєзвалищ та полігонів складає 7% від всієї території країни (понад 9 тис. га) і є більшою ніж площа об'єктів природно-заповідного фонду України.

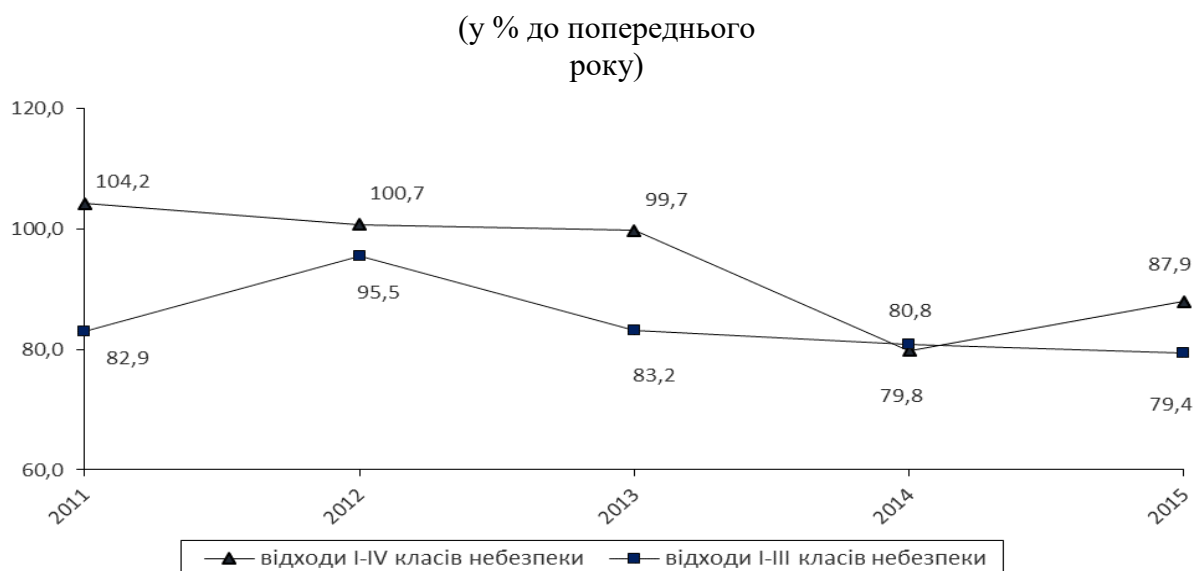

Рисунок 4.1 - Індекси обсягів утворення відходів [40]

Таблиця 4.2 - Поводження з побутовими та подібними відходами (ППВ)¹ в Україні у 2011-2015 рр.

	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²
Всього					
Обсяги зібраних ППВ, тис.т	10356,5	13878,0	14501,0	10748,0	11491,8
Обсяги видалених ППВ, тис.т	7030,0	9362,7	9504,4	5893,8	6233,0
у тому числі видалених на спеціально обладнані звалища	4321,5	5175,1	5178,5	3397,9	4194,3
Обсяги спалених ППВ з метою отримання енергії, тис.т	154,0	149,9	147,6	149,0	254,3
Обсяги спалених ППВ без отримання енергії, тис.т	98,5	78,6	2,9	3,8	2,1
Обсяги утилізованих ППВ, тис.т	74,5	57,4	9,4	3,8	4,0
у тому числі компостованих	...	...	3,7	0,0	0,4
У розрахунку на одну особу					
Обсяги зібраних ППВ, кг	226,6	304,3	318,7	250,0	268,5
Обсяги видалених ППВ, кг	153,8	205,3	208,9	137,1	145,6
у тому числі видалених на спеціально обладнані звалища	94,6	113,5	113,8	79,0	98,0
Обсяги спалених ППВ з метою отримання енергії, кг	3,4	3,3	3,2	3,5	5,9
Обсяги спалених ППВ без отримання енергії, кг	2,2	1,7	0,1	0,1	0,05
Обсяги утилізованих ППВ, кг	1,6	1,3	0,2	0,1	0,1
Довідково: середня чисельність наявного населення, млн.осіб	45,7	45,6	45,5	43,0	42,8

Примітки:

¹ Побутові та подібні відходи (ППВ) - відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках і не використовуються за місцем їх накопичення. ППВ відносяться до категорії відходів 10.1 за Європейською статистичною класифікацією відходів (EWC-Stat).

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Зокрема, за приблизними підрахунками, сьогодні в Україні налічують 6 064 полігонів та сміттєзвалищ побутових відходів, з яких паспортизовано лише 2 600, при цьому всього 104 відповідають державним будівельним нормам (станом на 2015 рік), з них перевантажених сміттєзвалищ - 967 од. (16%), не відповідають нормам екологічної безпеки - 1459 од. (24%). З 593 сміттєзвалищ, які потребують рекультивації, фактично рекультивовано 37 од., а потреба у будівництві нових полігонів складає понад 524 одиниці (табл.4.3).

Водночас, статистика несанкціонованих звалищ (за приблизними підрахунками майже 33 тисячі) вражає своїми масштабами і щороку їх кількість зростає, при цьому в більшості населених пунктів досі не налагоджено системи роздільного збору сміття.

Серйозну потенційну загрозу становлять також небезпечні відходи, які у більшості регіонів України зберігаються на території підприємств, але досить часто потрапляють в місця неорганізованого складування, або на сміттєзвалища (зокрема, небезпечні відходи у складі ТПВ - відходи електричного та електронного обладнання; фарби та хімікати побутового призначення; люмінесцентні лампи, інші небезпечні предмети, утворювані домогосподарством).

Згідно з Рекомендаціями з удосконалення експлуатації діючих полігонів та звалищ твердих побутових відходів [41] прийняттю на полігони та звалища ТПВ не підлягають відходи, які можуть бути використані як вторинна сировина, а також токсичні, отруйні, займисті та агресивні щодо споруд речовини.

Однак відсутність сортування відходів та законодавчо не врегульовані питання відповідних штрафних санкцій з боку виробників та перевізників відходів призводять до порушення цієї норми. Все це призводить до забруднення ґрунтових вод та атмосферного повітря, а відтак відбивається на стані здоров'я населення країни.

Таблиця 4.3 - Звітність «Санітарна очистка» за 2015 рік [42]

Адміністративн о- територіальний поділ	Загальна кількість полігонів та звалищ, од			Закриті полігони та звалища, які не діють		Загальна площа полігонів та звалищ, га		
	Всього	Переван- тажених	Які не відповіда ють нормам безпеки	Кількість, од	Площа, га	Всього	Переван- тажених	Які не відповіда ють нормам безпеки
Вінницька	741	28	0	3	4,8	731,9	70,4	0
Волинська	25	7	11	5	9,69	76,7	12,2	0,5
Дніпропетровська	326	11	223	7	13	1036,68	24,6	234,21
Донецька	64	19	19	7	77,084	348,56	108,02	84,25
Житомирська	452	8	27	3	25,5	499,5	13,82	51,89
Закарпатська	121	35	52	49	22,6	121,13	28,595	39,465
Запорізька	92	12	23	3	15,3	339,84	11,3	139,53
Івано- Франківська	19	3	4	13	39,5	80,97	7,9	4,7
Київська	388	11	29	2	3,7	629,4	42,3	84,6
Кіровоградська	405	48	33	5	13,6	497,24	89,61	39,14
Луганська	36	2	18	1	2,567	102,983	3,4	19,4
Львівська	671	657	655	6	10,26	123,929	56,2	12,1
Миколаївська	267	2	36	9	5	524,4	8,6	183
Одеська	543	32	79	4	9,5	1141,22	49,63	334,43
Полтавська	377	29	128	19	15,52	460,2	34,5	150,6
Рівненська	327	3	0	3	2,3	406,3	11,7	0
Сумська	253	13	59	10	31,4	262,44	44,45	19,6
Тернопільська	31	4	0	2	2,3	113,5	12,8	3,5
Харківська	59	5	13	17	29,09	266	11,1	34,37
Херсонська	120	1	0	0	0	234	30,8	0
Хмельницька	36	8	0	4	11,2	133,75	86,77	0
Черкаська	21	3	1	1	2,3	131,2	34	9,4
Чернівецька	287	4	0	9	20,45	314,6	6,25	0
Чернігівська	401	22	49	31	18,4	409	64,2	11,9
м.Київ	2	0	0	1	15	89,7	0	0
м.Севастополь	0	0	0	0	0	0	0	0
Всього по Україні	6064	967	1459	217	403,06	9075,142	863,145	1456,785

Наприкінці ХХ століття (80-90-ті рр.) найпоширенішим методом управління відходами було застосування термічних процесів (спалювання за температури 1000-1200 °С). Однак, як показав досвід західних країн, подібні технології є надзвичайно неефективними та небезпечними. Цьому є кілька пояснень, з одного боку при спалюванні твердих побутових відходів

утворюються гази (з 1 тонни спалюваних відходів 4-8 тис. м³ газів), що містять небезпечні сполуки (оксиди азоту й сірки, хлороводень і поліхроматичні вуглеці, хлорбензоли й важкі метали, сполуки групи діоксинів тощо), шлаки, які не можна складувати без нейтралізації, в стічні води потрапляють важкі метали, сульфати, нітрати та нітрити, нафтопродукти тощо. З іншого боку, під час спалювання знищуються матеріали, які можуть бути вторинною сировиною, вартість якої становить мільярди гривень.

Водночас, за дослідженнями аналітиків міжнародної консалтингової компанії McKinsey&Companу, яка спеціалізується на вирішенні завдань стратегічного управління, в дослідженні «Управління відходами на ринках, що розвиваються», кожна тонна незібраних змішаних відходів спричиняє витрати в розмірі \$375. Аналітики переконані, що можливості вилучення економічно цінної сировини з роздільних потоків відходів за допомогою існуючих технологій недооцінені. При «правильному підході» з порівнянної кількості електронного брухту можна витягти більше золота, ніж з золотоносної руди. Так, спалювання пластикових пляшок в змішаних відходах приносить чистий збиток на тонну сировини, а їх роздільне збирання - до прибутку \$590 з тонни. Те ж стосується системи обробки електронних відходів - прибуток від виплавки міді з плат мобільних телефонів відкритим і промисловим способами відрізняється вдвічі. Спеціалісти компанії вважають, що ключем до успіху системи збору і обробки відходів в країнах, що розвиваються є її здатність агрегувати в значних обсягах потоки вторинної сировини, навколо яких можуть бути створені підприємства, і вміння професійно організувати ланцюжок поставок [43].

Тому більшість розвинених країн світу перейшли на сучасні, більш небезпечні та економічно вигідні способи управління відходами, зокрема роздільний збір та переробка відходів на вторинну сировину.

4.3 Аналіз інституціонального середовища еколого-орієнтованого розвитку сфери поводження з твердими побутовими відходами

З моменту прийняття Закону України «Про відходи» в 1998 році (з подальшим внесенням змін), який «визначає правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України» [35], пройшло майже 20 років, однак наявні позитивні зрушення державного масштабу, які можуть допомогти в цьому питанні досить повільні і лише 2015-2016 рр. стали відправною точкою. Однією з причин такої катастрофічної ситуації у сфері поводження з відходами є недосконала законодавча база. Зокрема, немає чіткого визначення вимог щодо поводження з відходами, відсутній механізм контролю над дотриманням вимог законодавства в цій галузі. При цьому законодавство про відходи складається із цілої низки законів України: «Про відходи», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про металобрухт», «Про житлово-комунальні послуги», «Про хімічні джерела струму», «Про ветеринарну медицину», «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції», Кодексу України про надра та інших нормативно-правових актів.

На теперішній час згідно положень ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст.30) [44] та ЗУ «Про відходи» (ст.21) [35] вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів

відноситься до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

Крім того, фактично в Україні відсутня система поводження з відходами: не побудована інфраструктура з роздільного збору, сортування та утилізації твердих побутових відходів, і, як наслідок низький рівень переробки та утилізації та водночас, високий рівень їх захоронення; наявна інфраструктура є фрагментарною; нерозвинута культура поводження з побутовими відходами, що суттєво ускладнює збір вторинної сировини для подальшої обробки, а це, в свою чергу, блокує розвиток повноцінної індустрії переробки вторинної сировини за європейським зразком.

На думку спеціалістів Мінрегіону основними чинниками, що сприяють такому стану сфери поводження з побутовими відходами є неврегульованість на законодавчому рівні положень щодо встановлення тарифів та оплати послуг з переробки та захоронення побутових відходів і невиконання місцевою владою вимог, визначених Законами України «Про житлово-комунальні послуги» та «Про відходи» в частині недостатнього фінансування розвитку і утримання об'єктів галузі, встановлення економічно обґрунтованих тарифів, норм надання послуг з вивезення побутових відходів та організації належного контролю за перевезенням побутових відходів і використанням полігонів та сміттєзвалищ. В той же час, органи місцевого самоврядування не поспішають, а, іноді і зволікають, з впровадженням сучасних методів та технологій поводження з побутовими відходами [42].

Отже, виникає гостра потреба введення системи довгострокового планування управління відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях, ліквідації несанкціонованих сміттєзвалищ, будівництва нових полігонів та сміттєпереробних підприємств.

У 2016 році Кабінет Міністрів України ініціював створення Наглядового комітету з розробки Національної стратегії поводження з відходами, перше засідання якого відбулось у квітні. Міністерство екології та природних ресурсів

спільно з Міністерством регіонального розвитку, будівництва і ЖКГ, Міністерством економічного розвитку і торгівлі та представниками Європейського банку реконструкції та розвитку почали роботу над розробкою Національної стратегії поводження з відходами, яка разом із планом її реалізації повинні бути підготовлені до кінця 2016 року. Одним з перших кроків цієї роботи стало доручення зазначеним міністерствам провести перевірку і інвентаризацію сміттєзвалищ побутових відходів України, а також розробити ефективну систему поводження з ними.

На сьогодні, враховуючи те, що ЗУ «Про відходи» з 1 січня 2018 р. забороняється захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів (відходів споживання) особливого значення набуває проблема саме твердих побутових відходів (ТПВ), вирішення якої лежить не тільки у законодавчій площині, необхідності запровадження роздільного збору та переробки ТПВ, а також реалізації потужної інформаційно-просвітницької роботи з населенням щодо важливості правильного поводження з відходами. І хоча в загальному обсязі відходів ТПВ складають близько 1,5-2%, водночас, у багатьох випадках тверді побутові відходи є рівнозначними з промисловими за характером та наслідками впливу на довкілля і здоров'я населення.

Морфологічний склад побутових відходів з кожним роком ускладнюється, включаючи в себе все більшу кількість екологічно небезпечних компонентів та речовин, інфекцій і паразитарних хвороб.

В таблиці 4.4 наведено приблизний морфологічний склад ТПВ за групами компонентів, що мають однорідні елементи. Однак, слід зазначити, що цей склад змінюється залежно об'єкту виникнення ТПВ, сезону року, регіону країни та не є постійним для всіх населених пунктів [45].

В Законі України «Про відходи» (ст.5) визначено основні принципи державної політики у сфері поводження з відходами, які підкреслюють пріоритет захисту навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання

матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку [35].

Таблиця 4.4 - Морфологічний склад ТПВ [45]

Найменування групи компонентів	Частка від загальної маси ТПВ, %	Приблизний склад
Харчові відходи	38	Харчові рештки, кістки
Сірко-, фторо- і хлорвмісні речовини, важкі вуглеводи	5,5	Полімери, пластмаса, целофан, гума, шкіра та її замітники, текстиль, промаслене ганчір'я, залишки змащувальних матеріалів
Тверді домішки	15	Пил, будівельний матеріал, скло
Метали	9,5	Чорний і кольоровий, важкі метали, консервні банки, металеві вироби
Органічна частина	32	Деревинні відходи (тирса, кора, стружка, вироби з дерева), обгортковий матеріал (папір, целулоїд), картонні вироби

До основних напрямів державної політики щодо реалізації зазначених принципів належить [35]:

а) забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними;

б) зведення до мінімуму утворення відходів та зменшення їх небезпечності;

в) забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів;

г) сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого повторного чи альтернативного використання ресурсно-цінних відходів;

д) забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів та засобів поводження з відходами;

е) організація контролю за місцями чи об'єктами розміщення відходів для запобігання шкідливому впливу їх на навколишнє природне середовище та здоров'я людини;

є) здійснення комплексу науково-технічних та маркетингових досліджень для виявлення і визначення ресурсної цінності відходів з метою їх ефективного використання;

ж) сприяння створенню об'єктів поводження з відходами;

з) забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами;

и) обов'язковий облік відходів на основі їх класифікації та паспортизації;

і) створення умов для реалізації роздільного збирання побутових відходів шляхом запровадження соціально-економічних механізмів, спрямованих на заохочення утворювачів цих відходів до їх роздільного збирання;

ї) сприяння залученню недержавних інвестицій та інших позабюджетних джерел фінансування у сферу поводження з відходами.

Зрозуміло, що сьогодні більшість напрямів майже не виконується, а якщо і здійснюються якісь кроки, то вони незначні в масштабах країни і досить часто лежать на плечах громадськості. Підставами необхідності швидких дій по розробці програм поводження з ТПВ на різних рівнях є ціла низка невирішених питань та ризиків у цій сфері:

– недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази щодо поводження з відходами;

– значні обсяги утворення відходів;

– невисокий рівень та якість послуг з вивезення ТПВ для споживачів та неповне охоплення всіх утворювачів ТПВ договорами на вивіз ТПВ;

– низький рівень технічного оснащення автопарку спецтранспорту для вивозу ТПВ та недостатня кількість сміттєзбірних контейнерів, особливо в крупних містах та для приватного сектора;

– відсутній контроль утворення та життєвого циклу відходів, а також будь-який контроль за кількісними та якісними характеристиками відходів, які потрапляють на сміттєзвалища ТПВ, недостатньо налагоджений облік відходів та моніторинг їх потоків, невизначеність щодо їх ідентифікації і класифікації [46];

– відсутність або незначна доля роздільного збору ТПВ в більшості регіонів України, хоча певні кроки в цьому питанні повільно, але здійснюються. Так, якщо у 2010 р. лише у 53 населених пунктах країни було впроваджено роздільне збирання побутових відходів, то у 2014 р. їх вже налічувалось 496, в 2015 р. - 521 населений пункт (за винятком територій АР Крим, м. Севастополь, частини Донецької та Луганської областей), а станом на вересень 2016 р. вже 573 населених пункти (табл.4.5);

– перевантаженість та небезпека наявних полігонів та сміттєзвалищ, які є постійним джерелом забруднення довкілля та спричиняють зростання захворюваності на інфекційні хвороби, нерозвиненість інфраструктури знешкодження та захоронення небезпечних відходів (табл. 4.3);

– відсутність достатньої кількості сміттєпереробних комплексів на території країни та повільне впровадження сучасних методів переробки та утилізації відходів. Станом на початок 2016 р. у 17 населених пунктах країни працюють 22 сміттєсортувальні лінії: м. Вінниця, м. Луцьк, м. Дніпро, м. Запоріжжя, м. Біла Церква, м. Буча, м. Ірпінь, смт. Володарка Київської області, м. Кропивницький, м. Червоноград, с. Єлиховичі Львівської області, села Абрикосове та Доброжанове Одеської області, м. Суми, м. Чернівці, с. Плебанівка Тернопільської області, м. Київ (6 сортувальних ліній). Утилізація побутових відходів здійснюється на сміттєспалювальному заводі в м. Києві, а також експлуатуються сміттєспалювальна установка в м. Люботин Харківської області та дві пересувні сміттєспалювальні установки в м. Харків. У 18 населених пунктах будуються сміттєсортувальні комплекси.

– відсутність мотивації щодо залучення у цю сферу приватного капіталу;

Таблиця 4.5 - Впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів
(ТПВ) станом на 01.01.2016 [47]

Область	Чисельність наявного населення, тис.осіб	Загальна кількість мешканців тих населених пунктів області, де запровад-жується	Кількість населення, яке охоплено роздільним	Об'єм ТПВ, що утворю-ється, тис. м ³ на рік	Об'єм ресурсоцінних компонентів побутових відходів, що збираються	Кількість контейнерів за вилами окремих
Вінницька	1 602, 163	574,8	304,105	904,244	88,915	1200
Волинська	1 042, 668	286,2	61,9	638	272,54	222
Дніпропетровська	3 254, 884	2589,916	1800,934	4583,457	86,14	3895
Донецька	4 265, 145	535,6	153,2	1167,15	0,259	109
Житомирська	1 247, 549	565,2	399,3	678,037	43,093	82
Закарпатська	1 259, 158	572,333	373,207	729,52	10,22	667
Запорізька	1 753, 642	909,98	616,82			1582
Івано-Франківська	1 382, 352	505,942	397,557	708,903	37,5342	1039
Київська	1 732, 235	669,83	302,91	1083,36	79,971	1428
м. Київ	2 906, 569	2866,503	1692,65	6183,583	101	3050
Кіровоградська	973, 150	87,9	21,3	123,1	10,43	38
Львівська	2 534, 174	1158,369	774,3	436,214	119,198	2900
				+ 227,7 тис.т	+ 0,56 тис.т	
Луганська	2 205, 389	244,85	63,9	34,6	2,3	394
				+ 78,2 тис.т	+ 28,2 тис.т	
Миколаївська	1 158, 207	683,24	342,83	1272,432	117,808	1020
Одеська	2 390, 289	66,677	13,648	142,148	4,187	80
Полтавська	1 438, 948	279,392	166,1	575,06	8,66	1241
Рівненська	1 161, 811	334,95	275,71	705,1	226,224	564
Сумська	1 113, 256	210,883	7,88	247,487	3,676	31
Тернопільська	1 065, 709	364,317	99,39	500,8	40,27	4411
Харківська	2 718, 616	1937,541	265,524	2799,735	30,677	2534
Херсонська	1 062, 356	37,1	5,5	55,3	0,111	6
Хмельницька	1 294, 413	502,615	163,91	1138,204	53,99	292
Черкаська	1 242, 965	399,6	244,5	872,6	7,553	527
Чернівецька	909, 893	333,147	249,02	612,8	20,09	448
Чернігівська	1 044, 975	447,4	42,1	826,5	197,7	28
ВСЬОГО по Україні	42 760, 516	17164	8838	27018	1563	27788
				+ 305,9 тис.т	+ 28,76 тис.т	

– необізнаність, низький рівень свідомості та культури сортування у населення країни тощо.

Вирішення зазначених питань можливе завдяки реалізації заходів з нормативно-правового, технічного та науково-технічного, організаційного та фінансового забезпечення системи поводження з побутовими відходами. При цьому можливо досягти таких результатів соціально-економічного та екологічного характеру:

- зменшити шкідливий вплив ТПВ на довкілля і здоров'я людини;
- очистити території від забруднення побутовими відходами та скоротити площі земельних ділянок, відведених під сміттєзвалища та полігони;
- поступово зменшити обсяги утворення та накопичення побутових відходів;
- забезпечити максимально можливе технічно та економічно доцільне використання відходів як вторинної сировини [46];
- підвищити рівень екологічної культури, свідомості та активності всіх верств населення тощо.

У 2016 році завдяки співпраці Мінрегіону з фахівцями проєкту Twinning «Впровадження системи управління відходами електронного та електричного обладнання (WEEE) в Україні», здійснено моніторинг законодавства у сфері поводження з відходами взагалі та з відходами електронного та електричного обладнання.

Так, проєктом передбачається: розробка законодавства у сфері управління відходами електронного й електричного обладнання; створення підходу до впровадження роздільного збирання відходів електронного й електричного обладнання; підготовка та погодження переліку відходів електронного й електричного обладнання; розширення статистичних даних щодо відходів електронного й електричного обладнання; розробка схеми фінансування збору та утилізації електричних та електронних відходів; розробка та друк навчальних посібників та підручників щодо покрокового впровадження

системи управління відходами електричного та електронного обладнання. Наразі, експертами проєкту, розробляється проєкт нормативно-правового акту про електричне та електронне обладнання та управлінням відходами цієї продукції. Також, проведена аналітична робота щодо діючих в Україні систем ліцензування діяльності по управлінню з відходами у порівнянні з європейським законодавство та Рамочною директивою по відходам 2008/98/ЄС [48].

Сьогодні в країні лише розпочинається процес реформування системи поводження з побутовими відходами, розроблення Національної стратегії поводження з побутовими відходами, комплексного планування управління відходами відповідно до вимог стандартів Європейського Союзу та розвитку інвестиційного потенціалу ринку управління відходами в Україні.

5 РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1 Концептуальні засади розвитку фінансів природокористування на регіональному рівні

Основною причиною, яка не дозволяє вирішити проблеми раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища, на наш погляд, є відсутність ефективних методів і важелів фінансування природоохоронної діяльності. Саме тому фінансові відносини в екологічній сфері потребують поглибленого вивчення і розвитку.

У науковій літературі вже тривалий час обговорюються питання теоретико-методологічних і прикладних основ формування фінансів природокористування, а також визначення їх ролі в системі фінансових відносин на державному і регіональному рівнях. Так, в дисертаційній роботі Г.Я. Яковлевої дається визначення фінансів природокористування як «специфічної сукупності економічних відносин в системі «суспільство-природа», яка передбачає формування фондів грошових коштів на різних рівнях управління та їх витрачання на природоохоронні заходи» [49].

Кашенко О.Л. пропонує розглядати фінанси природокористування як «сукупність відносин, які пов'язані з рухом природної складової національного багатства, тобто формуванням, розподілом-перерозподілом, використанням цього досить специфічного фонду вартості, речовим змістом якого є природні блага» [50].

Об'єктом найбільш пильного вивчення, на наш погляд, повинні стати фінанси природокористування на регіональному рівні, оскільки в сучасних умовах недостатності централізованих джерел фінансування регіони змушені самотійно вишукувати кошти для вирішення екологічних проблем.

Регіональні фінанси в природоохоронній сфері, з нашої точки зору, є сукупністю економічних відносин, що забезпечують формування фондів грошових коштів та їх цілеспрямоване витрачання на проведення заходів з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів на рівні регіонів.

Як наука фінанси природокористування повинні базуватися на таких сферах наукових знань, як економічна теорія, економічна географія, економіка природокористування, фінанси.

Як і фінанси в цілому, фінанси природокористування висловлюють свою сутність через відповідні функції: розподільну, формування фінансових фондів природоохоронного призначення, контрольну.

Розподільна функція фінансів природокористування здійснюється при розподілі і перерозподілі фінансових ресурсів, призначених для здійснення природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів і проєктів. На практиці ця функція реалізується через механізм плати за використання природних ресурсів, зборів за забруднення навколишнього природного середовища.

Функція формування фінансових фондів природоохоронного призначення здійснюється шляхом створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів і платежів, джерел фінансування природоохоронних робіт на державному та регіональному рівнях.

Контрольна функція фінансів природокористування реалізується за допомогою забезпечення відповідними органами контролю за цільовим використанням коштів природоохоронного призначення. Ця функція сприяє економічній відповідальності суб'єктів господарювання за дотримання екологічних норм і лімітів, а також стимулює підвищення ефективності природокористування і природоохоронної діяльності.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища може здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету

України та місцевих бюджетів; коштів підприємств, установ і організацій; фондів охорони навколишнього природного середовища; добровільних внесків та інших джерел.

В сучасних умовах кошти, які виділяються з Державного бюджету України на фінансування охорони навколишнього природного середовища, досить незначні.

На рівні регіонів також спостерігається тенденція нестабільності витрат на охорону навколишнього природного середовища. Так, в Одеській області в останні роки спостерігається тенденція до підвищення капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища, але частка витрат, що здійснюються за рахунок державного бюджету є досить нестабільною (табл. 1).

Таблиця 5.1 – Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону довкілля в Одеській області [51, с.396].

Показники	2010	2015	2016	2017
Капітальні інвестиції та поточні витрати у фактичних цінах, тис. грн.	388174,6	305829,2	537245,7	873508,1
1. Капітальні інвестиції, тис. грн	55422,5	26512,9	17530,9	95079,1
2. Поточні витрати, тис. грн	332752,1	279316,3	519714,8	778429,0
3. Частка витрат на охорону довкілля за рахунок коштів Державного бюджету, %:				
- у капітальних інвестиціях	-	20,6	0,7	23,6
- у поточних витратах	0,4	3,5	44,2	9,5

В таких умовах до числа можливих джерел фінансування природоохоронної діяльності слід віднести кредити банків. Однак в даний час комерційні банки видають кредити на проведення природоохоронних заходів в незначних розмірах. Спостерігається тенденція підтримки екологічних проєктів банками за умови їх швидкої окупності (протягом 2-2,5 років).

Додаткові джерела фінансування екологічних проєктів можуть бути пов'язані з використанням механізму лізингу природоохоронного обладнання. Особливо зручний лізинг для невеликих підприємств, оскільки дозволяє

отримати основні фонди природоохоронного призначення без накопичення значного капіталу. Лізингові платежі включаються в собівартість продукції, що виробляється і відповідно зменшують розмір оподаткованого прибутку. Крім того, лізинг дозволяє забезпечити кредитування на повну вартість обладнання, в той час як при отриманні кредиту підприємство повинно 15-20% вартості покупки оплачувати за рахунок власних коштів. Термін лізингу може значно перевищувати термін надання кредиту.

Вельми доцільно, з нашої точки зору, створення регіональних екологічних банків, основне призначення яких буде полягати в акумулюванні та перерозподілі фінансових ресурсів із метою проведення політики пільгового кредитування природоохоронних заходів, інноваційних ресурсозберігаючих проєктів і програм на рівні регіонів.

Основу для проведення кредитних операцій регіонального екологічного банку можуть становити вклади юридичних і фізичних осіб, посередництво в платежах (здійснення розрахунків між підприємствами при укладанні екологічних угод, розпорядження залишками коштів на цільових рахунках регіонального екологічного фонду, резервному природоохоронному рахунку і ін.). З метою збільшення пасивів можливо також здійснення емісії цінних паперів та розміщення їх серед підприємств, організацій, населення.

У перспективі регіональні екологічні банки повинні стати основним центром, через який будуть проходити всі фінансові потоки природоохоронного призначення.

Таким чином, для ефективного функціонування фінансів природокористування на регіональному рівні необхідно, щоб вони ґрунтувалися на нижчевикладених принципах.

1. Комплексний системний підхід до фінансування регіональних природоохоронних заходів, що включає необхідність науково-технічного обґрунтування екологічних проєктів і програм, а також встановлення

взаємозв'язку між якістю навколишнього природного середовища регіонів і необхідними обсягами фінансування.

2. Оптимальне поєднання різноманітних методів фінансового регулювання і стимулювання природокористування та природоохоронної діяльності за допомогою відповідних фінансових важелів і стимулів. До їх числа відносяться: податкові і кредитні пільги при проведенні природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів; штрафи і санкції за порушення природоохоронного законодавства та ін.

3. Диверсифікація джерел і методів фінансування природоохоронної діяльності, в тому числі: запровадження непрямих податків на продукцію екологічно небезпечних виробництв; надання в лізинг природоохоронного обладнання; створення регіональних екологічних банків, бірж, ринку екологічних послуг (маркетинг, аудит); впровадження страхування екологічних ризиків; залучення коштів підприємницьких структур.

5.2 Регіональні особливості природоохоронної діяльності

Більшість сучасних учених-екологів вважають, що екологія становить теоретичну основу будь-яких заходів з охорони живої природи, раціонального використання і розширеного відновлення біологічних ресурсів, є науковою базою для розуміння процесів розвитку у біосфері. Це зумовлює будь-яку форму людської діяльності в сучасний період розглядати у межах «внутрішньої міри людини і природи», бо кожна галузь народного господарства, яка має справу з дикими тваринами і рослинами, пов'язана із впливом людини на їх популяції. «Жодне явище неможливо відірвати від оточуючих його умов, неможливо раціонально використовувати, не враховуючи всього комплексу, в який воно входить», — вказував відомий еколог Д. М. Кашкаров (1934). Набуло значного поширення уявлення про те, що проблеми охорони природи мають

переважно екологічний характер, а провідна роль у розробці теоретичних основ їхнього розв'язання належить екології.

Будь-який вплив людини на природу, незалежно від цілей та конкретних результатів, часто пояснюється екологічними завданнями. При такому тлумаченні екологія, втрачає будь-які оглядові межі, позбувається конкретного, змісту, веде до вульгаризації природоохоронних понять, супроводжується помилками методологічного характеру. Наприклад, інколи стверджується, що атомні, теплові й гідроелектростанції будуються спеціально для розв'язання екологічних завдань. Безумовно, це не так. Всі електростанції споруджуються для вирішення енергетичних, а не екологічних проблем. Але при проєктуванні повинні враховуватись екологічні наслідки їх роботи, передбачатися будова очисних споруд, застосування таких технологічних рішень, які забезпечували б збереження найсприятливіших для людини умов навколишнього середовища тощо.

Останнім часом замість поняття «охорона природи» набув широкого вживання термін «охорона навколишнього середовища». При чисто екологічному підході до проблем взаємодії природи і людини це цілком природно, бо екологія вивчає взаємозв'язки між живими організмами та середовищем їх перебування, вивчає біологію навколишнього середовища (Ю. Одум, 1975).

Останнім часом вплив людства на природу набув глобального характеру, і потрібні величезні зусилля для стабілізації складної екологічної ситуації. В цих обставинах найбільша роль відводиться людині, її стосункам з природою.

Нині найбільшого визнання набуває точка зору, згідно з якою природоохоронна діяльність передбачає три основні завдання:

1. Організацію раціонального використання природних ресурсів.
2. Захист природного середовища від забруднення.
3. Збереження рідкісних, унікальних об'єктів (пам'яток, еталонів) природи в їх природному стані.

Ці сучасні наукові дані дозволяють використати таке формулювання: охорона навколишнього середовища - це система наукових знань і практичних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, захисту природного середовища від забруднення і збереження природних об'єктів та комплексів від руйнування в інтересах задоволення матеріальних та культурних потреб як нинішніх, так і майбутніх поколінь людей. Інакше кажучи, охорона навколишнього середовища - це практичне здійснення системи розроблених заходів щодо оптимізації взаємозв'язку людина - природа - суспільство.

У Законі «Про охорону навколишнього середовища» також існує поняття «екологічна безпека», що розглядається як стан захищеності природного середовища і життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків. Під екологічною безпекою розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, навколишнього природного середовища від загроз, що виникають в результаті природних і антропогенних впливів. Суб'єктами екологічної безпеки є особистість, суспільство, держава, біосфера.

Серед об'єктів екологічної безпеки виділяють життєво важливі інтереси суб'єктів безпеки: права, матеріальні і духовні потреби особистості, природні ресурси і природна середовище як матеріальна основа державного та природного розвитку. З позицій системного підходу екологічна безпека являє собою сукупність законодавчих, технічних, медичних, біологічних та інших заходів, спрямованих на підтримку рівноваги між біосферою і антропогенними, а також природними зовнішніми навантаженнями.

Концептуальний підхід до забезпечення екологічної безпеки закономірний і пояснюється глобальною загрозою екологічних катастроф, що поставила людство, як біологічний вид, на грань виживання. На жаль, в Україні ще не створені концептуальні основи системи забезпечення екологічної безпеки, а до формування окремих теоретичних, юридичних (законодавчих)

елементів держава приступила лише на початку 90-х років минулого сторіччя. Практика показує, що діючі в даний час адміністративно-правові механізми забезпечення екологічної безпеки все ще не відповідають міжнародним стандартам і збільшеним суспільним потребам.

У цьому зв'язку перед вченими, політиками, юристами виникають завдання з розробки та реалізації науково-обґрунтованої концепції екологічної безпеки України, щодо подальшого розвитку екологічного законодавства. Важливим структурним елементом концепції є комплексна розробка понятійного апарату і таких його складових, як «техногенно-екологічна безпека», «природно-екологічна безпека», «соціально-екологічна безпека».

Розробка сучасної концепції забезпечення екологічної безпеки заснована на ідеї попередження і відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, здоров'ю та майну громадян шляхом забруднення, псування, знищення, пошкодження, нераціонального використання природних ресурсів, руйнування природних екологічних систем та інші екологічними наслідками нераціональної антропогенної діяльності.

Основоположні цілі розробки та реалізації концепції екологічної безпеки випливають із закріплених у Конституції України прав кожної людини на життя (ст.2), сприятливе середовище, достовірну інформацію про її стан і на відшкодування збитку, заподіяного його здоров'ю або майну екологічним правопорушенням (ст.42). Досягнення цих цілей може бути успішним у випадку, якщо політика держави буде орієнтуватися на забезпечення безпеки, сталого розвитку природи, суспільства і людини.

Екологічна безпека забезпечується за рахунок запобігання виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру і зниження їх негативних наслідків, здійснення охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів. Першорядне значення має приділятися вирішенню проблем екологічної безпеки, спрямованих на виконання

конкретних заходів з підвищення захищеності громадян від екологічно обумовлених небезпек.

Одним з аспектів наукового аналізу причин виникнення загроз екологічної безпеки є класифікація їх джерел. Якщо загрози екологічної безпеки розділити на зовнішні і внутрішні, то до перших можна віднести загрози, пов'язані з наслідками міждержавних збройних конфліктів, природних і техногенних катастроф, а до других - ті, які виникають під впливом аварій на галузевому, регіональному рівнях. За протяжності в часі загрози екологічної безпеки можуть бути короткочасними і тривалими, а в просторі - глобальними, регіональними і локальними.

Причин виникнення загроз екологічної безпеки дуже багато. Серед них можна виділити такі, як: порушення екологічної рівноваги, неефективна охорона навколишнього природного середовища, нерівномірність антропогенного навантаження на територію, виснаження родючості ґрунтів, запасів питної води, зростання екологічних правопорушень, недостатня екологічна освіта і виховання, недосконалість навчання населення основам екологічної безпеки, низький рівень екологічної свідомості, соціальні, економічні та інші причини.

Широке коло джерел виникнення загроз екологічної безпеки зумовлює необхідність відокремлення особливої групи суспільних відносин щодо організації протидії ним шляхом використання економічних, соціальних, психолого-педагогічних, адміністративно-правових, організаційних, технічних та інших засобів профілактики загроз екологічної безпеки, локалізацію та ліквідацію наслідків аварій, катастроф природно-техногенного характеру.

Серед заходів забезпечення екологічної безпеки важливе місце займає вдосконалення практики залучення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень. Не менш значимо розробити адміністративно-правовий механізм реалізації державних цільових програм шляхом встановлення адміністративно-правових санкцій за

невиконання (неналежне виконання) передбачених програмами заходів щодо забезпечення екологічної безпеки. Самостійним напрямком у розвитку та реалізації законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки є розробка заходів, спрямованих на підвищення активності діяльності судових та арбітражних органів, а також прокурорського нагляду, поліпшення форм взаємодії природоохоронних органів. Особливу увагу слід приділити створенню єдиної системи навчання екологічної безпеки, розробки навчальних програм з екологічної безпеки, що відповідають сучасним вимогам і досягненням науки на всіх етапах освіти, а також масово-роз'яснювальної роботи серед населення.

Останні роки характеризуються не тільки постійним зростанням уваги з боку національних і міжнародних органів до проблеми охорони навколишнього середовища, а й виникненням нових ідей глобальної системи моніторингу навколишнього середовища.

Моніторинг — це глобальна система нагляду і контролю за станом навколишнього середовища. Вона складається з трьох ступенів: нагляду, оцінки стану і прогнозу всіляких змін. У системі моніторингу виділяють три рівні: біосферний, екологічний і санітарно-токсичний.

Біосферний моніторинг дає можливість визначати глобально-фонові зміни у природі, радіацію, озон, тепло, вуглекислий газ, циркуляцію газів між океанами, запиленість, міграції тварин, погодно-кліматичні зміни на планеті.

Екологічний моніторинг — це визначення змін у складі біоценозів (екосистем), природних комплексів, наприклад змін, які відбуваються внаслідок забруднення річок, озер, певних ділянок пестицидами, мінеральними добривами, вихлопними газами автотранспорту та ін.

Санітарно-токсичний моніторинг забезпечує нагляд за ступенем забрудненості природних ресурсів шкідливими речовинами і впливом цього забруднення на організм людини, тварин і рослин. Наприклад, збільшення використання мінеральних добрив, пестицидів у сільськогосподарському

виробництві, безконтрольне внесення їх у землю призводить до накопичення цих речовин у продуктах харчування (овочах, м'ясі, молоці, злакових культурах).

Регіональна екологічна політика має ґрунтуватися на таких принципах:

- дотримання загальнонаціональних пріоритетів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів;
- забезпечення розмежування повноважень між органами виконавчої влади;
- врахування екологічних інтересів інших регіонів, у тому числі за межами України, відповідно до міждержавних угод;
- формування механізму фінансового забезпечення природоохоронної діяльності регіонів.

З метою нормативно-правового забезпечення основних напрямів регіональної екологічної політики слід передбачити:

- визначення фіксованої частки валового національного продукту регіону, що спрямовується на охорону довкілля, відповідно до рівня забруднення середовища;
- збалансування бюджетних витрат на охорону природи на загальнодержавному та місцевому рівнях на основі пропорційності між внеском регіону в бюджетні надходження та станом природного середовища в регіоні;
- створення системи місцевих, регіональних та загальнодержавних екологічних програм;
- внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів щодо забезпечення економічної бази природоохоронної діяльності в регіонах;
- створення законодавчих передумов для приватизації об'єктів екологічної інфраструктури регіонів з урахуванням специфічних умов забезпечення їх економічної рентабельності.

5.3 Екологічні проблеми регіону та шляхи їх вирішення

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягненням гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Екологічна політика - система заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу.

Екологічна політика (ЕП) буває п'яти видів: глобальна, державна, регіональна, місцева та екологічна політика на рівні підприємства.

Останні десятиріччя екологічна ситуація на території України не стає кращою. Незважаючи на зменшення обсягів виробництва, проведення низки природоохоронних заходів, прийняття досить великої кількості законів, що пов'язані з екологічним станом країни, закриття під тиском громадськості ряду екологічно небезпечних підприємств, покращання очищення промислових викидів, зниження рекреаційного навантаження в деяких регіонах не зменшує в цілому гостроту екологічного стану в регіонах.

Кожна окрема територія України є частиною країни і, звичайно, має частково загальні екологічні проблеми, які впливають на її стан:

- екологічна криза окремих екосистем (водної, повітряної та ін.), що викликано негативними довгостроковими тенденціями збільшення забруднення навколишнього природного середовища, існує для значної кількості регіонів;

- висока матеріалоемність, енергонасиченість промислових об'єктів є причиною зростаючих потреб у споживанні великої кількості природних ресурсів, що призводить до їх зменшення і навіть переходу в розряд невідтворюваних. Це є причиною високих витрат і як наслідок, зростання собівартості продукції, що робить підприємство неконкурентоздатним, а це погіршує еколого-економічний стан у даному регіоні;

- значна кількість небезпечних об'єктів на території України робить ці території потенційно екологічно безпечними, ризиковими та потребує для уникнення аварій і катастроф додаткових коштів;

- техногенне навантаження на територіях промислово розвинутих областей погіршує загальний стан природного оточення;

- зростання відходів на території більшості регіонів через великі обсяги виробництва й застарілі технології, не забезпечує високий ступінь переробки і використання природних ресурсів.

Основні причини розгляду екологічних проблем не тільки в масштабах країни, що звичайно актуально та необхідно, а й у регіональному розрізі викликані такими міркуваннями:

1) кожен регіон має різні види корисних копалин, які під час поділу праці та спеціалізації сформували свою регіональну промисловість, своє навантаження на екологічну систему;

2) вирішення еколого-економічних проблем має більш ефективний результат, коли їх вирішення враховує конкретну територію (її розмір, географію, кількість підприємств і їх значимість для даної території, густоту населення, інфраструктуру тощо);

3) у певних регіонах різні еколого-економічні проблеми або різна ступінь їх значимості й актуальності.

4) доцільно під час розробки природоохоронних заходів та прийняття рішень щодо раціонального використання природних ресурсів даного краю розглядати все в комплексі, у системі з іншими заходами з економічного,

соціального розвитку регіону з обов'язковою прив'язкою до особливостей і можливостей природного оточення регіону.

Дослідження та аналіз регіональних екологічних проблем, що пов'язані з наслідками взаємодії людини і природи на конкретній території, дозволили їх розглядати і групувати за різними ознаками. Для оцінки значимості окремих екологічних проблем регіону використовують три групи показників по даній території:

- 1 група - санітарно-гігієнічні умови і рівень захворювання населення;
- 2 група - виснаження і втрата природних ресурсів;
- 3 група - порушення генетичної цілісності ландшафтів.

Серед регіональних екологічних проблем, на наш погляд, треба виділити такі:

- забруднення навколишнього природного середовища, яке загрожує здоров'ю населення;
- деградація та руйнування природничих комплексів;
- висока концентрація виробництва і населення в районах екологічного лиха;
- обмежені можливості екологічної саморегуляції через те, що природничо-ресурсний потенціал знаходиться на межі вичерпання;
- дефіцит водних ресурсів стримує розвиток виробничих сил;
- напружений земельно-господарський баланс.

Природа має свій потенціал збереження та відновлення, але в регіонах уже відчувається зменшення можливостей самоочищення, саморегуляції та самовідновлення, а в деяких випадках ці можливості екосистема регіону значною мірою вже втратила, що досить небезпечно не тільки для регіону, ай для всієї екосистеми України.

Вирішення екологічних проблем у регіонах країни значною мірою буде визначатись крім загальних вимог удосконалення технологій виробництва, оцінкою тих потенційних можливостей, якими володіють природні ландшафти

даної території. Такий підхід дозволить виявити екологічні пріоритети та екологічні обмеження, які повинні впливати на формування загальної структури використання території в кожному окремому районі. Неодмінними умовами раціонального використання території повинно стати суворе дотримання екологічних норм вилучення біоресурсу, що відповідає оцінкам екологічної можливості кожного району, а також високе технічне озброєння промислових галузей господарства, яке дозволяє дотримуватись екологічної безпеки під час видобування відповідних видів природних ресурсів. Крім цього, значна територія в регіонах повинна відводитись під природні охороні території: заповідники, заказники тощо.

Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Одеській області було здійснено комплекс заходів направлених на удосконалення регіональної системи управління в галузі охорони довкілля, посилення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства суб'єктами господарювання, покращення екологічної ситуації в регіоні. Успішно вирішувались питання нормування гранично допустимого впливу на довкілля, продовжувались роботи в рамках регіональної системи екологічного моніторингу, удосконалення економічного регулювання природокористування, більш тісною та ефективною була співпраця з іншими контролюючими службами, правоохоронними органами та громадськістю.

Враховуючи сучасну екологічну та соціально-економічну ситуацію в регіоні першочерговими заходами, спрямованими на поліпшення стану навколишнього природного середовища в області, зниження антропогенного навантаження на довкілля, покращення охорони та раціональне використання природних ресурсів, є:

- забезпечення виконання заходів, передбачених державними та регіональними цільовими програмами щодо охорони та відтворення довкілля, поліпшення якості питної води, нарощування обсягів використання відходів;

- здійснення заходів з охорони атмосферного повітря від забруднення на об'єктовому, галузевому та регіональному рівнях. Забезпечення виконання комплексу заходів щодо зменшення забруднення атмосферного повітря автотранспортними та іншими пересувними засобами;
- будівництво та реконструкція каналізаційних очисних споруд;
- розчистка русел річок, захист від підтоплення;
- проведення заходів щодо збереження об'єктів природно-заповідного фонду;
- виконання науково-дослідних, проектних робіт, проведення моніторингу;
- пропаганда екологічних знань, видання поліграфічної продукції з екологічної тематики.
- продовження робіт по контейнеризації та організованому вивозу ХЗЗР із складських приміщень на утилізацію за межі України;
- сприяння подальшому вдосконаленню регіональної політики у сфері поводження з відходами, зокрема збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації відходів як вторинної сировини;
- удосконалення регіональної системи моніторингу за станом поверхневих вод, джерелами забруднень водних об'єктів, вмістом забруднюючих речовин у ґрунтах і атмосферному повітрі;
- посилення еколого-освітньої роботи шляхом проведення конкурсів, фотовиставок, конференцій, семінарів із залученням широких верств громадськості на природоохоронну тематику.

ВИСНОВКИ

В монографії проаналізовані основні позиції концепцій «зеленої» економіки, «зеленого» зростання та сталого розвитку, прослідковано спільні риси та відмінності в трактуванні головних термінів, що дозволило сформувати тезаурус еколого-орієнтованого розвитку нефінансового сектора національної економіки з урахуванням останніх розробок і напрацювань щодо екологізації суспільного розвитку. Визначено зміст екологічного імперативу та його значення для визначення траєкторії соціально-економічного розвитку за критерієм досягнення максимального інтегрального еколого-економічного ефекту в будь-якій господарській діяльності. Встановлені стратегічні цілі еколого-орієнтованого управління секторами національної економіки, які охоплюють створення еколого-орієнтованого господарського механізму, активізацію екологічної мотивації в сфері економіки, формування екологічної свідомості населення, створення умов для екологічного самоврядування окремих територій та підтримку діяльності саморегульованих організацій.

1. Проаналізовано динаміку виробництва альтернативної енергетики в Україні та зіставлені отримані дані з тенденціями, що тривають у розвинутих країнах. Визначені фактори, які перешкоджають активному розвитку поновлюваної енергетики в Україні та визначені заходи, які сприятимуть підвищенню рентабельності відновлюваних джерел енергії та вирівнюванню конкурентної ситуації на ринку. Досліджено інституціональне середовище, в якому відбувається розвиток ринку альтернативної енергетики, зроблено висновок, що повільний темп розвитку цієї сфери економіки обумовлений інституціональними розривами у системі управління альтернативними видами ресурсів та відсутністю механізмів стимулювання впровадження альтернативних джерел енергопостачання. Проаналізовані теоретичні основи та практика використання «зелених» тарифів в українській енергетиці, підкреслена їх стимулююча роль, однак зроблено зауваження щодо ризиків

інвестування в нові проєкти з альтернативної енергетики, зважаючи на відсутність їх індексації та коливання курсу гривні до долара. Розроблено концепцію енергетичної стратегії м. Одеси, проведений SWOT-аналіз м. Одеси та визначені обмеження, які заважають впровадженню чистої енергетики і секторах міста, серед яких домінуючу частку займають технічні обмеження. Розроблені пропозиції щодо впровадження принципів енергоефективності на об'єктах міського комунального господарства м.Одеси.

2. Встановлено значення та небезпеки розвитку на територіях природно-заповідного фонду рекреаційно-туристичної діяльності, деталізовані основні напрями рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Досліджені фактори, які стримують успішний розвиток екотуризму в національних природних парках України. Розроблені напрями розвитку рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду, які включають комплексну реалізацію економічних, екологічних, соціальних та політичних заходів. Досліджено роль природно-заповідного фонду України у безпечному і збалансованому розвитку економіко-екологічних систем водних басейнів.

3. Проаналізовані основні принципи еколого-орієнтованого розвитку аграрного сектора національної економіки шляхом адаптивного поєднання базових засад концепції сталого (збалансованого) розвитку. Розроблено деталізований зміст кожного принципу, напрями його реалізації, конкретні заходи та практична значущість при визначенні напрямів подальшого розвитку аграрного сектора на основі екологізації всього ланцюжка від виробництва до споживання аграрної продукції. Реалізація принципів еколого-збалансованого використання аграрних ресурсів, виробництва і споживання в підсумку сприятимуть еколого-орієнтованому зростанню аграрної галузі на основі життєстійкості та інклюзивності шляхом посилення механізмів партнерства та саморегулювання. Проаналізовані базові концептуальні нормативно-правові акти, які формують інституційне середовище еколого-орієнтованого розвитку

аграрного сектора національної економіки. Найбільш повно і комплексно еколого-орієнтований вектор розвитку аграрного сектора прописаний в Державній програмі розвитку внутрішнього виробництва, однак в нормативних актах, які є базисним багатомірним положенням відсутні взагалі. Зроблено висновок щодо відсутності узгодженості і підпорядкованості ключових нормативно-правових актів, їх заплутаність та порушення вимоги чіткості та структурованості.

4. Здійснено узагальнення структури логістичних зв'язків в агросекторі, охарактеризовано основні способи ведення логістичної діяльності в Україні на основі: організації складної внутрішньо-логістичної структури; залучення окремих логістичних компаній для реалізації процесів поставки та збуту; організації вертикально-інтегрованої виробничої структури. Узагальнено ключові проблеми формування агрологістики в Україні, встановлено, що в логістичній системі нашої держави бракує рис оптимізації, що полягає в узгодженості фінансових, інформаційних та матеріальних ресурсів, так і рис інфраструктурного характеру, зокрема – відповідної якості транспортних шляхів, портів, необхідної кількості елеваторів та зерноскладів, що характеризувався замкнутістю економіки та її спрямованістю на внутрішнє споживання. Запропоновано комплекс заходів щодо формування зеленої агрологістики.

5. Визначено основну термінологію у сфері поводження з відходами, проаналізовано динаміку утворення за класами і основні напрями поводження із відходами в Україні, у тому числі особливості утилізації, зроблено висновок про незадовільний стан та критичність ситуація у галузі поводження з відходами. Причиною означених тенденцій встановлено відсутність чіткого визначення вимог щодо поводження з відходами і механізму контролю над дотриманням вимог законодавства в цій галузі. Також відсутня інфраструктура з роздільного збору, сортування та утилізації твердих побутових відходів, що обумовлює низький рівень переробки й утилізації та нерозвинута культура

поводження з побутовими відходами. На сьогодні низка невирішених питань та ризиків стримують еколого-орієнтований розвиток сфери поводження із відходами, однак в перспективі еколого-економічні ефекти від реформування системи поводження з побутовими відходами відповідно до вимог стандартів Європейського Союзу дозволять країні подолати критичний стан галузі.

6. Розглянуто складові регіональної екологічної політики, визначені основні напрями її нормативно-правового забезпечення, досліджено регіональні особливості вирішення екологічних проблем. Запропоновано концептуальні засади розвитку фінансів природокористування на регіональному рівні, що є сукупністю економічних відносин, які забезпечують формування фондів грошових коштів та їх цілеспрямоване витрачання на проведення заходів з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів на рівні регіонів.

7. У монографії комплексно розглянуто економічні, екологічні і соціальні аспекти проблеми забезпечення еколого-орієнтованого розвитку секторів національної економіки, що дозволило визначити фактори, за допомогою активізації яких можна в позитивну сторону впливати на екологічну ситуацію на місцевому, регіональному і загальнодержавному рівні. Акценти зроблені на питаннях створення гармонійного інституціонального базису еколого-орієнтованого розвитку нефінансового сектора економіки України, що дозволить удосконалити нормативно-правове і економіко-організаційне забезпечення функціонування механізму екологізації національної економіки.

8. Розроблені пропозиції щодо векторів еколого-орієнтованого розвитку, які засновані на принципах сталого і збалансованого розвитку, які дозволять прискорити впровадження в практику господарської діяльності екологічного імперативу з метою отримання інтегрованого еколого-економічного ефекту від посилення позитивної динаміки і сталості функціонування нефінансового сектора національної економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кваша Т.К., Мусіна Л.А. Вимірювання зеленого зростання в Україні: концепції, системи індикаторів, досвід формування та перспективи застосування: Монографія / за заг. ред. Мусіної Л.А. Київ, 2015. 280 с.
2. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 05.04.2016)
3. Синякевич І.М. Екологізація розвитку: суть, об'єктивна необхідність, принципи, інструменти, перспективи для України. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2005. Вип. 15.6. С.98-103.
4. Туниця Ю.Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.19. С. 146-156.
5. Ярмоленко Ю. О. Особливості сталого розвитку аграрного сектора економіки України. *Економіка та держава*. 2015. № 11. С. 112-115.
6. European Commission country reports on energy market URL: http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/internal_market_en.htm (дата звернення: 05.09.2016)
7. Енергетична стратегія України на період до 2030 р., Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80> (дата звернення: 09.10.2016)
8. Перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні, IRENA, Абу-Дабі. IRENA (2015), REmap 2030. URL: <http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR%20IRENA2015.pdf> (дата звернення: 11.10.2016).
9. Закон України «Про електроенергетику» від 16.10.1997 № 575/97-ВР URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97> (дата звернення: 11.10.2016).

10. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 № 555-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555-15> (дата звернення: 14.09.2016).

11. Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електроенергетики та комунальних послуг України від 29 вересня 2016 р. № 1678 «Про встановлення "зелених" тарифів на електричну енергію для приватних домогосподарств» URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1374-16>(дата звернення: 10.04.2016)

12. Зелений тариф та альтернативне майбутнє України URL:<http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/alternativne-majbutneukrajini>. (дата звернення: 07.10.2016)

13. Вітроенергетика України 2010. Українська вітроенергетична асоціація. Київ, 2011. 9 с.

14. Природно-заповідний фонд України URL: <http://pzf.menr.gov.ua/> (дата звернення: 11.09.2016)

15. Воробйова О.А. Збалансоване природокористування та господарювання в рекреаційно-туристичній сфері: Монографія. Одеса, 2012. 248 с.

16. Колонтай С.Н. Привлечение инвестиций в природоохранную деятельность биосферных заповедных территорий Украины. Одесса, 2005. 183 с.

17. Брайловський І.А. Потенційні вигоди державно-приватного партнерства. *Водний транспорт*. 2013. Вип. 2. С. 68-72.

18. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Кропивко М.Ф. та ін. Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України (проблемна записка). Київ, 2014. С.4

19. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»; Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 22.09.2016)

20. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року Розпорядження Кабінету Міністрів України № 806-р від 17.10.2013 URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 23.09.2016).

21. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1437-р від 30.12. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80> (дата звернення: 23.09.2016).

22. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва Постанова Кабінету Міністрів України № 1130 від 12.09.2011 URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-%D0%BF> (дата звернення: 22.09.2016).

23. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III URL:<http://zakon4.rada.gov.ua / laws/show/2344-14>. (дата звернення: 11.10.2016).

24. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.96 р. N 274/96-ВР URL:<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=273%2F96-%E2%F0>. (дата звернення: 10.10.2016).

25. Про транспорт: Закон України від 10.11.94 р. № 233/94-ВР URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show /232/94%D0%B2%D1%80/print135331901229839>. (дата звернення: 29.09.2016).

26. Про транспортно-експедиторську діяльність: Закон України від 01.07.2004 № 1955-IV URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1955-15>. (дата звернення: 29.09.2016).

27. Косарева Т. В. Логістизація економіки АПК. *Економіка АПК*. 2003. №12. С.23-27.

28. Колодійчук В. А. Логістична інфраструктура експортного зернового потенціалу України. *Агросвіт*. 2013. № 15. С. 11-16.

29. Смирнов И. Г. Агрологистика: опыт Голландии. *Логистика: проблемы и решения*. 2008. № 5. С. 50-57.
30. Величко О. П. Агрологістична система як категорія та об'єкт управління. *АгроСвіт*. 2011р. № 21. С. 2-5.
31. Крикавський Є. В. Логістичні системи : навч. посібник. Львів. 2009. 264 с.
32. Потапова Н. А. Системні характеристики логістики АПК. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів. 2010. С. 694-702.
33. Шматок О. В. Аграрна логістика в Україні. *Географія та туризм*. 2012. № 18. С. 221-233.
34. Григорьев М.Н. Логистика: учебник для бакалавров. Москва, 2014. 836 с.
35. Закон України «Про відходи» (зі змінами) 187/98-вр URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/187/98> (дата звернення: 18.05.2016).
36. Класифікатор відходів ДК 005-96 URL: <http://plast.vn.ua/DK005-96.html> (дата звернення: 20.05.2016).
37. Петрук В.Г., Мудрак О.В., Яворська О.Г., Черній В.В., Кватернюк С.М. та ін. Інтегроване управління та поводження з твердими побутовими відходами у Вінницькій області. Монографія. Вінниця, 2007. 160 с.
38. Правила експлуатації полігонів побутових відходів. Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України №435 від 01.12.2010. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1307-10> (дата звернення: 10.06.2016).
39. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.06.2016).
40. Утворення та поводження з відходами у 2015 році. Державна служба статистики України. Експрес-випуск. 31.05.2016 № 130/0/06.4 вн-16. URL:http://www.ukrstat.gov.ua/express/expres_u.html (дата звернення: 4.07.2016).

41. Рекомендації з удосконалення експлуатації діючих полігонів та звалищ твердих побутових відходів. Наказ Міністерства будівництва, архітектури і житлово-комунального господарства України від 10.01.06 №5. URL:http://www.uazakon.com/documents/date_6a/pg_gescvxy.htm (дата звернення: 29.08.2016).

42. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2015 рік URL:<http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/terretory/stan-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami-v-ukrayini-za-2015-rik/>(дата звернення: 29.07.2016).

43. Ефект масштабу при роздільному зборі відходів збільшує прибутки URL:<http://eco.com.ua/content/efekt-masshtabu-pry-rozdilnomu-zbori-vidhodiv-zbilshuye-prybutky>(дата звернення: 18.09.2016).

44. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (зі змінами) 280/97-вр URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (дата звернення: 7.10.2016).

45. Петрук В.Г., Васильківський І. В., Іщенко В.А., Петрук Р.В. Управління та поводження з відходами. Частина 3. Полігони твердих побутових відходів: навчальний посібник. Вінниця, 2013. 139 с.

46. Виговська Г.П. Поводження з відходами в Україні: підсумки і перспективи Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. URL:<http://waste.ua/cooperation/2008/theses/vygovska.html>

47. Інформація щодо впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів (ТПВ) у населених пунктах України станом на 01.01.2016 URL:<http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/terretory/informatsiya-shhodo-vprovadzhennya-rozdilnogo-zbirannya-tverdih-pobutovih-vidhodiv-tpv-u-naselenih-punktah-ukrayini-stanom-na-01-01-2016/> (дата звернення: 24.11.2016).

48. Мінрегіон продовжує формувати та реалізовувати державну політику у сфері поводження з побутовими відходами.

URL:<http://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-prodovzhuye-formuvati-ta-realizovuvati-derzhavnu-politiku-u-sferi-povodzhennya-z-pobutovimi-vidhodami/>(дата звернення: 23.11.2016).

49. Яковлева Г.Я. Финансовые методы управления природопользованием // Автореф. дис. канд.экон.наук. Одесса, 1991. 25 с.

50. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування. Суми: Вид-во «Університетська книга», 2000. 421 с.

51. Статистичний щорічник Одеської області за 2017 рік // Головне управління статистики в Одеській області. Одеса, 2018. 420 с.

Наукове видання

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИМ
РОЗВИТКОМ НЕФІНАНСОВОГО СЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ»**

Монографія

За загальною редакцією

О.П. Павленко, О.В. Жавнерчик

Автори:

Павленко Олена Пантеліївна
Жавнерчик Олеся В'ячеславівна
Розмарина Альбіна Леонідівна
Головіна Олеся Іванівна
Волкова Алла Олександрівна
Смірнова Катерина Володимирівна
Улибіна Валентина Олексіївна
Колонтай Світлана Миколаївна
Єгоращенко Ірина Валентинівна
Юзва Ірина Михайлівна
Соколовська Валентина Олегівна

Українською мовою

Підписано до друку 7.12.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 8,25. Наклад 300. Замовлення № 2603м-212.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво та друк: «ОЛДІ-ПЛЮС»
вул. Паровозна, 46-А, м. Херсон, 73034
Свідоцтво ДК № 6532 від 13.12.2018 р.

Тел.: +38 (0552) 399-580, +38 (098) 559-45-45,
+38 (095) 559-45-45, +38 (093) 559-45-45
Для листування: а/с 20, м. Херсон, Україна, 73021
E-mail: office@oldiplus.com